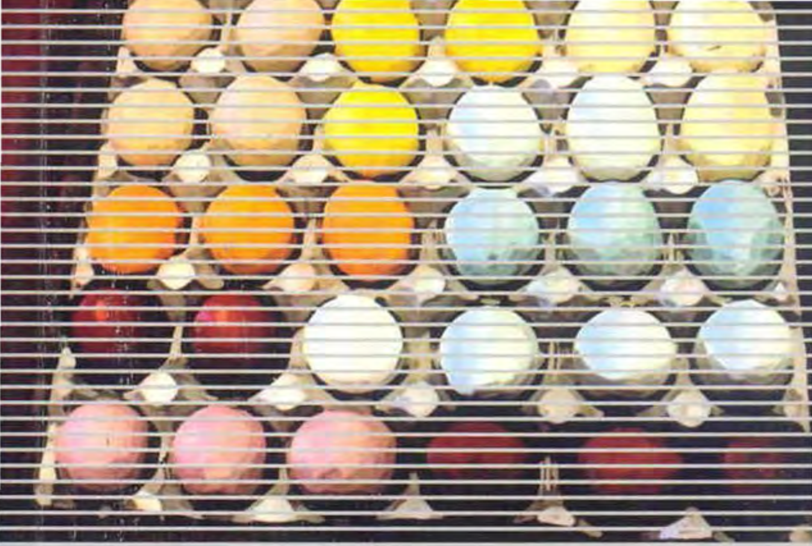

JEAN MAISONNEUVE

SOSYAL PSİKOLOJİ

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 8

DOST

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 8

D

Jean Maisonneuve

Paris X Üniversitesi'nde profesör olan Jean Maisonneuve sosyal psikoloji ve grup dinamikleri konusunda saygıdeğer bir uzmandır.

Maisonneuve, Jean
Sosyal Psikoloji
ISBN 975-298-164-X / Türkçesi: Evin Aktar
Mayıs 2005, Ankara, 133 sayfa
Kültür Kitaplığı: 8; Psikoloji: 2

SOSYAL PSİKOLOJİ

Jean Maisonneuve

DOST

ISBN 975-298-164-X

La psychologie sociale
Jean Maisonneuve

Birinci baskı, Mayıs 2005, Ankara

Türkçesi, Evin Aktar

Yayına hazırlayan, Halil Gökhan

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican - DOST İTB
Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.; Mithatpaşa Cad. No: 62/4, Kızılay/Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Karanfil Sokak No: 29/4, Kızılay 06650 Ankara
Tel: (0.312) 418 87 72 • Faks: (0.312) 419 93 97
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

Giriş

I. Sosyal Psikolojinin Kökenleri ve Kimliği

Sosyal psikolojiyi (ya da psikososyoloji) belki adını oluşturan iki terim yüzünden ve belki de bu iki terim sayesinde beşeri bilimler arasına yerleştirmek konusunda güçlüklerle karşılaşılmıştır. Şüphesiz, bu zorluklar, öğretinin farklı bilimlerin birleşim noktasında bulunmasıyla, köklerini barındıran çeşitli bilimlerle ve bu bağlamdaki yönelimleriyle yakından ilgilidir. Buna rağmen, son dönemlerde araştırma ve etki yönünden kaydettiği gelişme ve gösterdiği yüksek verimlilik bu yeni bilimin kimliğini doğrulayacak niteliktedir.

Sosyal psikoloji konularının belirlenmesi ve bu bilimin 20. yüzyılda bilimsel bir disiplin olarak boy göstermesi teorik ve pratik düşünce tarihinden bağımsız olarak düşünülemez. Günümüzde, sayısız ülkenin sınırsız kültürel alanına yayılmış olmakla beraber, sosyal psikolojinin merkezi halen, önemini kısaca açıklayacağımız farklı akım ve eser-

lerin etkisiyle Fransa ve Amerika olarak kalmıştır. Ayrıca, sosyal psikoloji için bilimin amaç, zemin ve yöntemlerini de göz önünde bulundurarak bir tanım getirmeye çalışacağız.

Sosyal psikolojinin Fransa'daki kökenlerine gelecek olursak, etkileşim halinde olduğunu söyleyebileceğimiz üç temel nokta saptamak mümkündür:

- Politik felsefede ve değer öğretisinde, birey-toplum ilişkilerinin merkeze yerleştirilmesi.
- İlişkisel yapı ve süreçlerle ilgili değişiklikler;
- Amerika'nın katkıları

A) İlk noktayı anlayabilmek için, insan(doğa varlığı ya da birey olarak insan) ilişkileri ve sosyal kurumların iki yüzyıldan uzun bir süredir spekülatif eğilimin öncelikli konusunu oluşturduğuna dikkat çekmek gerekir. Amaç, Montesqieu'nün o ünlü güçler dengesi teorisini kurarken temel aldığı ve Voltaire'in daha polemik bir şekilde hoşgörüsüzlükle savaştığı insan özgürlüğünü muhafaza etmektir. Ancak tamamen psikososyal bir çizgide ilerleyen düşünceler ancak Rousseau'yla karşımıza çıkar. Rousseau'yla ilgili yaşanan zorluk, bir eserinden diğerine, düşüncelerindeki anlam belirsizliğiyle ilgilidir: Eşitsizlik Üzerine Söylevler'inde "doğal hal"e övgüler, buna karşın Toplumsal Sözleşme'de, "sosyal hal"e verilen büyük değer. İvedilik oyununun teknik değişiklikleri, kolektif bağları ve görüşün egemenliğini gerekli kıldığı, dönüşümün başlangıç noktası "ilkel hal". Rousseau'ya göre bilinen insan tutumları sosyal

kökenlidir ve zaman ile yere göre farklılıklar gösterir. Ancak, kişi ve kolektif arasında gidip gelen değerbilimsel öncelik çözüme ulaştırılmaz; bu konu, beşeri bilimler içinde sürekli devam eden bir tartışmaya dönüşür.

Ütopyacılıkla hedefi ıskalayan Charles Fourier'de bu sorun halen bir çözüme ulaştırılmış değildir. Fourier'nin amacının insana dair bilgi birikiminin ilerletilmesine paralel olarak uyumlu ve neşeli bir toplum oluşturmak olduğunu biliyoruz, fakat dürüst olmak gerekirse ortaya çıkan sonuç aynı anda erotik ve oyunsu niteliklere sahip bir önsezi ve düş karışımından başka bir şey değildir. İnsan doğası, bir tutkular bütünüyle temellendirilmiştir. Amaç, bu tutkuları tatmin etmek ve dengelemektir. Fourier'nin tanımladığı on iki tutkunun yedisi toplumsaldır ve bu yedi tutku gruplar –emekçiler topluluğu– içinde ifade edilebilir. Bu topluluklara dahil olan her birey, bir benzerlik ve tamamlayıcılık oyunu içinde, kendi zevkleri doğrultusunda çalışmaya özendirilecektir. Bu gerçekleştirildiğinde, grupta işin çekici hale getirilmesi sayesinde karşılıklı hoşnutluk ve uyarım sağlanmış olacaktır, çünkü Fourier için, üzüntünün yok edilmesi ve verimliliğin arttırılması öncelik teşkil eder. Bu ütopyanın sosyal psikolojide iki verimli yönelimin habercisi olduğunu söylemek gerekir:

- Kısıtlı sayıda bireyden oluşan gruplara yönelen ilgi, sosyometrinin önbelirtisidir.
- Bazı sosyal deneyler yapma isteği; birçok ortak girişimin (özellikle Godin'inkinin) çıkış noktası ve research-action'ın habercisi olmuştur.

Sosyal psikolojinin öncülerinden birinin de Gustave Le Bon olduğunu unutmamak gerekir; eseri *Kalabalıkların Psikolojisi* (La psychologie des foules, 1895) yayınlandığı dönemde farklı kitleler ve bazı yazarlar arasında yadsınamayacak kadar büyük bir ilgi görmüştür. Bu yazarlar arasında, temel eserlerinden *Grup Psikolojisi ve Egonun Analizi*'nin ikinci bölümünü Le Bon'a ayıran Freud da vardır.[1]

Le Bon'un birey/toplum sorunu karşısındaki tavrı açıktır: "Kalabalık, ister doğal halde ister organize edilmiş olsun, kişinin gerek zihniyetinin gerekse davranışının değerini düşürür; onu kişiliksizleştirir, hipnoz eder, sersemleştirir; ayrıca şiddete ve anarşiye, muhtemelen de bilinçsiz bir kahramanlığa iter. Le Bon, kavramsal karışıklıklar ve keyfi değerlendirmeler yoluyla her durumda işleyeceğini düşündüğü üç verimli yönelim belirler:

- Freud'a başvurmayı gerektiren "Kolektif Bilinçsizlik"
- Grubu tamamlayıcı nitelikteki yöneticinin (leadership) işlevi
- Kalabalıklar Dönemi'nin başlaması.

Bir başka öncü Gabriel Tarde'ın öncelikle "sosyal psikoloji" teriminin yaratıcısı olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır. Bu adlandırma 1898'de, Amerikalı Mac Dougall'dan

1) Freud, bu eserin başında, "Başkaları, bireyin hayatında bir örnek, bir nesne, bir ortak ya da bir rakip olarak yer alır ve bireysel psikoloji birdenbire bir yönüyle sosyal psikoloji olarak karşımıza çıkar," diye yazmaktadır.

on yıl önce yapılmıştır. Tarde'ın fikirleri genelde Le Bon'unkilere yakındır, ancak Tarde, daha nesnel çözümlemeler ve daha büyük titizlik gerektiren açıklamalar önermiştir. Tarde'a göre sosyal hayat, gelişimini sağlayan çeşitli buluşların ve ona istikrar getiren bazı taklitlerin birleşimine dayanır. Bu, kurumlar, organizasyonlar ve görüşler için de geçerlidir. Ancak gerçek olan yalnızca bireydir; birey olmadan toplum, yalnızca soyut bir kavram olarak kalacaktır. Sosyal psikoloji, kişilerarası psikolojidir.

Bu da çağdaşı Durkheim'ın Tarde'la karşı görüşte olduğu noktalardan biridir. Bu iki ismin uzlaşma sağladıkları tek nokta sosyal olguları özünde zihinsel nitelikli olarak düşünmeleridir. Ancak Durkheim için söz konusu olan, bireysel psişizme indirgenemeyecek kolektif zihniyettir, ve bu kolektif zihniyet, bilimsel niteliğine uygun, kesin bir yöntem edinmesi ve sosyal olguları "şeyler" gibi değerlendirmesi gereken yeni bir bilim dalından, sosyolojiden doğmuştur.

Tarde ve Durkheim'ın bireyin ya da toplumun önceliği hakkındaki, psikolojizm ve sosyolojizm arasında uzun süre önemini koruyan bir çatışmaya dönüşecek zorlu tartışmada iki ayrı cepheyi oluşturduğunu düşünmek doğru olacaktır. Halen üstü kapalı bir şekilde devam eden bu çatışma bugün öğretisel ve indirgeyici bir nitelik kazanmıştır. Bu iki unsurdan birinin canlılığını ve "özel"liğinin, bu ögeyi diğerinden üstün ve ayrı kılacağı düşünülmektedir. Böylece psikolog ve sosyolog arasındaki fark açıkça belli olacak, Rousseau'nun kendi biliminin yararına kullandığı belirsizlik ortadan kaldırılacaktır.

Sosyal psikolojinin bu durum karşısında alacağı tavır, hem epistemolojik hem de değerbilimsel nitelikteki bu seçeneği reddederek, bu iki ögenin birleşme noktasına yerleşmektir. Sosyal psikoloji davranış ve süreçleri, bu davranış ve süreçlerde bütünleşen etkenleri göz önünde bulundurarak önce tanımlamayı, sonra yorumlamayı amaçlar. Bu etkenler bazen kurumlarla, bazen kişilerarası ilişkilerle bazense bireysel durumlarla ilgilidir; tanımlama ve yorumlama, gözlemcinin bakış açısı yanında, aktör öznelerin kendi davranışlarına yükledikleri anlamlar da göz önünde bulundurularak yapılır.[2]

B) Bu tanımlamaya yine döneceğiz; ama önce sosyal psikolojinin Fransa'daki ikinci kaynağına değinelim; bu ikinci kaynak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki, 20. yüzyılın ortasında yaşanan değişiklikler dönemidir, bu belirgin değişiklikler, *yapılar ve gündelik hayatla yakından ilgilidir* ve iletişim süreçlerini yoğun bir şekilde etkileyerek insanı sosyal psikolojiye karşı daha duyarlı kılmaya yaramıştır. Çeşitli şekillerde karşımıza çıkan bu değişiklikler özellikle üç alanda yoğunlaşır: Teknik ve demografik nitelikte olan birinci alanda kendini "kitleleşme"yle gösterir, söz konusu olan yerleşim alanlarının, davranışın ve bilginin kitleleşmesidir; ikinci alan iktidar düzeniyle ilgilidir, geleneksel otorite örneklerinin parçalanmasıyla ve yeni düzenleme tarzlarının sınayıcı arayışıyla ortaya çıkar; üçüncüyse bireysel ve kolektif anlamda yaşananlara bağlı olarak *duygusal* niteliktedir, önceki iki alanın yarattığı uyumsuzluk ve gerginliğin sonu-

2) *Handbook of Social Psychology* (1. bölüm).

cunda ortaya çıkmıştır; bu dönemin insanları bir yandan kendilerini bireysel ve kişisel bağlamda daha anonim ve soyutlanmış hissediyor, diğer yandan yoğun bireysel ve kişisel tanınma isteğiyle daha fazla özgürlük talep ediyorlardı. Bütün bunların etkisiyle, kişilerde iletişim ve bütünleşme konusunda engellenme ve huzursuzluk duygusu, bir tür kimlik bunalımı ortaya çıktı.

Devam eden bu olaylar, 1950 yılı civarında, dönemin felsefe, tiyatro ve diğer sanatlarında "iletişilemezlik" başlığı altında ilk kez ifade edilir.

Sosyal bütünlük de, bu dönemde aynı yetersizlik ve hedeflere tepki gösteriyordu. Süreçlerin, meydana geldikleri tarihleri bir kenara bırakarak tarihsel yoğunluk ve önemleri üzerinde yoğunlaşırsak; beşeri bilimlerin ve sosyal çalışanların mesleki sektörünün gelişiminin, kültürel örnek imajların yıkılması ve bunun sebep olduğu kırılmalarla sıkı sıkıya bağlı oluşunun anlamını kavrarız. Bir başka deyişle, beşeri bilimlerden psiko-sosyolojinin doğuşu, yeni eğilimlerin ortaya çıktığı döneme denk gelir, bu eğilimlerden, bir yandan sosyal determinizm ya da genel zihinsel işlevler anlamında birleştirici açıklamalara yöneltilen eleştirel bakış, öte yandan söz konusu süreçleri çözümlemek için kullanılan yöntemlerde kaydedilen gelişmeler ön plana çıkar. Tamamen tekniğe odaklanan akılcı tutum eylem, değerler ve görüş konusunda başarısızlığa uğrar. Bilginin kendisi saf eylemle ilgili değildir. Bir olgu, şayet anlamlıysa yeni bir iletişim kurma öyküsünden başka bir şey değildir. J. Stoetzel'in çarpıcı bir açıklamasına göre, "güncelliğin" yorumlanacağı tek çerçeve ideolojidir.

Bütün bu iletişim ve etkileşim sorunları, sosyal psikoloji tarafından göz önünde bulundurulacak, toplanıp düzenlenecektir.

C) Üçüncü kaynağa geçmeden, yani *Amerika'nın katkılarına* geçmeden önce Amerika'da sosyal psikolojinin gelişimini kısaca gözden geçirelim. Avrupa'daki değişikliklere paralel olarak, yüzyılın başında Amerika'da da ilginin insan doğasına ve topluma kaydığını görürüz. Bir süre devam eden spekülasyonlar, yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerini alan deneylerine ya da laboratuvarda gerçekleştirilen deneylere bırakır; öte yandan sosyal psikolojinin üniversitelerde bu tarihten çok daha önce kurumlaştığını, öğrenim niteliğinin, kitap ve metin derlemelerinin bolluğunun ışığında söyleyebiliriz. (G. Allport, 1954 yılından itibaren bu alanda elliden fazla eser bulunduğunu saptamıştır.)[3]

Amerika'da sosyal psikolojinin sayısız öncüleri arasından en önemlisi kuşkusuz ki G. M. Mead'dir. Mead, oyun ve zorla kabul ettirilen ya da önerilen rollerle gerçekleştirilen kişiliğin sosyalleştirilmesi konusu üzerinde yoğunlaşır; sözler ve hareketler ancak kişinin kendisi ve başkaları arasındaki kararsızlıkları, yani özdeşim ve taklit göz önünde bulundurulursa anlam kazanır; koşullar ve örnekler yalnızca baskı değildir, psişik kaynaklar için aynı zamanda bir uyarım niteliğindedir.

Amerika'da ampirik deneylerin erken gelişimi şüphesiz "Anglo-sakson pragmatizmi" dediğimiz şeyle yakından il-

3) *Handbook of Social Psychology* (1. bölüm).

gilidir. (Kendi içinde keşfedilmesi gereken psikososyal fenomen!) Ancak daha detaylı bir biçimde bakacak olursak profesyonel ekonomi ve sağlık sektörlerinin sorumlularını (klinikçi ya da deneyci) araştırmacılara yönelten bir acelecilik serisinin de söz konusu olduğunu görürüz. Bu bakımdan, otuz yıl içinde psikolojinin sağlam adımlarla ilerlemesine vesile olan üç çalışma grubunun ismini belirtmek faydalı olacaktır:

– Western Electric'in 1930'lu yıllarda gerçekleştirdiği Çalışma Koşullarının iyileştirilmesiyle ilgili çalışmalar; bu çalışmalar grup havasının ve profesyonel tutumlar üzerindeki otorite tarzının önemini ortaya koymuştur.

– 1940lı yıllarda Lewin'in değişikliklere, özellikle beslenmeyle ilgili konularla ilgili değişikliklere karşı gösterilen direnme konusundaki çalışmaları. Bu çalışmalar, bir taraftan bu direnmelerin sosyal-duygusal doğasını (kural olarak algılanan) kolektif normlardan uzaklaşma korkusu), diğer yandan tutumların değişimini kolaylaştırmaya yarayacak olan grup dinamiğinin kaynaklarını ele alır.

– Öncelikle İngiltere'de E. Bidon'un etkisiyle başlatılan, son savaştan sonra meydana gelen iletişim sorunlarını ve psişik travmaları tedavi etme amaçlı grup terapisinin uygulamaya koyulması. Grup için oluşturulan bu yöntem bir süre sonra psikososyolojik eğitimde daha kapsamlı olarak yer alacaktır.

Bütün bu araştırmalar yoluyla yöntemsel ve teknik araçlar geliştirilmiş, (verilerin toplanmasına yönelik prosedür-

ler: Belli bir sistematik düzeydeki görüşmeler, sorular, gözlemler; araştırma kapsamını genişletme amacıyla oluşturulan örnekler, ardından verilerin değerlendirmesi: içerik analizi, tutum ölçekleri, ayrıntılama ve değerlendirme) bu da sosyal psikolojinin bilimsel ve prakseolojik bir statüye yükselmesini sağlamıştır.

Bu katkılar, kısa süre sonra kavramsal, tematik ve metodolojik, ama en çok ampirik boyutta beşeri bilimlerin hizmetine sunulmuş, bu bilimler üzerinde etki yaratmayı başarmıştır. Buna karşın, çok geçmeden Anglo-sakson ampirizmi teorik ve eleştirel endişelerle beraber belirgin şekilde[4] boy gösterir –bu dönemde Fransa'da spekülasyon hevesi yerini yavaş yavaş alan ve laboratuvar çalışmalarına bırakmaktaydı.

Bu son gelişme bizi, genel hatlarını çizdiğimiz bir öğretinin yüzyılın ortasındaki özel konumuna taşır: *Sosyal ve somut davranışlara etki eden psişik faktörler de dahil olmak üzere tüm boyutlarıyla etkileşimlerin ve ilişkilerin, çevreleriyle birlikte değerlendirilen kişi ve grupların bilimi.* Bu bilim yöntem boyutunda, farklılaşmalardan çok bağlantıların (istenen) araştırmasını yapar.

4) Bu tutum, Meron ve Lerner'in 1951 yılında çevrilerek yayınlanan kitabında yer alan esprili sözlerde açıkça görülmektedir. (*Amerika'da Siyasi Bilimler*, Meron ve Lerner) Metron ve Lerner Amerikalı sosyal "scientist"leri Avrupa'da sosyal sorunları değerlendiren analistlerle kıyaslıyordu: "Bize öyle geliyor ki Amerikalılar neden bahsettiklerini biliyorlar, fakat çok da önemli bir şeyden bahsetmiyorlar. Avrupalılar ise neden bahsettiklerinin farkında değiller fakat önemli şeylerden bahsediyorlar."

Öte yandan sosyal psikoloji, sosyologlar için geliştirilen bir psikoloji, ya da psikologlar için geliştirilen bir sosyolojiye; yani bir "ara bilim" tanımlamasına indirgenemez. Bu iki bilimin sınırında bulunmasına rağmen kendine has başlıklara ve kendi içinde bütünlüğe sahiptir. 1951'de Amerika'da ismi özel anlamlar içeren bir kitap yayınlanmıştır: "Social Psychology at the cross-road."[5] Bu isim, iki boyutlu bir indirgemeciliğin altını çizer: İlk boyut bireysel, ikincisiyse sosyokültürel niteliktedir; bu kitap ise davranış incelemelerinde var olan kolektif(yapılar, norm ve değerler) ve kişisel (biopsişik süreçler, hayat hikâyeleri, karşılaşmalar) faktörleri içeren birleştirilmiş bir bilimi savunur. Ancak vurgulanan aktör, hasta ya da özne olarak da adlandırabileceğimiz bireylerin yalnızken ya da grup içindeki davranışlarında kalır. Bir başka deyişle, "sosyal psikoloji" başka bilimlere ait kaynaklara başvursa da (statü, rol, tutum, güç...) psikolojidir. J. Stoetzel, aşağı yukarı aynı dönemde sosyal psikolojiyi genel psikolojiden ayırt etmek için, nesnelerinin somut, açıklamalarının kapsamlı oluşunu vurguluyordu.

S. Moscovici[6] de psikososyal fenomenlerin ancak sosyal gerçekliğin soyut anlamda derece derece parçalanmasıyla incelenebileceğinin haklı olarak altını çiziyordu. Çünkü sosyal gerçekliğin bu parçaları her boyutta –kişisel, kolektif ya da global– saptanabilir niteliktedir. Aynı şey iletişim,

5) Rohrer ve Sherif, NY, Harper.

6) D. Jodelet v.d. "La psychologie sociale", Mouton, 1970. Kitabının önsözü ve "Psychologie Sociale" PUF 1998 kitabının giriş bölümü.

sosyal temsil, ideoloji süreçleri için olduğu kadar zihinsel yapıların ve kişiler ya da gruplararası dinamik tarafından etkilenen simgesel sistemlerin gelişimi için de geçerlidir. Daha sonra kaleme aldığı bir metinde bu konuyu tek başına yeniden ele alan Moscovici, sosyal psikolojiyi sınırları belirli bir alandan çok diğer bilimlerin de konusunu oluşturan etkileşimlere "bir bakış" olarak tanımlar, diğer bilimler bu etkileşimler için genelde iki boyutlu bir görünüm sağlarlar: (bireysel ya da kolektif anlamda) özne/nesne; oysa psikososyoloji, olgu ve ilişkilerin üç boyutlu olarak incelenmesine olanak verir: bireysel özne (ego) / sosyal özne (alter) / (gerçek ya da simgesel) nesne. Yani söz konusu olan yalnızca bir boşluğu doldurmak değildir, psişik ve sosyal hayat arasında bir paylaşım çizgisini yadsımak, birbirinden ayrılamayan bu iki terimden doğan fenomenleri çözümlemek ve açıklamaktır. Bu noktada, Rousseau'nun daha önce bahsettiğimiz belirsizliğinin kaynaklarından birini keşfederiz. Zira bir ara yüzey ya da karışım olarak karşımıza çıkan bu iki görünümden hangisine değersel olarak öncelik vereceğimiz belirsizdir.

Kişi ve grupların sahte antinomisi tutumların anlaşılabilir bir çözümlenmesiyle ortaya çıkarılabilir. Gerçekten de sosyo-kültürel etkenlerle şekillenen bireysel bir davranış sırasında bile, psikolojik faktörleri, nesnel koşullanmalar ve incelenen kişinin davranışı arasındaki "ara değişen" olarak hesaba katmamız gereklidir. Örneğin, âdetler ya da alışkanlıklarla koşullandırılan uyumcu bir davranış söz konusuysa, bu davranış tamamen mekanik bir biçimde değil, öznenin bu âdet ya da alışkanlığa yüklediği anlam boyu-

tunda karşımıza çıkar. Ve bu anlam, değişken motivasyonlara bağlı olabilir; örneğin dayanışma kaygısı, dikkat çekme ya da gülünç duruma düşme korkusu ya da daha basit bir hesap söz konusu olabilir. Bu anlamda sosyal psikoloji, psikoloji olarak kalır.

Öte yandan, söz konusu psikolojik değişkenler bazen tamamen bireysel etkenler kadar, bazense bu bireysel etkenlerden çok sosyal bağlamla ilişkilidirler. Aynı örneği yeniden ele alacak olursak, uyumcu olmayan bir davranışın ancak ortak normlardan yararlanılarak açıklanabileceğini görürüz. Bu davranış, tuhaf değişkenlerle desteklenen isyancılarda da, özgeci değerlerle motive edilen ve etkin bir azınlığa güvenerek yeni bir rejime geçişi hedefleyen radikal reformcularda da görülebilir. Bu anlamda, sosyal psikoloji ele aldığı sorunları sosyolojik boyutunu da işin içine katmaya mecburdur.

"Sosyal Psikolojide Açıklama" üzerine yazılmış bir kitabında W. Doise bu bütünleşme ve eklenme çabasını dört araştırma tipi belirleyerek sürdürür: İlk araştırma kategorisinde kişinin sosyal çevreyle yaşadığı deneyimi düzenlediği *kişilerarası* süreçler incelenir, ikincisi belirli bir durumda *kişilerarası* süreçlerin dinamiğini ele alır. Üçüncü tip, sosyal etkileşimlerde rol ve statüleri işin içine katar. Son araştırma tipi *gruplararası* ilişkilerle, ideoloji ve değer sistemleriyle ilgilenmektedir. Şüphesiz bu dört seviye birçok insan davranışında iç içe geçmiş haldedir, ama bu ayrım açıkça tutarsız bir biçimde ilerleyen çalışmaları sınıflandırmak ve derlemek açısından yararlı olacaktır. Bu konuyu daha sonra yeniden ele alacağız.

II. Kavramlar, varsayımlar, araştırma yöntemleri

1. Sosyal psikoloji, diğer beşeri bilimler gibi zamanla birtakım anahtar kavramlar geliştirmiş, bunlardan bazıları günlük dilden, bazıları bazı özel dillerden, diğerleri ise yakın bilimlerden alınmıştır. Burada eksiksiz bir listeyle bu terimleri sıralamak yerine en önemli olduğunu düşündüğümüz birey (özne ya da aktör), grup, çekim, tutum, rol, etki, güç, değer kavramlarını belirtmekle yetineceğiz... Araştırmacı, izlenimcilikten bilimselliğe geçmek için bu terimlere kesin ya da işlemsel anlamlar vermiştir.

Örneğin *grup* kavramını ele alacak olursak, boyutları ve işlevlerine göre farklı gruplar için farklı sınıflandırmaların oluşturulduğu dikkatimizi çeker; "grup olma" hali "Resmi ya da gayri resmi bir yapıyla yönetilen, bazı etkinliklere katılan ve kendi aralarında dayanışma hisseden birbirine bağımlı insan topluluğu" olarak tanımlanır.

Bir başka örnek: Farklı bilimler tarafından kullanılan, dil bilimleri ve genetik psikolojiyi de ilgilendiren iletişim kavramı laboratuvar ya da alan deneylerindeki deneyimlerle[7] ilişkili olarak sosyal psikologların farklı işlemsel tanımlamalar yapmasına yol açmıştır. Aynı zamanda kişiler ve gruplar arasındaki her türlü mesaj alışverişini tanımlamak için de kullanılır.

Kitapta tamamen psiko-sosyolojiye özel bir çok kavramı; özellikle de davranışları, normları, sosyometrik statüyü, etkileşimi, stereotipi açıklama fırsatı bulacağız.

7) İletişim örnekleri ve ağları üzerine daha detaylı bilgi için bkz. *Introduction à la Psychosociologie*, PUF, böl. VIII.

Bu kavramların tanımlamaları ne kadar katı olursa olsun, bir bilim diğer yöntemlere başvurmadan tanımlayıcı ve sınıflayıcı aşamadan öteye geçemez. Öncelikle, –daha sonra geçerliliği sorgulanacak– varsayımlar oluşturma yoluyla, fenomenleri birbirine bağlamak amacıyla kavramlar ilişkilendirilir, ardından az ya da çok genellenebilir nitelikte muhtemel teoriler oluşturulur.

Bazen basit rastlaşmalara bağımlı olan bu yöntemleri örneklendirmek yararlı olacaktır.

Amerikan yönetimi son savaş sırasında bazı beslenme alışkanlıklarını değiştirme yolları ile ilgili olarak K. Lewin'e başvurmuştu: Amaç genelde rağbet görmeyen besinlerin tüketimini teşvik etmekti. Lewin, reklam, kampanya, düşürülen fiyatlar ve perhize ilişkin konuşmaların hiçbir işe yaramadığını ve pilot çalışma sayesinde elde edilen bilgileri göz önünde bulundurarak; gösterilen "direnç"in akılcı ve kişisel sebeplerden çok duygusal ve kolektif faktörlere bağlı olduğu varsayımını yaptı. Menajerlerin (satış sorumlularının) bir değişiklik sorunu üzerine özgürce konuşabileceği grup toplantıları düzenlemeyi ve daha sonra bir deneme yapmayı düşündü. Daha sonraki anketler, uygulamanın yapıldığı semlerde, satın alma davranışlarında hatrı sayılır bir gelişme kaydedildiğini gösterecekti.

Bu sonuçları nasıl yorumlamalıyız? Bir yere çağrılan kişilere yapılan konuşmanın bir görüntü ya da bir metinden daha etkili olduğunu mu kabul etmeliyiz? Bu görüşmelerde kişiler doğal olarak kendilerini ifade ederler, kendi kelimeleriyle kendilerine dair açıklamalar yaparlar. Konuşmacının öneriler yaparken tüm bunları dikkate alması ge-

rekmektedir. Özellikle de bir deneme söz konusuysa bu denemenin en küçük topluluklar içinde bile bütünlük sağlanmadan yapılması olanaksızdır. Lewin, tam bu noktada değişikliğe karşı gösterilen direnmenin düğümünü bulur, bu direnmenin kaynağı ortak normlardan ayrılma ve eleştirilere maruz kalma ya da gülünç duruma düşme korkusudur.

Bir grubun alışkanlıklarını değiştirmenin, kişilerin alışkanlıklarını ayrı ayrı değiştirmekten daha kolay olduğu da bu şekilde kanıtlanmıştır. Ve Lewin'in bu araştırmaları, psiko-sosyal dengeler üzerine önemli bir reori oluşturmasına olanak vermiştir. Öyle ki herhangi bir değişiklik yapmak için baskı yapmak yerine, uygun prosedürlerle bu değişikliğe gösterilen direnmeleri azaltmak daha uygun olacaktır.

Son on yıllık dönemlerde psiko-sosyologlar, grup süreçleri, kişilerarası ilişkiler, sosyal temsiller, kitle fenomenleri gibi alanlarda sağlam teoriler oluşturmuşlardır.

2. Metod terimi, en geniş anlamıyla her bilimsel yöntemin özünde bulunan ampirik ve mantıklı prosedürlerin tamamını tanımlamak için kullanılır. Devreye girdiği farklı alanlar ve özel içeriklerden bağımsız olarak , düşüncelerle işlemlerin ve geçerlilik kriterlerinin katılığıyla ilgilidir.

Descartes ve Claude Bernard'ın temel metinlerine başvurmadan, her metodu belirlenen bazı amaçlara ulaşmak amacıyla tasarlanan yolların bütünü olarak tanımlayabiliriz. Bu tanım, birçok tekniğin birleştirilerek kullanılacağını varsayar. Sosyal psikolojide bu birleşme iki farklı yolla gerçekleştirilir:

- Yakın bilimlerin ham haliyle kullandığı bazı prosedürleri geliştirip, uygun hale getirir. Sorular, görüşme ya da elde edilen verilerin içerik analizi bu yolla yapılır.
- Özellikle de grup süreçlerini incelemek için bazı yeni teknikler geliştirir: Sosyometri, etki biçimlerinin ve etkileşimlerin farklı boyutlarda analizi, bulgusal ya da kararsal amaçlı toplantı-konuşma yolları.

Metodlar, birbirine zıt konuma yerleştirilen iki alt kategoriye ayrılır: Laboratuvarda ya da popülasyonları temsil eden örneklemlerde uygulanan metrik(deneysel, sistematik, karşılaştırmalı) ve alanda uygulanan klinik (niteliksel, gözleme dayanan, genelde monografik) metodlar. Buraya karma bir yöntem olarak niteleyebileceğimiz Lewin'in değişikliğe direnme üzerine incelemesinin açık bir örnek oluşturduğu *action-research*'ü de eklemek yerinde olacaktır.

A) *Deneysel Metod*[8]- Önceden tespit edilen koşullarda bir tepki serisini tetiklemeyi amaçlar. Bu koşulları ve tepkileri deneyden önce tanımlayan, yani nedenleri sınırlandırarak sonuçları öngören araştırmacının hipotezidir.

M. Sherif, ünlü bir deneyinde insanların birbirleri üzerinde yarattığı etkinin, istenilen gerçeğe ulaşılmayacak, belirsiz durumlarda daha güçlü olacağını ilke olarak ileri sürmüştür. Bir odada toplanan kişilerden üzerinde farklı sayıda noktalar bulunan ekrandaki görüntülere bakmaları

8) Bkz. S. Moscovici *Psychologie Sociale*, PUF. önsöz.

ve nokta sayısını yüksek sesle söylemeleri istenir. Noktalar sayılmayı zorlaştıracak kadar fazlalaşınca, kişilerin çevrelerindekilerin cevaplarına daha duyarlı hale geleceği varsayılmaktadır.

Deneysel araştırma iki faktör üzerine kurulur: Araştırmacının sistematik olarak değiştirdiği (burada ekrandaki nokta sayısı) "bağımsız değişken" olarak tanımlanır. Bu değişikliklere gösterilen tepkiler (Burada kişisel değerlendirmelerin aynı cevaplarda toplanması) "Bağımlı değişken"dir. Araştırmacı bu iki tip değişken arasındaki ilişkiyi kontrol etmek için genelde laboratuvarda (gönüllü ya da deneye katılmanın karşılığında ufak miktarda para alan öznelerle) çalışır.

Bazı deneyler alanda, yani doğal bir sosyal bağlamda da gerçekleştirilebilir; ancak araştırmacı genelde talimatlardan ve malzemelerden bazılarını kontrol etmek zorundadır. Ayrıca, deneye katılan öznelere benzer şekilde davranıyor gibi görünen oysa aslında davranış ve cevaplarını belirleyen ön talimatlara göre deneyciye yardımcı olan özneleri de çalışmaya dahil edebilir. Bu durum özellikle sosyal etki, başkalarına yüklenen nitelikler ya da başkalarını tanımlama konulu araştırmalar için geçerlidir. Bu tip deneyler sıklıkla karşılaşılan ama, çok iyi bilinmeyen bazı fenomenleri yaratmaya yarayan sahnelemeler olarak da düşünülebilir. Bu girişim, şüphesiz gözlemcinin başka yolla elde edemeyeceği tepkileri aydınlatmaya yarar; katılımcılara deneyden sonra bu sahneleme ve amacı hakkında bilgi verilir. Ancak bu yöntem bazı durumlarda meslek ahlakıyla ilgili pürüzler de yaratabilmektedir.

B) *Gözlem ve anket metodları*[9] - Burada metod kelimesini çoğul olarak kullanmak doğru olacaktır çünkü gözlem birçok özel koşulu kapsar, doğrudan, dolaylı, katılımcı ya da karma olabilir; ve araştırmanın alan ve amaçlarına göre çeşitli tekniklere başvurulur; *in situ* (doğal ortamda) davranışların saptanması; değişken derinlikteki görüşmeler, sorular, popülasyon örneklemlerinde yapılan anketler, ölçek oluşturma. Bazen niceliksel ve istatiki kaygı ağır basar, bazense bir monografiyle merkezlenen sosyoklinik tarzda niteliksel bir yönteme başvurulur.

Bütün gözlemler incelenen fenomenin (örneğin uyumculuk, ırkçılık) dışavurumuna uygun düşen sözel ya da davranışsal nitelikteki bazı belirticileri ortaya koymayı amaçlar. (Oy, sıklıklar, cevaplar gibi.)

a) *Doğrudan gözlem* tam anlamıyla yaşananı temel alır, herhangi bir müdahale ya da ilgili ortama dair ön seçimler söz konusu değildir; bu işe soyunan araştırmacı tarafsızlığını olabildiğince korumaya, hatta sosyal aktörlere kendini unutturmaya çalışır. Sistematik bir gözlemi gerçekleştirmek için inceliği ve hassasiyeti değişen bazı ön tanımlamalara başvurur, bu sözel ya da sözel olmayan davranışları bir kategori sistemi içinde kodlamasına yardım eder. İzin aldığı sürece kamera ya da ses kayıt cihazı kullanarak davranışları (gizlice) kaydedebilir. Bazen varsayıma iki ya da üç değişken arasındaki ilişkiyi dahil eder; bazen, keşfe dayalı incelemelerde (daha önceden fikirler oluşturulmuştur) daha sonra

9) Bu konuda daha detaylı bilgi için H. Chauchat, *L'enquête en psychosociologie*, PUF.

geçerliliğini ispatlayacağı daha detaylı varsayımlar arar. Gözlem sırasında öngörülmeyen varsayımların birden oluşturulduğu da olur; bu R. Menton tarafından "anlamlı fenomenlerin ya da aranmayan sonuçların şansına bulgulanması" olarak tanımlanan "serendipity"dir.[10]

Doğrudan gözleme dayanan araştırmalar farklı genişlikteki (köyler, semtler, fabrikalar, okullar) ya da kısıtlı sayıdaki, doğal ya da duruma bağlı, kalıcı ya da geçici (aileler, arkadaş grupları, atölyeler, ofisler, sınıflar, eğitim seminerleri) topluluklarla ilgili olabilir. Bütün durumlarda değer sistemi ve roller; bütün tamamlayıcılıklarıyla, bütün uyuşmazlıkları ya da sıradanlıklarıyla aydınlatılmaya çalışılır. Bu şekilde grupsal düzenlenme süreçleri ve bu grupların muhtemel düzensizlikleri yanında duruma dahil tüm eşlerin kendilerine has tarz ve konumları hakkında bilgi sahibi olma imkânı da buluruz.

b) *Dolaylı gözlemle* temellendirilen incelemeler, ilgili kişi ya da grupların tepkilerini elde etmeye çalışan araştırmacının uygulamada açıkça uyarımlara başvurmasıyla buraya kadar açıklanan diğer gözlemlerden ayrılır. Bu inceleme, anlık kararlarla gerçekleştirilen "özel durum oluşturma" şeklini de alabilir (rol oyunları, sosyodramlar[11]); ancak daha çok soruya dayanan yöntemler söz konusudur.

Soruya dayalı yöntemler farklı tekniklerle oluşturulur: Normal ya da yönlü görüşmeler, bazen kapalı (aşamalandırılmış ya da basit), bazense kişilere birkaç belirtici kelime-

10) R. Menton, *Éléments de théorie et de méthode sociologique*, Plon.
11) Bkz. *Introduction à la psychosociologie*, böl. VIII.

den yola çıkarak kendilerini rahatça ifade etme özgürlüğünü sağlayan sorulardan oluşan testler (örneğin: "Avrupa'dan bahsedildiğinde aklınıza neler geliyor?" ya da, daha içten bir üslupla, "Sevgi", bu kelimenin sizin için anlamı nedir?") Sayısız araştırma, bu yolla sosyal temsiller, kişilerarası ilişkiler[12] gibi özel konular yanında satın alma motivasyonları, herhangi bir yapısal ya da teknik değişim karşısındaki tutumlar gibi daha yüzeysel konularda veri toplamayı başarmıştır.

c) *Katılımcı gözlem uygulaması* - Bu gözlem türü, ilk kez etnologlar tarafından eskil toplumlar ya da daha genel anlamda araştırmacıya yabancı kültürlerin söz konusu olduğu yerler hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla kullanılmıştır. Bu kültürlerdeki davranış ve inançların anlamını kavrayabilmek için aradaki mesafeyi mümkün olduğunca azaltmak, bu insanlarla onların yaşam tarzlarına uygun biçimde birlikte yaşayarak onlardan biri olmak gerekir. Burada söz konusu olan teknik bir prosedür değil, bir ilişki türüdür. Ve bu ilişki, bir ölçüde karşıdakinin duygu ve değerlerine en yakın duygu ve değerleri hissedebilmek için, onun ruhundan anlayabilmeyi gerektirir, bu da empatik yeteneğe ihtiyaç olduğunu gösterir. Genelde, saptanan ve gözlemlenen her şeyin günü gününe titizlikle not edildiği bir defter tutulur.

Bu uygulamayı benimseyen ilk psiko-sosyolog, kendi sokaklarının köşesinde toplanmayı alışkanlık haline getiren bir grup genci anlama çabasındaki genç bir Amerikalı

12) Bkz. böl. III ve IV.

araştırmacıydı.[13] Bu ilk denemeden sonra, farklı ortamlarda farklı incelemeler de gerçekleştirildi, örneğin bu gözlem türü bir mezhebin üyeleri,[14] büyücüler,[15] dilenciler ya da madde bağımlıları gibi farklı çevrelerde araştırma imkânı sağladı.

Öte yandan katılımcı gözleme daha sıradan çevrelerde de başvurulabilir: Okullar, spor toplulukları, dernekler ya da çeşitli ailelerin çocuklarının hayat tarzları (özellikle yakın ilişkileri ve boş zamanlarını değerlendirme şekilleri) bu yöntemle incelenebilir.

İzlenimcilik ya da taraflılık söz konusu olmasa bile, gözlemlerin değer sorunuyla bu uygulamada da karşı karşıya kalırız, çünkü topluluğun içine dahil olma amacındaki gözlemci klasik katı tarafsızlık örneğinin dışına çıkar. Oysa, araştırmacı bu nitelikteki verileri ancak ilgili kişilerin arasına karışarak ve onlarla bazı şeyleri değiş tokuş ederek elde edebilir. Bu durumda, kaçınılmaz önyargıların önüne geçmek için ne yapılabilir? Araştırmacı sık sık bilinçli ya da bilinçsiz yanılsamalara ve benimsemelere maruz kalmayacak mıdır? Kuşkusuz, araştırmacının bu riskleri tamamen engellemesi mümkün değildir, ancak girdiği sistem içindeki yer ve rolünün analizini yaparak, gözlem ve tepkilerini eleştirel açıdan –mümkünse aynı sorunlara duyarlılaşmış başka araştırmacılarla bağlantı kurarak– tekrar tekrar gözden geçirerek bunları asgariye indirmesi mümkündür.

13) W. F. Whyte, *Street Corner Society*.

14) L. Festinger, *L'échec d'une prophétie*, çev., PUF.

15) J. Favret-Saada, *Les mots, les morts, les sorts*, Gallimard.

d) *Sosyo-klinik yöntem* - Her tür alan araştırmasında, yerel bir toplulukta ya da bir organizasyon, sınırlı sayıdaki bir grup, bu çevrelerin temsilcisi kişiler arasında ya da gerçek sapkınlar arasında, kısacası nerede ve hangi konumda olursa olsun araştırmacı sürekli olara iki ayrı çaba göstermelidir: Bir yandan etkileşimleri oluştukları ortamlarda çok dikkatli incelemeli, öte yandan bu süreçlerin anlamının (aktörlerin yaşadığı anlamın dışında kişisel ya da kolektif değerlere ya duygulara bağlı bilinçsiz anlamlarının) arayışında olmalıdır.

Araştırmacının "sosyoklinik" olarak nitelendireceğimiz bu tutumuyla, Dilthey'in[16] "Kavrayıcı Psikoloji"si, Scheler'in fenomenolojisi, Freud ve Freud sonrası psikanaliz gibi geçmişte sosyal psikolojinin gelişimine katkı sağlayan birçok araştırma arasında bağlantı kurulabilir. D. Lagache'ın bir açıklamasına göre "söz konusu olan, bir durumla mücadele halindeki somut ve bütün bir öznenin varolma ve tepki gösterme yollarını belirlemek, bunların anlamını, yapısını, doğuşunu, bunları motive eden çatışmaları ve bu çatışmaları çözme yollarını ortaya koymaktır." (*L'unité de la psychologie*, PUF.)[17]

Sosyal psikolojinin tarihine, sorunsallık ve yöntembilimine kısaca değindikten sonra; kitaba iki ayrı başlık ve dört bölüm altında devam edeceğiz.

– İlk bölüm psiko-sosyolojinin daha önce üzerinde durulan sosyal hayat ve birey arasındaki konumuna ayrılmıştır.

16) *Introduction à l'étude des sciences humaines*, PUF.

17) *Nature et formes de la sympathie*, Payot.

– İkinci bölüm sosyal psikolojinin sayısız araştırmaya dayanarak temel görünümlerini çözümlediği özel konulara ayrılmıştır.

Şüphesiz bu tür bir kitapta masaya yatırılan konuların bütününe (en azından kısaca) değinmeden geçmek yanlış olurdu. Bu sebepten ötürü okuyucuyu kolaylıkla ulaşabileceği tamamlayıcı kaynaklara başvurmaya davet ediyoruz. Bu durum özellikle aynı serinin bir başka kitabında detaylı olarak yeniden ele alacağımız grup süreçleri için geçerlidir.[18]

18) *La dynamique des groupes* "Que sais-je", n. 1306.

BİRİNCİ KISIM

KİŞİ VE SOSYAL ÇERÇEVELER

I. Bölüm

SOSYAL BAĞIN GÜÇ VE ŞEKİLLERİ

İnsan, özünde doğal olarak *toplumcul* ve *sosyalleşebilen* bir varlıktır; bir başka deyişle, aynı anda benzerleriyle iletişim kurmaya can atan "özne" önceden var olan, onu ister istemez şekillendiren ve kontrol eden bir toplumun *üyesi*dir.

Bu ilk bölüm psikanalitik, genetik ve görüngübilimsel katkılardan yola çıkarak öznel perspektifte oluşturulmuştur. Psikanaliz, çocuk psişizminin yerel ve ailevi bağlamda gelişimini keşfetmiş ve teorileştirmişlerdir. Görüngübilimsel yaklaşım ise daha genel anlamda kişilerin başkalarıyla ilişkilerinde ve kendi özel hayatlarındaki yaşantılarını ve amaçlarını ortaya koyma çabasındadır.

I. Temel Bağlar ve İhtiyaçlar

1. Freud'da arzu ve özdeşim – Freud'un çözümlemeleri bireysel psişizmin doğuşuna ve öznelliğine odaklanmış olsa da, bu çözümlemelerde kişilerarası ilişkilere dair bir teorinin genel düşünce hatlarını bulmak mümkündür.[1]

Bu ilişkiler, çoğu kez iç içe halde bulunan iki dinamik yönelim doğrultusunda kurulmuştur: Arzunun coşkusu (*libido*) ve *özdeşim* süreçleri. Burada "arzu" en geniş anlamıyla ele alınmalıdır, bu kavram her türlü sevgi tarzını ve bunların tensel olmayan ifadelerini de kapsar. Freud, cinselliğin baskınlığından bahseder ve ilk çocukluktan itibaren nasıl ortaya çıktığını açıklarken, çocuğun ebeveynlerine karşı gösterdiği davranışlarda cinsiyet farklılıklarının da göz önünde bulundurulduğunu söylemeye çalışıyordu.

Arzu, ilkel anlamda nesnenin tek sahibi olmaya götürür –duruma göre anne ya da çocuğa en yakın kişi– Ancak arzuların tatmin edilmesi kaçınılmaz olarak engellenmektedir, kişi nesnesini yalnızca kendine saklayamaz, ona tek başına sahip olamaz, çocuğu güçlendiren temaslar (okşamalar, öpücükler) kültürel normların etkisiyle her geçen gün biraz daha azalmaktadır. Libidinal sevgi bu koşulların etkisiyle yaklaşık beş yaşında şefkate dönüşür.

Ancak bu gelişme, farklı özdeşim süreçleriyle düzenlenmektedir; özdeşim süreçleri denilirken kastedilen kişinin

1) Freud ısrarla "Bireysel psikoloji en başından beri geniş ama tamamen doğrulanmış anlamda bir tür sosyal psikoloji olarak kendini gösterir," diye yazar. *Psychologie collective et analyse du moi*, Payot.

bazı duygusal durumları paylaştığı bir başka kişiye dönüşmesini sağlayan psikolojik mekanizmadır. Çocuk, o kişi gibi hisseder ve davranır.

Freud'un ifadesiyle bu süreçler bir nesne ilişkisiyle değil, "egonun öznesi"yle ilgilidir; söz konusu olan arzuda olduğu gibi neye sahip olmak istediğimiz değil, ne olmak istediğimizdir. Bu süreçler aynı zamanda egonun idealini oluşturacak ve kişinin kendine yönelttiği narsisik ilkel bağlılığın yerini alacak bir örneğin yavaş yavaş kurulmasını sağlayacaktır. Çocuk için ilk örnek genelde karşı cins ebeveyndir, erkek çocukları annelerinin babalarına duyduğu sevginin kendi üzerlerine kaydırılmasını isterler (Oedipus kompleksi). Özdeşim ilişkisi aynı zamanda anlaşılmaz ve düşmanca tutumları da içinde bulundurur. Bu tutumlar, ancak Oedipus çatışması çözüldükten sonra şefkate, hatta yüceltmeye dönüşeceklerdir. Ancak çatışmanın çözülmesinden önceki hal, özdeşimin arzunun kendi nesnesinde yoğunlaşması sebebiyle uzayabilir ya da karmaşıklaşabilir.

Yani, aile içinde kurulan duygusal bağlar, arzu ve özdeşimlerin karmaşık bileşiminden ileri gelir. Bu bağlara bahsettiğimiz durumda cinsel bir anlam yüklenemese de, bunların temelinde yine de cinsel kaynaklar olduğu söylenebilir. Freud, kişinin karşılaştığı, sevgi içeren her duygunun bu duygunun sahibine karşı kösnül eğilim halini aldığı ya da bu eğilimin idealleştirilmiş ve simgesel bir temsilini oluşturduğu kanısındadır. "Engellenen" eğilimlerde de kösnüllük izlerine rastlanmaktadır. "Şefkate hazır kişi, arkadaş, ya da hayran, bedensel yakınlık arayışındadır ve sevdiği insanı görme isteğiyle doludur..." Bununla birlikte Freud cinsel-

likle ilgisi olmayan bir özdeşim şeklinin varlığını yadsımaz: Bu, karşısındaki kişiyle ortak bir özelliğe sahip olduğunu keşfeden kişinin her seferinde yaşadığı yakınlaşmadır; bu ortak özellik kişinin kim olduğu, ne yaptığı ya da neye sahip olduğuyla ilgili olabilir. Bu fenomenin sosyal hayattaki önemi büyüktür, sempati ve arkadaşlığı doğuran bu yakınlaşmalardır.

2. Agresiflik ve Çelişik Duygulu Olma Hali – Freud pozitif toplumcullluğun keşfi dışında agresiflik ve çelişik duygululuk haliyle ilgili oluşturduğu önemli bir teoriyle de karşımıza çıkar. Freud, yaşam içgüdülerinin (Eros) karşısında ölüm içgüdülerinin (Thanatos) bulunduğu düşüncesindedir. Ölüm içgüdüleri agresif ve yıkıcı[2] tutumlar yanında nefret duygularının da çıkış noktasıdır; bu duygular ya başkalarına (sadizm) ya da kişinin kendisine (mazohizm) yönlendirilmiştir. Bu itkiler kendilerini hayatın ilk yıllarından itibaren göstermeye başlarlar. (iki ve üçüncü yıl arasındaki sadik-anal evre) Aslında salt itkinin gücüyle gerçekleştirilen hiçbir davranış yoktur; yalnızca uyumu ve normal olma halini oluşturan itkilerin karışımından bahsedilebilir; dengenin bozulması ilişkisel davranışları olumsuz etkiler; cinsel agresyonun yetersizliği ya da fazlalığının erotik cinayetlere ya da sevgisel güçsüzlüğe sebep oluşu da bu mantıkla açıklanır.

Öte yandan, sık sık aynı kişiye dair çelişkili, yani sevgi ve nefret karışımı duygular besleriz. Bu çelişkinin kaynağının

2) Bu tutumlar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. G. Moser, *L'aggression*, "Que sais-je. no. 2349.

çocuğun ilk hayat evrelerinden biriyle ilgili olması muhtemeldir, söz konusu evrelerde doyum halinden yoksunluk haline geçiş agresif tepkiler uyandırır. Çocuk tarafından kurulan ilk ilişkilerin, sevilen kişilerin kendisine aynı anda haz ve engellenme sağladığı bir zamanda oluşturulması daha sonra kurulacak tüm ilişkilerde etkisini gösterir.

3. **Eklemeler ve eleştiriler** – Freud'un kavramlaştırmaları çeşitli eleştirilere hedef olmuştur. Sevgi ve sempati türeyen ve arzu ile özdeşime göre ikincil duygular olarak yansıtılmıştır. Ayrıca, Freud'un gerçek anlamda transmoik ilişkilere ayırdığı yer oldukça kısıtlıdır. Genelde duygularımız narsisik, benmerkezci ya da agresif niteliktedir. Bu açıdan karşılaşma ve alışveriş oldukça şüpheli bir kazanım görüntüsündedir, bu noktada Freud'un gerçek anlamda öznelerarası bir iletişimin temellerini oluşturduğu varsayımı sorgulanabilir.

Abraham ve Fenichel gibi bazı Freudcuların çabaları yalnızca Freud'un şemasını tamamlamak maksatlıdır. Bu isimler psikolojik gelişim sırasında sevginin seçimli ve aktarılabilir nitlikte bir şefkat yeteneği olarak kabul etmemizi sağlayacak, bir olgunlaşma potansiyelinin varlığından bahsederler. Fenichel, bu birleşim duygusunun açıklanmasının zorluğuna dikkat çeker, bu duygu özdeşime indirgenemez, indirgendiği takdirde kendisi kadar, başkasıyla da ilgili, gerçek bir nesnesel ilişkinin oluşumundan bahsedilemez.

Scheler,[3] tam bu noktada Freud'u olgubilimsel deney adına eleştirir. Olgubilimsel deney her biri ego ve başkaları

3) *Nature et forme de la sympathie*, Payot.

arasındaki karışma ya da kaynaşma ile karakterize edilen farklı özdeşim şekillerinin ayrımına olanak sağlar. Gerçek sempati özneler arasında bir mesafe bulunduğunu varsayar, bu mesafe iletişim kurmalarına, ve birbirlerine karışmadan birbirlerini anlamalarına imkân sağlar. "Diğerlerinin duygusal durumlarını hissetme" yeteneğimiz ve bu durumlara ortak oluşumuz –örneğin onlar kadar mutlu olmasak da mutluluklarından istifade etmemiz– garip gelebilir, ama Scheler'e göre sempatinin özüdür. Sempati, bu şekilde değerlendirildiğinde öncelikle özel bir duygu olarak değil, her tür toplumcululuğun şartı, öznelerarası işlev olarak karşımıza çıkar.

İngiliz psikiyatr Suttie[4] Freud'u başka konularda eleştirmiştir. Bu yazara göre, çocuğu annesine bağlayan ilk bağ birdenbire sevgisel bir nitelik kazanır, bu sevgi cinsel niteliklerden arındırılmıştır ve bastırılmış arzunun bir kalıntısından başka bir şey değildir. Eğer sevgi, aşkın ilk nesnesinden vazgeçilmesinden doğsaydı bir acı temelinde ortaya çıkardı ve her durumda çelişkili olurdu. Sosyal bağlar konusuna gelince, Suttie'ye göre bu bağların kaynağı yüceltme süreçlerinde ya da özdeşim oyunlarında değil, duyarlı dayanaklarıyla ilk aşktan diğer şefkat ve ilgi şekillerine geçiştedir. Bu geçiş, çocuğun kendi algısal ve motor kaynaklarının gelişimine bağlıdır. Tamamen anneye odaklanan duygusal karışıklık yerini yavaş yavaş uyumlu ya da tamamlayıcı bir tutum sistemine bağlı olan ortaklaşa etkinlik şekillerine ve oyunlara bırakır. Zevk ve ilgilerin pay-

4) *The Origin of love and hate*, Londra, Hunt.

laşımıyla temellenen daha sonraki sempati ilişkilerinin oluşumunu sağlayacak olan bu "dış dünyaya açılma" sürecidir; bu ortaklık başkalarının varlığını, duygusal ya da cinsel bir haz söz konusu olmasa da değerli kılar. Oyun ve iş arkadaşlarıyla, yeni sosyal bağlar bu şekilde kurulur. Suttie'nin vurguladığı toplumcullukta "oyun"un önemi başka araştırmacıların görüşlerinde de karşımıza çıkar.

Freud, bireylerin toplumculluğunun keşfi ve teorileştirilmesinde öncü rolünü üstlenmiştir. Ancak, D. Lagache'ın da şiddetle üzerinde durduğu gibi, psikanalistlerin dikkati bugün Freud'un ilk perspektifi olarak nitelendirilebilinecek "ego"dan nesne ilişkilerine kaymıştır, bu terim özneler arası ilişkileri tanımlamak için kullanılır. Kişinin çevresindekilerle kurduğu ilişkiyi ve güvenlik kaygısının[5] önemini vurgulayan K. Horney ya da çocuğun annesine karşı oluşturduğu ilk bağlılığın libidinal bir sürece indirgenemeyeceğini, açlık ve cinsellik[6] kadar ilkel nitelikteki "başkalarına duyulan ihtiyaç"la ilgili olduğunu düşünen J. Bowlby gibi bazı yazarlar için de aynı durum söz konusudur.

4. Kişilerarası ihtiyaçlara dair sentetik bir teori – Bazı Amerikalı araştırmacılar farklı boyutlar içeren bir toplumculluk tanımı önermişlerdir. Tıpkı organik ihtiyaçlarda olduğu gibi, denge, öznelerin arzularına, çevrenin kaynak ve baskılarına bağlıdır. Aşırı doyum ya da tatmin olmama halinde ortaya çıkan dengesizlik durumu, kişide anksiyeteye,

5) *La personnalité névrotique de notre temps*, L'Arche, 1953.

6) Freudcu ve Freudcu olmayanlar arasındaki, bu konuyla ilgili ilginç polemik için bkz. "L'attachement" sempozyumu, Delachaux, 1974.

sınırı aşan durumlardaysa ise patolojik bir mentalite ve davranışa yol açar.

Schutz'a göre[7] üç temel ilişkisel ihtiyaç vardır: Dahil edilme (inclusion)-kontrol- şefkat, bu ayrım bu ihtiyaçlarla bağıntılı davranışların tümünü göz önünde bulundurmamıza olanak sağlar.

Bunlardan en ilkeli, "dahil edilme" ihtiyacı küçük çocukta erkenden temas ve iletişim hevesi, dikkat çekme ya da ilgiyi sürekli üzerinde tutma çabası ya da tam tersine önemsenmeme ya da unutulma korkusu şeklinde kendini gösterir. Eğer bu ihtiyaç –temel olarak anneyle sabit ilişkiler yoluyla– aile içinde rahatlıkla giderilebiliyorsa; yetersizlik, ilgisizlik ya da ayrılma anları bu gereksinimin geciktirilemezliğinin, ve engellenmesinin çocuğun gelişimde nasıl sorun çıkardığının anlaşılmasını sağlar. Bu ihtiyaç yetişkinin bütün hayatı boyunca varlığını sürdürür, gruba kabul edilme, itibar, saygı kaygısı olarak karşımıza çıkar ve kişiyle çevresi arasında yeterli seviyede karşılıklı ilginin muhafaza edilmesini sağlar.

"Kontrol" ihtiyaçları otorite ve güvenlik işlevleriyle ilgilidir. Davranışlarından emin olmak için başkaları üzerinde hâkimiyet sağlamak ya da tersine ağır sorumlulukların yükünden kurtulmak ve rahatlamak için yönetilmek ya da yönlendirilmek söz konusu olabilir; bir başka deyişle bu ihtiyaç çift kutupludur; çocuğun yavaş yavaş kontrolleri kavrayarak otonomi sağlamak için temel kuralları öğren-

7) FIRO, *A Three Dimensional Theory of Interpersonal Behavior*, New York, Holt.

me gerekliliğiyle karşı karşıya kaldığı dönemde, ikinci çocuklukta ortaya çıkar. Kişinin, öğrenci, çalışan ya da yurttaş olarak sosyal çerçevelere dahil olacağı hayatı boyunca varlığını sürdürür, bu ihtiyacın giderilmesi kişi ve dış dünya arasındaki karşılıklı sorumluluk ve saygı duygularına bağlıdır. Grup boyutunda, hiyerarşik statülere bağlı olarak tamamen ya da kısmi olarak tatmin edilir.

Beş yaş civarlarında ortaya çıkan "şefkat" ihtiyacı ise kişinin başkalarıyla yalnızca sevgiye dayanan bağlar oluşturmasını gerekli kılar. Başlangıçta çocuğun şefkate dair tutumlarının belirsiz ve narsisik niteliği göze çarpmaktadır; bu tutumlar yavaş yavaş kişilik ve niyet kazanır. Yukarıda bahsettiğimiz iki arzu, özellikle grup ilişkileri yoluyla giderilmektedir, oysa şefkat temelde ikili ilişkilerle ilgilidir; bu ihtiyacın giderilmesi karşılıklı olmasına bağlıdır; ilk hedefi ailelerimizdir, daha sonra aşk ya da dostluk bağı şeklini alarak eşlerimize yönelir.

Tipolojide, bu tür bir sistemleştirme çabası gösterilemez. Gerçekte, bu üç ihtiyacın ve dışavurumlarının yazarın iddia ettiği kadar açık bir şekilde ayrılabilir nitelikte olup olmadığı, yine yazarın tanımladığı gibi ardı ardına ortaya çıkıp çıkmadığı sorgulanabilir.

R. Splitz ve Anna Freud'un hospitalizm üzerine çalışmaları[8] özellikle çocuklar ve çocuk ile bakıcı arasındaki erken seçimli eğilimlerin ortaya çıkışını ve bazı eşlemelerin başarısızlığını gösterir. Yani, "içinde olma" ve "şefkat" ihtiyaçları ilk yıllarda birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve hatta, eğer

8) A. Freud ve D. Burlingham, *Enfants sans famille.*

"içinde olma" ihtiyacının önceliğini kabul ediyorsak, şefkate geçiş, bir ara kontrol evresi gerektirmemektedir.

Çocuğun ifade ettiği korunma isteği, hem başlangıçtaki içinde olma ihtiyacına, hem de Schutz'a göre yalnızca ikincil olarak ortaya çıkan yönetme, kontrol ihtiyacına benzerlik göstermektedir.

Yani içinde olma ihtiyacını salt olarak diğer ihtiyaçlardan ayrı olarak değerlendirmek mümkün değildir, bu ihtiyaç ya köklerinde kontrol ve şefkat ihtiyaçlarıyla var olacak, ya da bu iki ihtiyacın içinde kapalı olarak varlığını sürdürecektir. Daha genel anlamda, kişilerarası ilişkiler alanında kesin sınırlarla birbirlerinden ayrılan ihtiyaçlardan bahsetmek zaten doğru olmaz. Schutz'un teorisinin özetinde kullandığı "yönelim" terimi, birbirine karışmadan birleşebilecek "baskın" fikriyle "bileşen" fikrini ifade etmesi açısından daha uygundur.

Kısaca, bu sentezin temel işlevi, kültürel düzenleme örnekleriyle sistematik olarak ilişkilendirilebilen toplumculluğun dinamik boyutlarını ortaya koymak ve diğer teoriler için çıkış noktasını oluşturmak olmuştur.[9]

II. Kişiliğin doğuşu ve işlevleri

1. G. H. Mead'e göre kişilik kazanma ve sosyalleşme – Çocuk kendi varlığının bilincine vardığı ölçüde, kendini diğerleriyle (yetişkinler, arkadaşlar) karşılaştırmaya ve gücünü onlar üzerinde denemeye başlar; ancak öte yan-

9) Bkz. G. Moser, *Les relations interpersonelles.*

dan oluşturduğu imaj, tutum ve çıkarlarının yönelimi ve bir normlar bütününe gösterdiği saygı açısından başkalarına aşırı bağımlılığı sürmektedir.

Mead'e göre,[10] insan egosu, davranışlardaki büyük çeşitliliği anlama ve benimseme yeteneği sayesinde gelişir: "Bu çeşitlilik, kişi için bir nesnedir; ancak belirli bir sosyal bağlamda kendisine yönlendirilen tutumları benimser ve uygularsa kişilik haline gelir." Hareketler ve sözler, diğerleriyle birçok şeyi paylaşmasını sağlayan bir anlam (meaning) kazanır. Konuşmak, kendini ifade etmekten ibaret değildir, başkalarından gelecek cevapları öngörme, kendini kısmen onun yerine koyma yeteneğidir. Çocuk, konuşabildiğinin farkına vararak gerçek öznellik haline geçiş yapar, dili daha iyi öğrendikçe, konuşma konusunda ustalık kazandıkça ve dinleyici sayısı arttıkça çocuk, kişiliğini oluşturur ve Mead'in ifadesiyle kendini, oyun yoluyla özdeşleştirdiği "genelleştirilmiş öteki" *(l'autre généralisé)* perspektifinde görmeye başlar.

Bu süreçte, sosyal çerçeveler devreye girer: Kurallar, örnekler, beklentiler; ancak bu perspektifte söz konusu olan salt baskı değildir, bu sosyal çerçeveler çocuğa rol yapma, ve doğal motivasyonlara uygun olarak kontrol ve düzenleme yeteneğini kazandırır.

J. Piaget ise klasikleşen eserlerinde,[11] sosyal kuralların özümsenmesinde, oyunun özellikle rollerin tamamlayıcılığını ve almaşıklığını gösteren durumlardaki şekillendirici işlevine dikkat çeker. Burada söz konusu olan bir modeli

10) *L'esprit, le soi et la société*, PUF.

11) *Le jugement moral chez l'enfant*, PUF.

yeniden oluşturmaya dayanan pasif ve monoton bir taklit değil; çocuğun sosyal norm ve ilişkileri öğrenmesini sağlayan başkalarıyla ya da –bazı tek kişilik ve hayali oyunlarda kendisiyle– etkileşim halidir.

2. Kişinin Özellikleri ve anlamı

A) *Sosyal rol olarak kişilik (Gerekli varlık)* – Bir kültürün katılımcısı ve bir grubun üyesi olarak her birey kolektif örneklerin etkisine maruz kalır (aynı anda baskı, derin etki ve çekicilik) ve açık ya da kapalı bazı normlara saygı duyar. Başkalarının önünde birçok durumda bizden beklenenlere bağlı olarak kendi imajımızı çizmek zorunda kalırız; gözlerin üzerimizde olduğunu hissederiz: "Bana bakıyorlar, onları kesinlikle hayal kırıklığına uğratmamalıyım!"

Bunu, sıklıkla sosyal rolümüz olduğunu düşündüğümüz örnek kişiliği benimseyerek yaparız. Bu rol seçilmiş olmaktan çok zorla kabul ettirilmiştir, ama onu elimizden geldiğince iyi oynamaya çalışırız çünkü bu güvenliğimizi ve iki tarafın da onayladığı *statu quo*'yu garantiler. Gerçekte, "burada görünen kişi tamamen biz değilizdir, bu başkalarını o olduğumuz konusunda ikna etmeye çalıştığımız kişidir ya da başkalarının bizi o olduğumuz konusunda ikna etmeye çalıştığı kişidir..."[12]

Gündelik davranışın ve hatta düşüncenin bu şekilde modelleştirilmesi birçok şekilde kendini gösterir, ama özel-

12) G. Gusdorg, *La découverte de soi*. Daha sonra E. Goffman tiyatro stilindeki ve genelde sosyal hayat tarafından belirlenen "yüz kaygısı"nı ortaya çıkarır, bkz. *Les rites d'intéraction*; La présentation de soi (Ed. De Minuit).

likle profesyonel tutumlarda açıktır. Her iş, sahibinden açıkça tanımlanan bir habitus istemektedir; bunu yok etmeye çalışmak bir tür skandala sebep olabilir.

"Sosyal örnekler" boş zamanlarımızdaki davranışlarımızı da yönetir, örneğin sahibine (en azından görüntüsel olarak) enerjik ve hareketli bir hayatı kabul ettiren "sportif" kişilik; "oyuncu", "içkici" ve hatta "şakacı" kişilikler vardır, birey bu rollerden birini bir kez üstlendi mi, bir daha nefes alamaz.

B) *İdeal olarak kişilik (İstenen varlık)* – Bununla birlikte belli kılıklar altında ezilen kişinin tek hareket noktası sosyal baskı ve telkin değildir, bunlar önemli sayıdaki durumlarda bir özlem ve bir seçimi de temsil eder; sadece nasıl olmamız gerektiğini, ya da sosyal olarak nasıl görünmemiz gerektiğini değil ne olmak istediğimizi de ifade ederler, bu rol artık resmi bir kategori değil, kişisel bir hedeftir.

Bu hedefi, saygın sosyal örneklerin pasif kavrayışı olarak düşünmemiz mümkün değildir, çünkü bir çok alternatif arasından kişi tarafından seçilmişlerdir ve dinamik bir anlam taşırlar.

Burada söz konusu olan muhtemelen kişinin rolü doğru bir biçimde ifade etme şansının en yüksek olduğu ve bir çağrı ve zafer olarak yaşanan andır; klasik bir terim, "eğilim" bu duyguyu en iyi şekilde tasvir eder.

Psikiyatr Adler[13] egonun ideali için hemen hemen işlevci bir yorumlama, kişinin çabalarını yönlendiren ve ide-

13) *Le tempérament nerveux*, Payot.

alini gerçekleştirmeye uygun bir "hayat tarzı"yla ifade edilen, bir tür "yönetici kurgu" önermiştir. Bu hayat tarzı, "kişisellik ve özsaygı duygularının yükseltilmesi"yle sonuçlanacak şekilde, zor ve saygın bir modelde odaklanmıştır. Herkes, kendi eksiklerinin üstünü örterek güce ulaşmasını sağlayacağına yardımcı olacağını düşündüğü kişiyi taklit eder.

C) *Maske olarak kişilik(görüntü)* – Kişilik, daha ikircikli işlevleri de yerine getirebilir ve görüntünün kesin olarak gerekli ya da olmak istenen varlığa taşındığı ikinci derecede bir uzlaşma oluşturabilir. Kişi bu durumda yapmacık ve pozitif bir görünümün ardına saklanmaya eğilimlidir. Amacı ya bu şekilde gözle görülür bir çıkar sağlamaya çalışmak ya da kendine (başkalarının fikirlerinden yararlanarak) iyi niyetli insan görünümü kazandırmaktır. *İkiyüzlülüğün* özü işte budur.

Gündelik hayatta karşılaştığımız yapmacık tutumları saya saya bitiremeyiz: Çıkar, saygı, utanç, edep, üzüntü, dine bağlılık... Bizi güzelleştireceğini, işimize yarayacağını ya da resmi kurallara uyacağını düşünüp de bürünemeyeceğimiz bir duygu yoktur. Zaten bu noktada konformizmi ve oportünizmi birbirinden ayırt etmek oldukça zordur.

Bunların en dehşet verici olanı yalnızca çıkar sağlama niyetiyle başkalarını kandırmak amacıyla kullanılan maskelerdir; *Tartuffe* bu halin ölümsüz bir modelidir, sahte-sofuluk, sahte-bilgin ya da sahte-sanatçı, sahte politikacı, sahte-ahlakçılık, aslı titizlikle korunan bir kişiliğin bütün bu oyunları; çevresini, ülkesini, bazense Orgon'un temsil ettiği iyi niyetli halkın saflığından yararlanarak insanlığı aldatır.

D) *Sığınak olarak kişilik ve yabancılaşma* – Buna karşın çevresini aldatan kişi, sosyal kaygının yerini özdeğerle ilgili bir iç sıkıntıya bıraktığı noktaya gelebilir. Bu noktada, hesapvermesi, kandırması gereken kişi kendisidir, bir denge oluşturmak için ele geçirmesi gereken kişi kendisidir: Kişi neredeyse büyülü bir anlayışla kabuğuna çekilir, sıkıntısından kurtulmak için bazı durumlarda tıbbi anlamda bir "yabancı"ya dönüşebilir.

Psikiyatrlar tarafından tedavi edilen, gerçek anlamda patolojik vakaların berisinde oldukça yaygın birkaç örnekten bahsedebiliriz.

Özne, genel görüş tarafından olumlu bir biçimde yargılanan bir insanlık örneğine tutunabilir; bu rolü oynarak kendi gözündeki değerini yükseltir ve Adler'in belirttiği gibi karmaşık şekilde hissettiği yetersizliklerini ve başarısızlıklarını gerçek ya da imgesel bazı erdemlerle telafi etme çabasına girer.

Sığınak-kişinin oldukça yaygın bir başka şekli de yalancı-ciddidir, Kierkegaard tarafından aydınlatılan bu kişi kendini şişirilmiş ve titiz bir tutumla ifade eder; deneyimleriyle bu tutumu oluşturduğunu iddia eder, oysa gerçekte bu tutum hayata karşı duyulan şüpheyi, kişinin uyum ve dışa açılma konusundaki yetersizliğini gizler. Bu ciddiyet, duygusal ya da cinsel kaygıların, sosyal ya da politik değişikliklerin sebep olduğu iç ya da dış rahatsızlıkların baskın ihtimaline karşı oluşturulan savunmadır... Bu ciddi kişi, tutucu ve nefsine hâkimdir, yapmak zorunda olduğu her şeyi dışarıya bir erdemmiş gibi yansıtmaktadır!

Mitomanyak kişiliklere de kısaca değineceğiz. Burada,

hasta tamamen hayali bir planda denge ve güvenlik arayışındadır. Kişiyi ele geçiren bu efsanevi roller kendi belirleyicilikleri içinde asla yerine getirilemeyen gerekliliklere sahiptirler. Sınırı aşan diğer durumlar, günlük sosyal bağlantıların kesilmesine sebep olabilir ve şizofreniye oldukça yakındır.

III. Kolektif toplumculluk şekilleri

1. *"On"* dünyası *"Mitsein"*. Kitle – Belirsiz toplumculluk durumları, ayaklanma ya da panik gibi sınırı aşan durumlar söz konusu olmasa da her koşulda, oldukça eski ve bugün içinde geçerli temel bir deneyim oluşturur. Varoluşçu felsefe ve popüler anlambilim burada genetik psikolojinin gözlemlerine başvurur.

Heidegger'e göre insanın temel durumu *Mitsein*'dir (birlikte olan varlık-l'être avec); dünyamız bir *Mitwelt* yani "başkalarıyla birlikte dünya-monde avec autrui"dir; birdenbire toplumsal blokun içine dalarız. Bu kavramlaşmayı en iyi şekilde simgeleyen görgül imaj Sartre'a göre aynı grupta olan ve aynı işle uğraşan kişilerin koşulsuz birlikteliği olarak tanımlanabilecek, "ekip" imajıdır. Bireylerin "ağır" varlığı ve oluşturdukları kalabalık kendi kişiselliklerinin bilincine varmalarına engel olmaktadır, bu durum Fransızca'da belgisiz zamir "on"* yoluyla ifade edilir.

İster günlük dildeki bozulmalardan ayrı, ister bunların vasıtasıyla ele alınsın, bu zamirin kullanımı oldukça anlam-

*Fransızca'da hem biz anlamında, hem de edilgen olarak kullanılan zamir. (ç.n.)

lıdır. Bu zamirin belirsizliğinin ardındaki sosyal-duygusal nüansları gözden geçirelim:

"On" zamirini kullanarak oyun oynamaya gideceğini ya da oyun oynadığını belirten çocuk bu zamirle birlikte oynadığı grubu kastediyordur; ancak bunlar önceden bir topluluk oluşturmamış, sadece o gün orada oyuna katılmışlardır. Çocuk, tek başına oynayamayacağını, kalabalığın iyi vakit geçirmek için gerekli olduğunu ifade etmektedir.

Halk arasında kullanılan ve popüler "on"la ifade edilen nüans farklıdır: Bu fark genelde bir tür güçsüzlük, hakim olamama duygusunun dışavurumudur: Kişiler zor şartlar altında çalışmışlar, acı çekmişler ya da bir şeye zorlanmışlardır. Burada üstün bir güç ya da kadere boyun eğme olgusundan çok, bu güç ya da kadere isyan söz konusudur; haklarının ne olduğu konusunda net bir fikre sahip olmadığından dolayı çaresiz kalan kişi ancak bu zamiri kullanarak ilerlemeye dair anonim bir dileği ifade edebilir.

Henüz oluşan ya da şekillenme aşamasındaki gruplarda, "on" zamirinin kullanımı yaygın bir "başkası olma" durumuyla; karşılıklı bağımlılığı ve kişinin bu bağımlılık dahilindeki yerini vurgulamaya yarayan global bir referansla ilgilidir. Örneğin yapılabilecek bir şey ya da dışardan gelen bir talep söz konusu olabilir; bu kullanımı belirli bir geçmişe sahip topluluklardaki "biz" zamirinin kullanılacağının da habercisidir.

Sosyolojik açıdan bakıldığında, "birlikte olan varlığın" deneyimi bazı yazarların kullandığı "kitle" terimine uygun gelir.

G. Gurvitch'e[14] göre "kitle" *somut bir gruplaşma tipini* değil, toplumcullluğun basit bir şeklini belirtir; başka bir deyişle kitle "birlikte olma"nın, kolektif bağı yaşamanın bir şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Gurvitch ayrıca "kitle" ile "topluluk"u (grubun en değişken şekli) birbirinden ayırır.

Kitle kavramı, doğal olarak büyük sayılarda katılımcının varlığından ayrı düşünülemez, ama "mesafeli kitle" ile "birleşmiş kitle"yi birbirinden ayırmak gerekir. İlk durumla daha sık karşılaşırız: Hoşnutsuz, ekonomik anlamda zayıf, işsiz gibi sıfatlarla nitelendirilen ve durum ya da çıkarlarının benzerliği sebebiyle bir araya gelen bir kitle söz konusudur. Kısaca, bunlar yalnızca zaman zaman bir araya gelen "potansiyel halk"tır.

2. Biz ve topluluk – Kitlesel durumdan topluluk durumuna geçiş doğrudan ya da kendiliğinden değildir; birlikte olmak, aynı duyguları hissediyor ya da aynı koşulları paylaşıyor olmak yeterli değildir, topluluk anlayışının özü "birlikte olma ve yapma isteği"dir, aynı işi ve aynı projeyi bilinçli olarak hep birlikte üstlenmektir.

"Biz" bilinçli ve niyetli olma anlamına geliyorsa, yalnızca önceden topluluklarının bilincine varmış ve bireysel egoizm isteğinin üstesinden gelmiş kişiler tarafından gerçekleştirilebilir.

Kişilikçi hareket –ve özellikle E. Mounier[15]– topluluklara değin toplumcullluğun özelliklerini ortaya koymaya

14) *La vocation actuelle de la sociologie*, PUF.
15) *Le personnalisme*, Que sais-je, no. 395.

çalışmıştır: Kişiler kendilerini tamamen soyutlanmış hissetmedikleri gibi, grup içinde de tamamen kaybolmazlar; topluluğun, sosyal bağın en değişken şekli olmasının sebebi budur. Toplulukta, kişilerin birbirlerine karşı gösterdikleri doğal ilgi ve kişi ile grup arasındaki karşılıklı baskılar arasında bir tür denge oluşturulmuştur.

Kitle toplumculluğunda, katılım temel olarak bazı durumların ya da dış etkenlerin benzerliğine dayanırken, burada kolektif bir uzlaşma anlamına kavuşmaktadır. Ortak normların gücüne birebir maruz kalınmaz, ama bu güç kabul edilir, hatta onaylanır, bu normların bazı koşullarda kişisel olarak kullanılma esnekliği vardır: Kişi, topluluklarda kendini aynı anda başkalarından farklı bir özne ve kutsallık gördüğü, uğruna fedakârlıklarda bulunduğu bir bütünlüğün üyesi olarak tanımlayabilir; "dayanışma"nın yerleştirildiği nokta da tam olarak budur, yalnızlık ve baskıcı yakınlığın tam ortası. Ancak hem anarşik hem de totaliter[16] eğilimler söz konusu olabileceğinden bu dengeyi kurmak ve muhafaza etmek oldukça zordur.

İç dayanışmanın yoğunluğunu, sapkınlara gösterilen anlayış payını ve dış dünyaya karşı gösterilen kolektif tutumu göz önünde bulundurarak topluluğa değin toplumcullüğun farklı şekillerini birbirinden ayırmak uygun olacaktır. Bu üç etken, birbirlerine bağımlıdır.

Genelde herhangi bir grubun üyeleri arasındaki bütünlük ne kadar güçlüyse –ki bu "diğerleri ve bizin ayrımıyla ifade edilir–, yabancı ve sapkın kişileri dışlama eğilimi

16) E. Mounier, *Introduction aux existentialismes.*

bir o kadar güçlüdür, bu kişiler farklı durumlara göre korku ve küçümseme nesneleri olarak algılanırlar.

Bu dışakapalılık hali hem aile ve ortaklık (dayanışma anlayışı) düzeyinde hem de ulusal ve etnik düzeyde kendini gösterir. "Out Group" yani grup dışındakilere karşı beslenen potansiyel agresiflik ve grup içindeki sapkınlara karşı kınama ve ayıplama olgusuna bütün toplum ve gruplarda rastlanır; bu noktada grup üyelerinde, bu kişilerin "biz"in kimliği dışında güç ve hâkimiyetine karşı bir tehtid oluşturduğu düşüncesi ortaya çıkar.

Bizim yüksek düzeyde rekabete dayanan kendi kültürel örneklerimiz potansiyel saldırgan itkileri ifade eder ve yüzleştirir. Bazı alan araştırmaları[17] herhangi bir birey kümesinin rasgele ikiye bölünmesinin doğal olarak kolektif anlayışın bilincine varılmasına sebep olduğunu ve bir bütün olarak çatışma süreçlerini etkilediğini göstermiştir. Elde edilen bu bilgiye göre, gruplar arasındaki bağlantıyı kolaylaştıran her girişim, durum uygun olduğu sürece gruplar arası gerilimleri ve savaşları etkiler.

IV. Kişinin ve samimiyetin sorunsallığı

1. Tinsel bir kavram – Kısmi olarak kendi kişiliğine yabancılaşan ve zaman zaman grup içinde kaybolan özne, biraz önce de değindiğimiz gibi, ancak göreli anlamda hassas bazı topluluk formlarında bir özgürlük bölgesine ulaşır.

17) Bkz. W. Doise.

Peki bu ilk çocukluktaki narsistik egonun, –fildişi bir kuleye kapatılmadığı sürece– eksiksiz bir otonomiden vazgeçmesi gerektiğini mi göstermektedir?

Bu konu Antikçağ filozofları –özellikle Yunan ve Latin stoacılar– ve manevi hayata odaklanan Hıristiyan yazarlar[18] tarafından defalarca sorgulanmıştır. Ancak sonraları kişiliğin bu sorunsalına değinen çok az psiko-sosyolog vardır.

Bunlardan biri de J. Stoetzel'dir.[19] Stoetzel öncelikle batıda kişilik kavramının değersel bir kategori, felsefi analizde olduğu kadar popüler düşüncede de bir "değer" oluşturduğunun altını çizer: "Kişi her zaman kendi için yaşayan bir varlıktır, en fazla karşılık alacağı şeylere, aşka, gurura, akla, Tanrı'ya bağlanır." Ancak bu kavramlaştırmayı haksız yere genelleştirme ya da ahlakçı bir önyargı söz konusu olmadan etnolojik deneylerin verileriyle karşılaştırma yanlışlığına düşmemek önemlidir. Diğer kültürler insana dair daha karmaşık fikirler sunarlar ya da insan olmayı, kişisel egonun ötesine ya da berisine yerleştirirler. Ne olursa olsun Batılılar için "benlikçi" ya da "uyumcu" öznenin "kişi" mertebesine erişmesi, bir tür iç gelişime bağlı bir ilerleme olarak değerlendirilir. Bu ilerleme genelde kişinin kendisinden başlayarak varlıkları bütün derinlikleri ve özgünlükleriyle keşfettiği yeniyetmelik döneminde (bazen daha geç bazense hiç) gerçekleşir. Ancak her şey kesin olarak bir sonuca bağlanmış değildir, farklı durumlarda kişi varolma

18) Seneca, *Lucilius'a Mektuplar*.
19) *Psychologie Sociale*, Flammarion, böl. X.

amacında kendini doğrulayabilir ya da daha önce farklı amaçlarından bahsettiğimiz bu kişiliklerden birinde kalabilir veya birkaçı arasında kararsızlık gösterebilir.[20]

2. **Bedensel Yaşantı** – Bu tinsel boyuta uygun olarak, kişinin kendi bedeniyle ilişkisi de kişisel ve sosyal kimlik duygusunun oluşumda önemli bir rol oynar.

Her zaman var olduğunu bilsek de, bu yaşantıya verilen değer ve dikkat farklı dönemlere ve kültürlere göre farklılık göstermiştir. Bu konuda, tutumların güncel ve açık gelişimine göz atmak gerekir.[21] Gerçekten de bugün geleneksel değerlerin hedefinden sapmasıyla ortaya çıkan bir tür "bedencilik"ten, bedene dönüşte küçümsenemez kişisel tutunma noktasından, bahsedilebilir: Bedensel yaşantı, eski dönemlerde temel olarak kontrol ve hâkimiyet zorunluluğunun nesnesi olarak görülmüştür, oysa bugün bambaşka bir anlam kazanmıştır. Kişilerin bedenleri hakkındaki algı, his ve konuşmalarındaki bazı değişiklikler bu gelişimin en açık göstergesidir. Doğal konuşmalarda olduğu kadar sistematik mülakatlarda da kişiler önce bu konuyu ele almak konusunda çekimser davranırlar; duyumsal dinlemeye ve kösnül hazza karşı gösterilen dikkatin fazlalaştığı gözlenir. Ayrıca, bedensel yaşantıyı daha değerli kılan varoluşçu tarzda konuşma geliştirme eğilimi de ortaya çıkar. Bedensel yaşantı, çaba ve rahatlama, sağlık ve hastalık, hijyen ve haz

20) Bu noktada latince "persona" (kişilik) kelimesinin "maske" anlamına geldiğini hatırlatmak faydalı olacaktır.

21) J. Maisonneuve ve M. Bruchon-Schweitzer, *Modèles du corps et psychologie esthétique, Le corps et la beauté*, "Que sais-je", no. 3433

başlıkları altına gizlense de, bedenin ve ruhun birliğinden doğan his ve uyum; "kendiyle barışık olma" ideali, diğer kişiler ve doğayla meşgul ve temasta olma hali vurgulanmıştır.

Anketlerle keşfedilen farklı boyutların birçoğunda (duyusal deneyimler, hareketler, doyum, kendini dinleme, başkalarıyla temas halinde olma gibi) anlamlı gelişmeler gözlenmektedir: Bedensel bilincin artması ve değerli kılınması; hasta beden ya da çalışan bedene üstün gelen "haz duyan" beden; sosyal ve maddi çevrenin yönlendirmeleriyle organik içebakışta azalma. Ayrıca bu gelişimde erkek ve kadının (on yıl önce birbirinden tamamen farklı) konumu iki büyük değişiklikten sonra daha benzer hale gelmiştir. Bir taraftan özel bedenleriyle ilişkilerinde daha büyük bir özgürlüğe ulaşan erkekler, önceden tamamen kadınlara has olan anlayış şekillerini (özellikle de kişinin kendi bedeninin dış görünüşüne karşı gösterdiği önem) bedensel deneyimleriyle bütünleştirmişlerdir. Diğer taraftan, bu gelişimin tersine, otonomi ve cinsel kimliklerini sosyal olarak ele geçiren kadınlar bedenin "nesne" olarak ortaya çıktığı diğer yaklaşımlardan uzaklaşmış, ve bedenselliklerini bu güne kadar tamamen erkeklere has olduğu düşünülen aktif ve işlevsel boyutta düşünme tarzını benimsemişlerdir.

İki ayrı cins de dolaysız, temel bir ilişki kurmak konusunda hemfikirlerdir, bu ikili ilişki her iki tarafa da kendi bedenleriyle kurdukları ilişkide yardımcı olacaktır, ve kişinin kendi bedeni ve dış dünya üzerinde hakimiyet kurmasını sağlayan, araç konumundaki eski zaman ilişkilerinden oldukça farklıdır. Kişiler "bedenine egemen olma" kaygı-

sından tamamen kurtulmuşlardır. Ruh ve beden arasındaki geleneksel çatışmanın reddi, her bir parçasının eksiksiz bir bütünü oluşturduğu "Nefsine düşkün" beden anlayışının ortaya çıkışıyla yakından ilgilidir.

Ayrıca, anketlerde bir tür "benlikçi güçlendirme" de göze çarpmaktadır. Bu güçlendirme, iletişimsel alış-veriş ve bedensel etkileşim kaygısıyla çelişir. Başkasının bedeni, kişinin kendi fiziksel yetenekleri ve estetik görünümlerini değerlendirirken kullandığı kıstastır. Çevrenin gitgide daha büyük bir tehtid oluşturduğu kimliğin, koruyucusu olarak düşünülen bu özelleştirme şüphesiz günümüz "bedencilik"inin önemli işlevlerinden biridir, özet olarak "bedencilik", arzu veya savunma görünümünde karşımıza çıkabilmekte, egoya tamamen bağlı olarak psikanalitik terimlerle "narsistik onarım" sağlamayı hedeflemektedir.

II. Bölüm

TOPLUMCULLUĞUN SOSYOKÜLTÜREL ÇERÇEVELERİ

I. Temel Kavramlar

1. Kültür ve Toplum – Doğal toplumculluk ve kişiliğin gelişimi perspektifinde iletişim sorunlarına değindikten sonra, bu iletişimlerde önceden varolan çerçeveleri incelemek faydalı olacaktır. Çerçeve denilirken kastedilen, hem toplumun üyelerine önerdiği ve gerektiğinde zorla kabul ettirdiği normlar, örnekler, başvuru ve değerlendirme sistemleri; hem de öznenin birdenbire kendini içinde bulduğu gruplar ve durumlardır. Burada sıklıkla kullanılan "kültür" ve "toplum" arasındaki kavramsal ayrım ortaya çıkar. Antropologların basit açıklamalarına başvurarak kültürü bir popülasyonun yaşama ve düşünme biçimi, toplumu ise belirli bir yaşam tarzını sürdüren bireylerin düzenlenmiş

birliktelikleri olarak tanımlayabiliriz; özetle bir toplum bireylerden oluşur ve bu bireylerin davranış tarzları kültürü oluşturur. Ancak bu iki tanımlama yanında, genelde yetersiz bir biçimde tanımlanan "sosyal grup" kavramına da değinmemiz gerekmektedir. Sosyal psikoloji için bu tanımın temel önemi, kültürü; donuk ürünler ya da kurumlar bağlamında değil, davranışlar bağlamında ele alıyor olmasıdır. Kurallar, gelenekler, teknik ya da değersel sistemler ya da gündelik hayat nesneleriyle ilgili olsalar da söz konusu ürün ve kurumların kültürel anlamda değer kazanması davranışlarla somutlaştırılmalarına ve onları üstlenen kişiler için bir anlam taşımalarına bağlıdır.

Bu konu bizi kritik noktalardan birine taşır: "Sosyal düzen" olarak adlandırdığımız şey, tamamen dış ve uzlaşımcı bir etken değildir; ancak az ya da çok bilinçli bir onama söz konusuysa varlığını sürdürür. Tıpkı sosyal kontrol gibi kurumlar da sadece onay ve baskıların kurumlaştırıldığı bir çerçeve olarak karşımıza çıkmaz, bunlar aynı zamanda kişiler tarafından yavaş yavaş özümsenen kalıplar, normlar, eğitimsel bilimler yoluyla da ifade edilir. Kültürle kişilik arasındaki karmaşık düzenleme sistemi bu şekilde kurulur.

Bir başka önemli nokta da kültürel normların çokluğu ve göreliğiyle ilgilidir. Etnoloji ve karşılaştırmalı antropoloji farklı toplumların gelenek ve değer sistemleri arasındaki önemli farklılıkları ortaya koymuş ve detaylandırmıştır. Kültürleri sınıflandırmak için farklı tipolojiler önerilmiştir. R. Benedict,[1] bu sırada Nietzsche'nin Bacchus tipi-

1) *Echantillons de civilisation*, Gallimard.

ni Apollon tipinin karşısına koyduğu bir ayrımdan etkilenir. "Bacchus" tipi içgüdülerin ve doğallığın tüm formlarının serbest bırakılmasını tavsiye ederken, Apollon tipi ölçülülüğe, düzene ve hakimiyete tutkundu. D. Riesman ise üç kültür tipi tanımlamıştır.[2] Bunlardan ilki gelenekte, ikincisi kendi içlerinde, üçüncüsü ise dışa ve doğa üzerinde kurulan teknik hakimiyete odaklanmıştır.

Buna benzer sınıflandırmalar edebi ve felsefi anlamda önemli olabilirler, fakat kesin bilimsel değerden yoksundurlar. Ayrıca, kültürlerin çokluğuna dair bu tespit, farklılıklarla eşit önemdeki benzerlikler yoluyla yumuşatılmalıdır: Farklılıkların ötesinde, klasik olarak "insan doğası" olarak adlandırdığımız gerçeğe değil, değişmez koşullara bağlı olduğu düşünülen bazı temel benzerlikleri de ayırt etmek mümkündür: Örneğin her yetişkin, bir zamanlar çevresinin ilgisine bağımlı bir küçük çocuktu, her insanın bir cinsiyeti vardır ve cinsel gelişimindeki farklılıklar ne olursa olsun her birey erillik-dişilik problemiyle karşı karşıya kalmıştır. İnsanlığın bütününde gözleyebileceğimiz bazı kalıp davranışlar bu ortak deneyimler, yetenekler ve ivedilikler tarafından belirlenir. Aynı şekilde, her toplumun, ailesel bir organizasyona, hiyerarşik bir yapıya ve iş bölümüne sahip olması da anlamlıdır. Her türlü sosyal öğrenmenin ve ilişki oyununun öncelikle bazı statü sistemlerine ve cinsiyete, yaşa, kastlara, sınıflara, profesyonel ya da yerel ortamlara başvurularak açıklanmaya çalışılmasının sebebi de budur.

2) *La foule solitaire*, Arthaud.

2. Normlar ve davranış modelleri – Bu iki kavramı, sık sık kullanıldığı antropolojik ve psiko-sosyolojik metinler üzerinden ayırt etmek oldukça zordur. İkisi de "belirli bir grupta büyük oranda benimsenen davranış tipi" olarak tanımlanabilir, bu kurallara saygısızlık, grubun üyelerinin az ya da çok bilinçli olarak tamamen kabul ettiği bazı somut ve belirsiz onaylamalarla uygun kılınmıştır.

Bu tanımlamadaki temel unsurlara, Amerikalı ve Avrupalı yazarlarda da sıklıkla rastlanır. Belki de model teriminin davranışın basmakalıplığını ve öğrenimini daha fazla vurguladığını söyleyebiliriz. Linton,[3] ayrıca belirli bir durumda belirli bir toplumun üyelerinin (değişken) cevaplarını da kapsayan sınırlı davranış tutumlarını oluşturan "gerçek" modellerle; gerçek bir dünyanın içinde gözlenen değişikliklerin ortalamasına uygun düşen "kurulmuş" modelleri birbirinden ayırmayı önermiştir.

Modellerin etkisi kültürün her görünümünde ve her tür davranış şeklinde kendini gösterir. Yani modelleri incelerken birçok perspektifi göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu konuyu, sosyal kültürel çerçevelerden büyük psikolojik "işlevleri" (algı, hafıza, duygusallık, toplumculluk) kurtararak statik açıdan ya da eğitim, sosyalleşme, kültürlüleşme süreçlerine bağlı kalarak dinamik ve genetik açıdan ele alabiliriz. İki durumda da karşılaştırmalı yöntemi kullanmak, farklı modelleri karşılaştırmak ve değişmezleri ve çelişkileri ortaya koymak açısından çok önemlidir.

3) *Le fondement culturel de la personnalité*, Dunod.

Böyle kapsamlı bir konu karşısında bazı seçimler yapmak, aynı yöndeki çalışmaların[4] daha önce ulaştığı bazı bilgileri göz önünde bulundurarak bazı görünümlere değinmekle yetinmek oldukça zordur.

3. **Statüler ve roller** – Kişinin kültüre katılımı –en azından aynı global toplumda bulunduğu sürece– homojen değildir ve kişinin toplumla ilişkisi hayatının hangi döneminde kurulduğuna göre farklılık gösterir. Bu katılım, her bireyin sosyal yapıdaki konumuna bir başka deyişle statüsüne göre değişiklik gösterir, burada statü kavramının aldığı genel anlamı vurgulamak gerekir, bu statü bazı yazarların düşündüğü gibi prestij derecelendirmesinde bir "sınıf"la sınırlanmaz, kişinin, sosyal yapının herhangi bir sektöründe içinde bulunduğu durumu belirtir: Yaş, cinsiyet, sınır, meslek gibi statüler bu şekilde oluşturulmuştur. Statü, "rol"ün dolaylı yollarıyla davranışın içinde yer alır. Bu noktada karşımıza çıkan bu ikinci temel kavram, belirli bir statüyle bağdaştırılan kültürel modellerin, yani normal ve beklenen davranışların tümünü belirtmek için kullanılır. Linton'un önceden *Le fondement culturel de la Personnalité*'de yazdığı gibi, rol aynı zamanda statünün dinamik görünümü olarak, kişinin herhangi bir statüdeki yerini geçerli kılmak için yapması gerekenler olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Birçok durumda, birçok birey aynı statüye sahiptir ve aynı rolü oynarlar. Bu statü benzerliği genelde ona sahip olanlar arasında bir sempati ve birliktelik bağı oluşturmak-

4) Kültür ve kişilik arasındaki ilişkileri incelemek için: J.-C. Filloux, *La personnalité*, "Que sais-je", no. 758.

tadır; ancak aynı zamanda bazı baskın statülere ulaşma, rekabet fenomenlerine de sebep olabilir. Öte yandan, özellikle gelişmiş ülkelerde aynı özne birden fazla statüye sahip olabilir ve dolayısıyla birçok rol üstlenebilir. Bu rol fazlalığı bazı durumlarda klasik olarak "görev çatışmaları" olarak adlandırdığımız az ya da çok ciddi "iç çatışmalara" sebep olabilir.

Daha sıklıkla karşılaşılabilen bazı durumlarda aile içindeki rolle bir profesyonel ya da yurttaş olarak üstlenilen roller arasındaki muhtemel çatışmalar söz konusu olabilir, bu tür çatışmalar davranışlarda belirsizliklere sebep olmakla beraber, sınırı aşan durumlarda farklı kişilik sorunlarına yol açabilmektedir.[5]

Gündelik planda aynı statünün kendi normlarına ve uyum zorluklarına sahip birçok alt sektöründen bahsedebiliriz. Aile babası bunun en tipik örneğidir, bu rol kendi içinde duyarlı ve farklı birçok görünümü barındırır: Bir baba aynı anda hem ailenin hukuki ve ekonomik sorumlusudur, hem de çocuklarına karşı baba ve eğitici; eşine karşı ise koca rolünü üstlenir... Linton'un da söylediği gibi, gündelik hayat gizli statülerden aktüel statülere geçmemiz için bize zorla, sürekli olarak alıştırmalar yaptırmaktadır.

4. Sosyal Gruplar – "Grup" terimine oldukça geniş ve sıklıkla belirsiz anlamlar yüklenmiştir. "Kitle", "halk", "top-

5) Bunlar, kişinin çelişkili gerekliliklerle karşı karşıya kaldığı, Oedipus'tan başlayarak Corneille ve Wagner dramlarına kadar birçok trajediye konu olan durumlardır. Rol çatışmaları için bkz. *Introduction à la psychosociologie*, böl. VII.

lıluk", "sosyal kategori" gibi terimlerle eş anlamda kullanılan bu terime nasıl daha net bir tanımlama getirebiliriz? Önceki gelişimlere uyumlu olarak, öncelikle grubun, sosyal kontrolün merkezini ve öğrenim ile bazen modellerin ortaya çıktığı ortamı oluşturduğunu söylemeliyiz; gruplar statü ve rollerin birbirine bağlandığı ve bunları üstlenen kişilerin karşılıklı olarak etkileşimde bulunduğu alandır.

Grup üyelerinden herhangi birinin eyleminin, diğerinin tepkisi için uyarıcı olarak algılandığı, ya da birinin tepkisinin bir diğerinin eylemini doğurduğu bu etkileşim süreçlerinin öneminin bir kez daha altını çizmek gerekir. Etkileşim, somut bütünlüğü, soyut bütünlükten ayırmamıza olanak sağlar. Burada bahsettiğimiz "soyut bütünlük" kişileri doğdukları yıla ya da gelirlerine göre sınıflandıran istatistik kategoriler gibidir; aynı kategoride bulunan insanlar arasında hiçbir gerçek ilişkiden bahsedemeyeceğimiz ve bu kategorinin sadece istatistikçinin benimsediği perspektife göre yapıldığı açıktır.

Eğer gruptan söz edebilmek için etkileşim gerekliyse, bu sınıflandırma yeterli değildir çünkü etkileşimlerin oluşturulduğu ve hatta zaman zaman davranış normlarının şekillendiği bazı "kolektif durumların" yol açtığı gerçek grupları yukarda bahsettiğimiz soyut gruplardan ayırmak gerekir.

Bu noktada Sherif'in "otokinetik etki" üzerine yaptığı ilk deneye değinmek yararlı olacaktır. Bu etki, karanlık bir odada, aydınlatılmış tek bir noktaya sabitlendiğimizde oluşur. Bu ışığın görsel alandaki konumunu belirlememize olanak sağlayacak bir belirtiden yoksun haldeyizdir, aslında

sabit haldeki ışığın algıladığımızı sandığımız hareketleri kişiye göre değişiklik gösterir ve fizyolojik süreçlerle ilgilidir. Işığın kaymasına dair yanılsama kişiden kişiye büyük oranda çeşitlilik göstermektedir.

Giriş bölümünde bahsettiğimiz deneye oldukça benzeyen bu deney, katılımcılar bir araya getirilerek gerçekleştirilir ve iki aşamadan oluşur: İlkinde her katılımcı ışığın hareket sayısına dair kendi fikrini belirtmiştir ve verilen sayısal değerler arasındaki farklılıkların oldukça fazla olduğu gözlenir. İkincisinde kişiler tahminlerini birbirleriyle karşılaştırma fırsatı bulmuşlardır ve bu noktada her grubun bir sayısal değerde uzlaştığı görülür, kolektif bir norm oluşturulmuştur. Aradan belirli bir süre geçtikten sonra kişiler ayrı ayrı aynı deneye alındıklarında oluşturulan normların etkisinin halen devam ettiği gözlenir.

Büyüklük algısına dair benzer deneyler Sherif'in sonuçlarını doğrulamıştır.

Grubu, bu gibi kolektif durumlardan ayıran etkileşim oyunlarını yöneten iç yapı ve normların sürekliliğidir. Bu yapı basit ya da karmaşık; gizli ya da açık, bir sisteme dayanır, bu sistem farklı rol ve statülerin birbirine bağlandığı sistemdir ve grubun varlığını sürdürmesine ve işlemesine olanak sağlayan istikrarı sağlar.

Başlangıçta birbirini tanımayan kişilerin dış bir durumla zorla benimsettirilen ya da kişiler tarafından önerilen ortak amaçların ortaya çıkışından sonra kolektif bir "biz" anlayışına varılarak sonlandırılan süreçle grup haline geçtiği bu yapılanma sürecini görgül olarak aşama aşama takip etmek mümkündür. Psikososyal duyarlılaştırma yöntemle-

rinden bazıları şu olguya dayanır: Grup üyelerine grup doğuşunun bahsettiğimiz süreç ve olaylarını yapay olarak sıcağı sıcağına anlama ve çözümleme imkanı verilir.[6]

Özet olarak, "grup" terimini yalnızca yeterli derecede sürekli ve sağlam bir yapıya ve yeterli derecede sabit normlara sahip bütün sosyal birlikler için kullanıyoruz. Eğer bu normatif sistem yeterince sağlam bir yapıyla desteklenmiyorsa, bir gruptan değil, yalnızca kolektif durumdan bahsedilebilir. (gizli kalabalık ya da "kamu" için de tam olarak bu durum geçerlidir.) Buna karşın, eğer ortak davranış normları muhafaza edilemezse grup, yapının varlığına rağmen bölünerek yok olur. Burada bahsedilen "yapı" yüzeyseldir ve bu bölünmede yerle bir olur.

5. Grupların çoğulluğu ve sınıflandırılması – Gerçekte, yaptığımız bu tanımlamaya cevap veren sosyal birlikler çok çeşitli ve değişkendir. Önerilen kriterler arasından grubun hacminin, birleşme şeklinin ve organizasyon derecesinin göz önünde bulundurulması oldukça açık hatta eksiksiz bir sınıflandırmanın oluşturulmasına olanak verir.

a) *Global toplumlar* – bazı özel gruplaşmaları kapsayan ve tarihsel olarak ulus şeklini (hiyerarşik organizasyonun ilk izleri ve kolektif dileklerle temellenen ulusların gücü) alan bu toplumlarda organizasyon düzeyi asgaridir.

6) Bu öncüleri tarafından "temel grup", "gelişim grubu", tanı ya da serbest konuşma grubu olarak adlandırılan eğitim yöntemidir. Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. La dynamique des groupes (Que sais-je?, no. 1306).

b) *Gizli gruplaşmalar* – Genelde birleşmiş durumda olmayan kişilerin global toplumların diğer gruplaşmaları karşısında az ya da çok bilincine vardıkları bir durum ve çıkar birliğiyle temellendirilir. Sosyal sınıflar ve sosyo-profesyonel kategorilerle örneklendirilir.

c) *Organize olmuş topluluklar* – (Bazen birleşir, bazen bölünürler.) Profesyonel, dinsel, kültürel nitelikteki sayısız gruplaşmalar bu kategoridedir. (büyük fabrikalar, partiler, sendikalar, kiliseler vb.)

d) *Küçük hacimli gruplar* – Bu grupların üyeleri birbirlerini tanırlar ancak etkileşim hali sürekli ve gerekli değildir. Köy, okul sınıfları, klüp gibi gruplar bu kategoridedir.

e) *Karşılıklı görüşme grupları* – Bu tür grupların tüm üyeleri sürekli ve karşılıklı olarak etkileşim içindedirler ve birbirlerini anlarlar, ancak hacmi bir düzine insandan daha geniş değildir.

Bu sosyal birliklerden bazıları organize olmuştur ve kurumsal niteliktedir. Bir ailede, bir atölyede, bir büroda ya da bir sendikanın alt grubunda durum böyledir. Bazıları ise doğal niteliktedirler ve sağlam bir şekilde organize olmamışlardır. Bir çocuk ya da bir arkadaş grubunda bu durum geçerlidir; bu grupların psiko-sosyal açıdan en önemli özelliği oluşumlarının gözlemlenebilir oluşudur. Bu gruplar genelde "ilkel" grup adıyla anılır, ancak bu ifade tartışılabilir niteliktedir çünkü global toplum ve modelleri de hem ilkeldir hem de en küçük hacimlilerden en doğal nitelikte olanlara kadar bütün grupların oluşumunda bir geçiş noktası olarak kullanılmışlardır. İkinci kısmın başında bu

grupların incelenmesinin önemine tekrar değinme fırsatı bulacağız.

II. İlişki alanları ve modelleri

Örnek olarak yalnızca kişilerarası ilişkilerle ilgili çerçeveleri ele alacağız.

Bunlar, öncelikle gündelik ilişkilerin kurulduğu sosyal alanları ve bu ilişkilerde devreye giren –kişilerin tekilliği ve karakterlerin bağdaşırlığı hariç– bütün etkenleri kapsar.

En basit şekilde karşımıza çıkan etkilerden ilki *uzaysal* niteliktedir: Kişilerin yaşam alanına ve bu ortak sosyal alandaki karşılıklı konumlarına dayanır. Yapısal-işlevsel nitelikteki bir başka etken uzaysal etkiyi büyük oranda yönetir: Sonuçta bağlantıların büyük bir kısmı farklı nitelikteki sosyal (ailevi, mesleki ya da yurttaşlıkla ilgili) rollerle kurulur. Bu sosyal roller iletişim ağlarımızı ve bu iletişimlerin sıklığını, tarz ve biçimini belirler. Örneğin, bir öznenin profesyonel rolü, kişinin; otorite tipinin başkalarına karşı gösterilen tutumları büyük oranda etkilediği az ya da çok katı bir hiyerarşik sistem içinde az ya da çok sayıdaki insanla bağlantıya geçmesine yol açar. Rollerin dağılımı ve aralarındaki ilişkiler kendi içlerinde birbirlerine ve son noktada global toplumun yapısına ve öznelerin üye olarak karşımıza çıktığı özel gruplaşmalara bağımlıdırlar.

Üçüncü etken, normatif ve değersel niteliktedir: Statüler az ya da çok açık bir biçimde, aralarında belli mesafeler

bulunan "sınıflar" şeklini alan bir prestij hiyerarşisine işaret eder. Sosyal mesafe, uzaysal anlamda yakınlık ve işlevsel bir iletişim kurulsa da hatrı sayılır genişlikte kalabilir. Bu durum, farklı etnik yapıda ve kültürdeki insanların bir arada yaşadığı bölgelerde gözlenebilir: Bu bölgelerde sınıf farklılıkları oldukça belirgindir ve şu ya da bu statüde bulunmayan kişilerle görüşmek uygun değildir, hatta düşünülemez. Bu durumun en uç örneği, bir kast sisteminin farklı kastlar arasında sözel de dahil olmak üzere her türlü iletişimi yasaklama eğiliminde olduğu durumlarda görülür.

Gündelik hayat düzeyinde, Amerikalı psiko-sosyolog Erwin Goffman'ın "etkileşim kuralları"[7] olarak adlandırdığı olguyla karşılaşırız. Burada söz konusu olan alışkanlıklar, ya da her türlü anlamdan yoksun rutinler değil, kişinin diğerlerinin de üstü kapalı bir biçimde kabul ettiğini gördüğü; kibarlık, ağzı sıkılık, saygı, öncelik hakkı gibi sembolik davranışlardır. Kültür farklılıkları ne olursa olsun her toplum, –insanın öncelikle kendi (gerektiği biçimde davranmak, hoşnut görünmek) ardından başkalarının (incelik göstermek, pot kırmamaya çalışmak) varlığını farkına varmasını sağlayarak– bağlantıları kolaylaştırmak ve çatışmaları azaltmak için üyelerine bu tür kodları özümsetir. Çünkü bu alışılmış düzen temel olarak karşılıklı uzlaşma ve sakınımlılık üzerine kurulmuştur. Goffman'a göre "gündelik hayatın gerçek mizanseni", tiyatro terimleriyle konuşacak olursak sosyal aktörlerin karşılıklı olarak (eşler, rakipler ya da kitleler arasında) birbirlerine atfettiği "katı

7) Bkz. aynı başlıkla Fransızca'ya çevrilen kitap, Ed. De Minuit.

bir şekilde düzenlenmiş olan bir tür temsil" anlamında bir dramatürji, bu şekilde oluşur.

Toplumun üyelerine şart koştuğu bu ilişkisel modeller tam olarak nedir? Bunlar bir taraftan kişiler arasındaki bütün muhtemel ilişkilerin dağılımında kriter olarak kullanılan ikili bir kategoriler sistemini, diğer taraftan her ilişki tipini etkileyen, yani o ya da şu statülerin uyumunu (ya da uyumsuzluğunu), ve eşlerarası alışveriş tarzlarını yani ilişkileri sırasında ortaya çıkan kabul edilebilir duygu ve davranışlarını belirleyen, düzenlenme biçimlerini kapsar. Örneğin ikili karı-koca ilişkisi, izin koşullarını, bazı tabuları ve eşler arasındaki detaylı bir haklar, görevler, yaklaşımlar bütününü işaret eder. Bu sosyal-duygusal düzenlemelerin niceliği ile sertliği ve ilişkilerin hangi sektörleriyle ilgili olduğu farklı kültürlerde değişiklik gösterir.

1. Bazı örneklerin incelenmesi

A) *Karşı cinsle ilişkiler* – Murdock'un[8] ardından birçok antropolog iki cins arasındaki ilişkileri oldukça geniş bir toplum yelpazesinde etkileyen temel sosyal kontrol yollarını ortaya koymuş ve karşılaştırmışlardır: Bunlar arasında topluluk için büyük tehlike oluşturan cinsel rekabet formlarını bastırma amacı taşıyan yasaklamalar (ya da tabular); cinsel davranışların özelliklerini ve seçmeliliklerini yöneten (oldukça değişken nitelikte) emirler ve evlilik öncesi ya da evlilik sürecine paralel olarak bazı cinsel hazlara müsaade eden izinler dikkat çeker.

8) *De la structure sociale*, Payot.

Karşılaştırmalı etnoloji bu ilişkilerin birleşimlerinin ve tarzlarının kültürlere göre büyük değişiklikler gösterdiğini ortaya koymuş, birçok gözlemci bunların görelilikleri̇ne ve dışarda bir tanığın açıkça görebileceği tuhaflıklarına dikkat çeker.

Triobriands adalarında gençler arasında cinsel oyunlar ve ilişkiler anlayışla karşılanmakta, fakat şefkat yalnızca nikâhlı eşlere saklanmaktadır. Bundan daha da şaşırtıcı olanı, Manuslerdeki üçlü duygusallıktır, şefkat yalnızca kız ve erkek kardeşlere gösterilmektedir, buna karşın evlilik bağları oldukça soğuk ve gergindir ve çapraz kuzenler arasında erotik nitelikteki yakınlık oldukça yaygındır.

Sayısız sosyal sistem karşılaştırılmış ve sonuç olarak cinsel ilişkilerin bazı talimat ve normlara göre düzenlenmediği bir kültüre rastlanmamıştır, ayrıca bazı izin ve savunma şekilleri diğerlerinden çok daha genel niteliktedir. Ayrıca batı kültürünün bazı tabularına (özellikle ilk yeniyetmelik dönemi boyunca cinsel yoksunluk) oldukça nadir rastlandığı da ortaya konulmuştur.[9] İlk cinsel ilişki yaşının 1960 yılından sonra gözle görülür bir biçimde düştüğünü göz önünde bulundurarak bu tabular konusunda batıda da ilerleme kaydedildiğini söyleyebiliriz.

B) *Eşlerarası ilişkiler*— Bu dikkat çekici özellikler sayesinde rahatlıkla ampirizmle incelenebilen çok çeşitli alışkanlıklar arasında bazı anlamlı değişmez değerler yok mudur?

9) V. Elwin, *Les Muria et leur ghotul*, NRF.

Bu sorunu, birincil akrabalıklar çerçevesinde, temel duygusal tutumlar ve ilkel sosyal bağlar arasında bir birliktelik bulmaya çaba göstererek ilk kez Lévi-Strauss[10] ele almıştır. Dört ilkel bağ (iki kardeş arasındaki ilişki yani kan bağı ile eşler arasındaki ilişki yani evlilik, baba ile oğul arasındaki ilişki yani soy zinciri ile amcalık) ikili simetriye göre iki basit duygusal tutumla (şefkat ve kontrol) yakından ilgilidir.

Bir başka deyişle, eşler arasında bir şefkat ilişkisi varsa, kardeşler arasındaki ilişki mesafelidir, ya da tam tersi. Aynı şekilde eğer baba ve oğul arasındaki ilişkiye rahatlık hâkimse, amcayla ilişkiler hâkimiyet-bağımlılık temellidir. Bu tip araştırmaların önemi, duygusal boyutları ve ilişkinin sosyolojik kategorilerini gözönünde bulundurarak toplumculluğun düzenleyici sistemine diyalektik bir bakış sağlamalarından ileri gelir. Bununla birlikte basit akrabalık şekillerinden daha akıcı ve karmaşık şekillere geçilerek yapılan erken genelleştirmelere fırsat vermez.

C) *Arkadaş ilişkileri* – Bu konuda yapılan çalışmalar cinsel ya da ailesel ilişkileri ele alan incelemeler kadar fazla değildir ancak etnolojik araştırmalar kişilerin zorunlulukları ve göreli statüleri tarafından onaylanan alışılmış arkadaşlık bağlarının var olduğunu göstermektedir.

Bir sonraki bölümde, yakınlıklarımızın sosyal koşullanmalarının yayılmasına olanak veren önemli araştırma sonuçlarına değineceğiz.

10) *Anthropologie structurale.*

Kültürümüzdeki dağınık ama güçlü düzenlemeler arkadaş seçimlerini ve bu bağlamda kurduğumuz ilişkilerin temelini etkilemektedir.

Amerikalı sosyolog Bogardus, 1933 yılında genel nitelikte bir sosyal mesafe ölçeği geliştirmiştir. Bogardus, sosyal mesafeyi kişiler ya da bir birey ile bir kişi arasında sempati eğiliminin derecesi olarak tanımlayarak bu ölçeği farklı ırklara, milletlere, meslek ya da din gruplarına uygulamayı öneriyordu.

Bu ölçek şöyledir:

1. Onunla evlenmeyi isterdim.
2. Onunla arkadaş olmayı isterdim.
3. Onunla birlikte çalışmak isterdim.
4. Komşum olmasını isterdim.
5. Onunla sadece zaman zaman karşılaşmak isterdim.
6. Yakınlarda oturmasını istemezdim.
7. Ülkeme yerleşmesini istemezdim.

Bu ölçeğin sosyal –duygusal tabanının duyarlı olarak eksiksiz olduğunu söylemeliyiz, ilişki tanımlamaları yakın birliktelikten– bağlantının reddine kadar sınıflandırılmıştır, ve evlilik ve arkadaşlık ölçeğin en yoğun ilk iki derecesini oluşturmaktadır. Arkadaş ilişkileri şüphesiz daha gelişmiş bir ölçekle değerlendirilebilir. (örneğin sadece içtenlikle başlayıp yakınlığa doğru ilerleyebilir) Bu anlamda davranış boyutunda arkadaşlık ilişkisinin yoğunluğunun derecelendirilmesiyle, sosyal mesafe kavramı daha geniş bir açıdan değerlendirilebilir.

2. Değişim sorunları – Bununla birlikte ilişki modellerinin otonom ya da bozulmaz nitelikte olduğunu söyleyemeyiz. Sosyal yapıyı etkileyen ekonomik ve kültürel etkenlerin bütünüyle sürekli işlevsel bir ilişki içindedir. Eğer bu bağlamda herhangi bir etki söz konusu olursa, bir krizi ve bununla ilgili olarak sosyal-duygusal modellerin derin ve hızlı değişimini gözlemleyebilir ve hatta öngörebiliriz.

Bunun anlamlı bir örneği karşı cins ilişki modellerinin gelişimi ve özellikle çiftlerin ilişkisinde kadının görüntü ve statüsüyle ilgilidir.[11] Kadınlar tarafından ele geçirilen bağımsızlık –ki yüzyılın başında ortaya çıkan feminist hareketler bu bağımsızlığın önbelirtisidir– karşı cinsle ilişkilerde, her düzeyde etkisini göstermiştir. Bir uyum ve dengesizlik sürecinden geçen çiftler duygusal alanda olduğu kadar(karşılıklı seçimler, haz, özgürlük alanı, olası ayrılık), işlemsel alanda da (profesyonel yatırım, çocukların bakımı, ev işleri) eşitlik ve paylaşma yoluna girmişlerdir. Kadınların hem kadın hem erkek gibi giyinmesine olanak veren kıyafetlere kadar iki ayrı cinsin birliğini simgelemeyen hiçbir şey kalmamıştır.

Öte yandan kültürlerarası süreçlerin incelenmesi de dikkat çekicidir; batılı medeniyetlerin eskil ya da geleneksel kültürlerle bağlantısı yerini yerel evlilik örneklerine bırakmış, iki tarafın da eşlerini serbestçe seçmesi endişesi ortaya çıkmıştır.

Etnologlar, evliliğin "romantik modeli" olarak adlandırdıkları şeyin artmasına, akraba ilişkilerinin bozulması-

11) Bkz. Ph. Aries ve G. Duby, *Histoire de la vie privée*, c. V.

na ve bunun çekirdek aileye yansımasına yol açan daha hareketli bir hayat tarzının ortaya çıkışına bağlamak konusunda hemfikirdirler.

Bu değişim, diğer kültürlerin temsilleriyle genelde bağlantı halinde olan geleneksel modellerin yeniden sorgulanması anlamına gelmektedir. Hatta bu durum, diğer kültürlerle bağlantının söz konusu olmadığı nadir yerel konularda bile ortaya çıkmıştır. Yalnızca "iletişim" bile bazı yerlileri alışkanlıkları hakkında düşünmeye itebilir ve duygusal anlamda bazı yeni duyguları keşfetmelerine yol açabilir. Eğer buna paralel olarak rol dağılımının ve tutumların işlemsel alanını etkileyen teknik-ekonomik değişimler söz konusuysa, bu değişim çok daha hızlı gerçekleşir.[12]

Aile bağları konusundaysa son yüzyıllarda batılı uygarlıklarda ve bu uygarlıkların etkilediği dünyanın geri kalan kısmında genel bir "kaynaşma" ve "kişiselleştirme" süreci ortaya çıkmıştır: Bunu sosyal-işlemsel ve duygusal alan arasındaki kopmaya bağlayabiliriz. Bu iki alanın kesişmesi eskil medeniyetlerde, ve endüstriyel çevrelerden çok tarım çevrelerinde mümkün olmuştur ve bu kesişme noktasında evlilik ilişkileri, akraba ilişkileri ve yerel ilişkilerin büyük bir kısmını oluşturur, evlilik eşlerin seçimini kapsamayan bazı dış kurallara göre düzenlenir, eşler bir topluluk içindeki yerlerini bu şekilde garantilerler. Evlilikdışı cinsel ilişki (aynı sınıfa mensup iki ailenin çocuklarının evliliklerinde, erkek tarafının aile tipiyle bağlantılı olarak

12) Bahsedilen, örneklerin değişmesi ve yayılması olayları inançlar, efsaneler ve kurallarda da karşımıza çıkar. (A. Akoun, *Mythes et Croyances du monde entier*, Ed. Lidis; C. Rivière, *Les liturgies politiques*, PUF.)

ve bazı soylu sınıflara has hayat biçimlerinde) ve duygusal yakınlık (12. yüzyıl kurları, 19. yüzyıl gizli duyguları) anlayışla karşılanır.

Bazı eşler arasında varolan şefkat, evliliğin, birlikte geçirilen uzun yılların sonucunda oluşur, evlilik öncesinde bu tür duyguların varlığından bahsedilemez. Sosyal ve duygusal alanın çeşitli faktörlerle birbirinden ayrılmasından sonra, başlangıçta aralarında hiçbir duygusal ya da cinsel bağ olmadığını belirttiğimiz eşlerde değişiklikler baş gösterir; çiftler ayrı ayrı daha çok insanla işlevsel bağlantı kurarak bireyselliklerini ama aynı zamanda yalnızlıklarını keşfederler. Arkadaşlık ve sevgi içeren duygusal ilişkiler yalnızca kısıtlı akraba ilişkileriyle sınırlıdır. Kişiler bütün bu sebeplerden ötürü duygusal ihtiyaçlarını ikili ilişkilerdeki yakınlık örneğine uygun olarak eşleri üzerinde yoğunlaştırır. Ve evlilikte sevgi oluşur. Durkheim'ın son yüzyılın başında yazdığı gibi: "Bugünkü eğilim, artık bütün evlilikleri özgür bir birleşim haline getirmek değil, bütün özgür birleşimleri daha alt seviyede bile olsa bir evlilik haline getirmektir."

Bugün artık "nikâhsız" diye değil "birlikte yaşayanlar"[13] olarak adlandırdığımız, göreli anlamda sabit çiftleri birleştiren bağı tanımlayan bir başka açıklama bulmak gerekir, ancak bunu yaparken katı bir meşrulaştırmanın da önüne geçmek önemlidir.

Bu tür değişimlerin incelenmesi, bir dengesizlikler serisinin etkisiyle artarda yaşanan durumları karşılaştırmayı

13) Birçok polemikten sonra son yasa homo ve heteroseksüel çiftlere açık sivil bir dayanışma anlaşmasını (PACS) hem ekonomik hem simgesel nitelikte *sui generis* bir birleşme olarak kabul eder.

gerektirir ve bu karşılaştırmalar sosyal psikolojiye sıkı sıkıya bağlıdır.

Bu süreçler aslında "sosyal temsil", "tutum", "görüş", "kategorileştirme" gibi kilit kavramlar çerçevesinde ele alınabilir; bu kavramlara daha sonra detaylı olarak değineceğiz. Araştırmaların analiz ve anketleri, kişilerin ve grupların düşüncelerini, his ve davranışlarının kültürel ve ekonomik çevreden nasıl etkilendiğini, bu çevreye nasıl tepki gösterdiğini ve yeni değer ve projelerin oluşumunda aktif olarak katıldıklarını ortaya koymuştur. İnsanlık tarihinin bazı noktaları sosyal-duygusal mutasyonlarla belirlenmiştir: 12. yüzyılda aşka, 18. yüzyılda doğaya dair hisler, 20. yüzyılda çocuğa karşı tutumlarda değişiklikler ve kadının imaj ve rolünün biraz önce bahsettiğimiz gelişimi. Bu gelişimin ardından gelen kültürel kriz döneminde sosyal psikoloji sayısız araştırmalar yoluyla geçerliliğini koruyanlar, yok olanlar ve birdenbire ortaya çıkanlar bağlamında değişimin anlamının aydınlatılmasına katkı sağlamıştır.

İKİNCİ KISIM

KOLEKTİF FENOMENLERİN VE ETKİLEŞİMLERİN İNCELENMESİ

III. Bölüm

KİŞİLERARASI İLİŞKİLER

Bu bölümün iki önemli amacı vardır: *Seçime dayalı yakınlık*[1] konusunda yapılan artsüremli çalışmaların genel durumunu aktarmak, ardından dar sayılı gruplar içindeki bireyler arası ilişkilerin incelenmesine tam olarak uygun bir yöntemin, sosyometrinin, taslağını açıklamak.

I. Yakınlık Süreçleri

Yakınlık, yani seçimli bağlar ve tercihler sorunu hepimizin aklının bir ucunda sürekli var olan bir endişenin

1) Bu araştırmaların tamamı eserimiz *Psychosociologie de l'amitié*, PUF, 1993'te açıklanmış ve yorumlanmıştır.

ifadesidir. Neden şu ya da bu kişiler karşılaştıklarında aralarında çekim oluşur? Bu kişilerin karşılaşması tesadüf müdür? Birbirlerine duydukları sempatinin, paylaşımlarının içerik ve kaynakları nedir? Birbirlerinden ne beklerler, onlar için "birlikte", "bir arada" olmak ne anlama gelir?

20. yüzyılın ortasına kadar bu sorulara ancak kısmi ve kendi içinde tutarsız cevaplar verilebiliyordu; bu konuda felsefe ve edebiyatın katkısı yadsınamaz, ancak bu cevaplar daha çok önsezilere ve çağrışımlara dayanıyordu. Bazı sosyal düzenlemelerin, bireysel motivasyonların ve bunların karışımının birleşme noktasında bulunduğu göz önünde bulunursa, yakınlık konusunun içerik ve yöntem olarak stratejik bir başlığı oluşturduğu anlaşılır.

"Yakınlık" deyince, içinde sevgi barındıran her türlü ilişki kastedilmektedir, bu ilişkilerde söz konusu kişiler bir tercih sonucunda karşılıklı olarak duygusal bir mutluluk yaşarlar. Bu tanımlama, iki kişiyi yakınlaştıran aşk ve arkadaşlık dışında, dahil olduğumuz farklı gruplardaki tercih ve karşılıklı sempati fenomenlerini de aynı başlığın altında toplar. Ancak yakınlık tanımlaması aynı zamanda işlemsel niteliktedir çünkü tercihleri sayılarına, yönlerine, değişmezliklerine göre ölçmeyi ve birleştirmeyi hedefleyen sosyometrik araştırmalara bırakılmıştır. Son olarak, bu kavram her türlü seçimli ilişkiye has görüngübilimsel yaşantıları sevginin yoğunluğu ve bağlılığa değinerek kapsar.

Yakınlığın incelenmesi karşılaşma bağlam ve alanından başlayarak ikili ilişkilere özgü samimiyete kadar giden birçok merkezcil yaklaşım gerektirir. Bu konuda iki temel yöntemden bahsedebiliriz:

– Öncelikle "seçilebilenler alanı" olarak adlandırabileceğimiz alanı önceden belirleyen bağlantılarda devreye giren düzenleme ve koşullanmaları ortaya çıkarmak.
– Ardından tamamen, yakınlığın yaşandığı kişilerin psikolojisiyle (bir algılar ve duygusal motivasyonlar bütününe bağlı kişiliklerin etkileşim süreçleri) ilgili görünümlerin incelenmesi

1. Yakınlıkların sosyal çerçeveleri – Bunların incelenmesi yakınlıkların oluşumundan önce varolan bir tür ortak bölgeyle ilgilidir, bu bölge durum, norm, statü ve katılmalar anlamında değerlendirilmelidir.

Sosyometrik anketlerin en dikkat çekici sonuçlarından bahsetmeden önce, önceki bölümde ele aldığımız konulardan birine geri dönelim: Düzenlemeler hatta sosyo-kültürel talimatlar işlemsel ve normatif bir planda sürekli devreye girer. Gerçekten de ilişkilerimizin çoğu ailesel, profesyonel, oyunla ya da yurttaşlıkla ilgili farklı statülerde bulunmamızın üzerimize yüklediği farklı sosyal rollere büründüğümüzde kurulur, iletişimlerimizin ağı, hacmi ve sıklığı dışında stil ve özelliklerini belirleyen bu rollerdir. Biriyle karşılaşmamız, bu karşılaşmanın zamanı, yakınımızda bulunan kişiler ve onlarla kurduğumuz duygusal bağların hiçbiri tesadüf değildir.

Bütün araştırmalarda karşımıza çıkan iki belirgin fenomen, mesafe yakınlığının yani uzaysal yakınlığın etkisi ve kendine benzer olanı sevme (homofili) eğilimidir, bu terim Amerikalı sosyolog Metron tarafından sosyal statülerin benzerliğinin yarattığı çekimi adlandırmak için kulla-

nılır. Toplumlar eşit düzeydeki üyelerini işlevsel zorunluluklar ve değersel kaygıların etkisiyle bir araya getirmeye çalıştığına göre mesafe yakınlığı ve kendine benzer olanı sevme fenomenleri birbiriyle yakından ilişkilidir.

Bu yakınlık bölgeleri hem komşuluk, iş ya da hobi arkadaşlığı yoluyla oluşturulan yerel gruplaşmaları hem de kişilerin kendilerini dayanışma içinde hissettiği sosyal sınıf, meslek ve nesil gibi gizli bütünlükleri kapsar.

A) *Mesafe Yakınlığı* – Mesafe yakınlığı her zaman önemli ve (durum, ister geçici ister kalıcı olsun) meydana gelme olasılığına göre istatistiki olarak anlamlı bir kavram olmuştur. Ancak bazen sosyal yapıyı somutlaştırabildiği gibi bazen de geleneksel mesafe ve sınıfları alt üst edecek bazı değişimlerin başlangıç noktasını oluşturabilir. İlk durumda, gerek kalıcı (köy ya da semt gibi), gerek geçici (okul ya da atölye gibi) gerek yapay durumlarda sıkı bir kontrolün serbest dolaşımı yasakladığı andan itibaren koruyucu faktör olarak karşımıza çıkar. Diğer durumlarda mesafe yakınlığı çift etnik yapılı şehirlerde, farklı nesil ve sosyal sınıfların mensuplarından oluşan yerleşimlerde ya da karma okul gruplarında yenileyici ve dinamik bir niteliğe bürünür. Ancak bu değişim kısmi ve geçici olabilir, çünkü mesafe yakınlığının rolü ne şekilde yaşandığına ve kişiler için anlamına bağımlıdır. Bu kişiler bunu istiyor, kabul ediyor ya da yalnızca buna katlanıyor olabilir, mesafe yakınlığı kendi içinde bir anlam kazanabilir ya da sadece önemi global sistemin durumuna bağımlı kalan basit yerel bir kolaylaştırıcı olarak kalabilir.

Sempati alışverişine vesile olan tesadüfi bir karşılaşma sözkonusu olduğunda yakınlık her türlü mesafeyi aşmaya elverişli uzatma arzusunu tetikler; bu "yakınlaşma" kişiler arasındaki seçimli ilişkilerin yoğunluğunun kriteri haline gelir. Mesafe yakınlığı ve yakınlık arasında bu noktada diyalektik bir ilişki olduğu ortaya çıkar çünkü bize mesafe anlamında yakın olan kişileri severiz ve sevdiklerimize yakın olmaya çalışırız.

B) *Kendine benzer olanı sevme* – Bu, karşımıza çıkan en yaygın ve en uzun ömürlü olgudur. (Şüphesiz, bu, ihlallerin psikolojik nitelikte anksiyete ve farklılık oyunlarını devreye soktuğu evrensel "toplumsal kopma" örnekleriyle ilgili olmasındandır.) Arkadaş kümelerinde en azından bir kadın bulunan erkeklerin oranı oldukça azdır. (Yüzde 40) Ancak daha da ilginç olanı değerlendirmeye alınan kişilerin yüzde 80'inin (yani aşağı yukarı biraz öncekinin iki katı) karşıcinsle kurulan ilişkileri anlayışla karşılıyor, hatta buna saygı duyuyor olmasıdır. Bu iki oran arasındaki uçurum temel görüşlerin ve sözel tutumların; somut davranışlara oranla çok daha hızlı geliştiğini göstermektedir. Yani bu konuda "esnek" modelin yerini koruyucu ya da agresif modele bıraktığını söyleyebiliriz; bu "esnek" model, adeta karakteristik bir çelişki ortamının üstüne yapıştırılmıştır, bu çelişki ortamında kadın, aşama aşama sosyal bir arkadaş olarak kendini kabul ettirmeye başlamışsa da halen hem arzulanan hem de şüphe edilen cinsel obje olarak görülmektedir.

Olgusal plan ile değerlendirme planı arasındaki bu fark, sosyal düzeyde yakınlık konusunda da karşımıza çıkmakta-

dır: Arkadaşlık bağlarının yaklaşık üçte ikisi aynı "sosyal" tabakadaki (meslek, olanak ve eğitim faktörlerinin toplamı) kişileri bir araya getirirken "arkadaşlığın temelleri" ile ilgili bir soruya verilen cevaplar değerlendirildiğinde aynı sosyal çevrede bulunmanın büyükten küçüğe etkenler sıralamasında son sırada karşımıza çıktığı görülmektedir.

Tablo 1- Arkadaşlıkların sınıflandırılması (%)
(Kaynak: J. Maisonneuve ve L. Lamy, *Psychosociologie de l'amitié*, PUF)

	İşçiler	Memurlar	Kadrolular	Kadınlar
	1960-1990			
Aynı meslekten arkadaşlar (tekrar)	50-40	55-41	45-41	35
Aynı sınıftan arkadaşlar	72-69	61-63	62-54	32
Yakın sınıftan arkadaşlar	23-15	31-21	25-31	32
Üst sınıftan arkadaşlar	4-16	6-16	5-5	20
Alt sınıftan arkadaşlar	1-0	2-0	8-10	16

Burada Alain Girard'ın eş seçimi[2] konusunda incelediği bir fenomene yeniden rastlıyoruz. Sanki bir doğallık ve gevşeklik kaygısı, kurduğumuz yakınlıkların sosyal belirleyicileriyle ve eski bir kendine benzer olanı sevme kuralının benimsenmesiyle iç içe girmiş gibidir.

Topluluk incelemeleri, açıklığa bir pay bırakılmakla beraber sosyal mesafe modellerinin ısrarını ortaya koyar.

2) A. Girard, *Le choix du conjoint*, PUF.

Tablo 2- Arkadaşlığın temelleri
(Kaynak :J. Maisonneuve ve L. Lamy, *Psychosociologie de l'amitié*, PUF)

	Maddelerin ortalama sırası	
	1960	1990
Sık sık birlikte olma fırsatı bulmak	II	III
Aynı zevklere sahip olmak	I	I
Aynı görüşlere sahip olmak	IV	IV
Aynı sosyal çevrede bulunmak	V	V
Açıklanamaz bir sevgi	III	II

İster farklı ırkları barındıran dernekler, ister aynı nitelikteki şehirler söz konusu olsun, mesafe yakınlığı yerel planda ilişkilerin seçimini kolaylaştırır. Ancak bu değişme, çevrede geçerli olan uygunluk ve öncelik sistemleri tarafından dayatılan dış ilişkileri aşamamaktadır.

C) *Karşılaştırmalar, gelişmeler* – R. K. Merton'un yerel topluluklara değin araştırmaları, mesafe yakınlığı etkisinin ve kendine benzer olanı sevme eğiliminin derece ve şekillerindeki anlamlı değişiklikleri ortaya koymuştur. Bir işbirliği havasının –işlevsel aciliyetlere ve bütünleştirici bazı fikirlere bağlı olarak– hüküm sürdüğü bu topluluklarda, geleneksel statülerin canlılık ve etkinliği azalır, roller ve yerel katılım düzeyinin canlılık ve etkinliği artar. Ancak her durumda yerel bağlılık ve endofiliyi, yani geniş anlamda mesafe yakınlığını arttıran bir değerler ortaklığını

ideolojik sınıflar hatta konumlardaki muhtemel "kendinden farklı olanı sevme" eğilimi altında varlığını sürdürmektedir. Topluluğun yönettiği özneler, bazı baskın ortak kaygıların varlığı halinde görüş birliğinin ötesinde bir arayışa gitmektedirler. Buna karşın yerel hayata ilgisiz kalan kişiler, zevklerini ve kendilerine has çıkarlarını kurdukları bağlantıların dışında aramaktadırlar.

Arkadaşlık ilişkileri kümesi için de sabit değerler, artsüremli değişimler ve farklılıkların karışımından oluşan bir sonucu, farklı sosyal kategoriler kapsamında ve mümkün olan en benzer ortamda otuz yıl arayla gerçekleştirilen iki anket sayesinde ortaya koymak mümkündür.

a) Öncelikle arkadaşlık bağlarına verilen büyük değer göze çarpmaktadır. Arkadaşlık alanının mesafe ve normlarını da tanımlamak mümkündür: Kişilerin yakın arkadaş sayısı 1'den 10'a kadar değişmekle beraber, büyük çoğunluk üç "yakın arkadaş"tan bahsetmiştir. Arkadaşlığın temellerini oluşturan en önemli faktörün yeniden zevkler birliği olduğunu belirten katılımcılar, sosyal kökeni, oldukça yüksek bir kendine benzeyeni sevme eğiliminin varlığına rağmen son sıralara yerleştirmişlerdir.

b) Bazı ulamsal, yerel ve geçici değişikliklerin varlığı da ortaya çıkmıştır.

1960 yılında yapılan ankette işçilerde en yüksek düzeyde kendine benzeyeni sevme eğilimi ortaya çıkarken, doğal bir arkadaşlığı özel bir dostluk haline getirme ve en iyi arkadaşları tanıştırma eğilimi göze çarpar, buna karşın memurların, özellikle de kadrolu olanların göreli anlamda daha seçici davrandıkları ve prensip olarak yakınlık ihtimalini yük-

selten ikili paylaşımları tercih ettikleri görülmektedir. Öte yandan bu seçicilik, "arkadaşlık" kavramının daha az seçici bir anlama büründüğü ve yakınlar arasında içtenlik ve duygu birliğini ifade ettiği köyler ve küçük şehirlerden çok büyük şehirlerde kendini göstermektedir, bu yerleşimlerde iletişim bağları ya çok sıkı tutulmaktadır, ya da hiç yoktur.

c) 1990 tarihli anket aynı güçlü eğilimlerin sürdüğünü (arkadaşlık, kendine benzeyeni sevme, değerlendirme anlamında) ancak kategoriler arasındaki mesafenin azaldığını göstermiştir. Sanki uzlaştırıcı ve normalleştirici bir kültürün otuz yıldaki yayılımı, iletişim şekillerinde ve referanslarda eşitlenmeyi gerektirmiş, ancak gücü parayla ilgili bazı mesafelerin kapatılmasına yetmemiştir.

Eğer tabakaları (ya da yakınlık düzeylerini) incelersek, işçilerin üst tabakaya doğru küçük bir ilerleme kaydettiğini ve memurlara katıldığını görürüz, ancak ne işçiler ne de memurlar, alt sınıftan arkadaşlara sahip olduklarını açıklamaz. Ancak gerçekte, alt sınıflarla kurdukları arkadaşlıkların sayısı, üst sınıflarla kurduklarını ikiye katlamaktadır, bunun hayat tarzlarını etkileyen ekonomik bir mesafe büyümesi ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür.

Bir başka değerlendirme, kadınların erkeklerden daha seçici davrandıklarını ve bütün sınıflardan kişilerle arkadaşlık bağı kurduklarını göstermektedir.

Arkadaşlığın temelleri konusuna geri dönecek olursak, kendiliğinden ya da "açıklanamaz bir sevgi"nin etkisiyle gelişen yakınlıkların büyüme kaydettiği görülmektedir. Ama belirsizlik halen sürmektedir: Araştırmacının sorularında katılımcılara tanınan özgürlüğe uygun olarak kişilere

değer yargıları sorulduğunda, halen ideal olan, yani seçicilik ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların karşısına kendi arkadaş listeleriyle gelindiğinde gerçekçilik ve kendine benzeyeni sevme olgusu yeniden güç kazanmakta, ancak görüşmenin devamında yavaş yavaş yeniden gücünü yitirmektedir.

Eğer geçici olarak daha geniş bir perspektiften bakarsak, arkadaşlık bağlarının artmasının ve yoğunlaşmasının, bu tür bir idealizmin yanlılarının hoşuna gidecek şekilde, doğrusal bir gelişim göstermediğini anlarız. Çoğunlukla, bazı yinelenmeler ve sosyal-duygusal dengelerde oluşan ani değişikliklerle karşı karşıyayızdır. Burada bahsedilen örnekte, ilkel duygusal bağlar (aile, komşuluk, sınıf, beden) zayıflarken, daha kişisel faktörlerle temellenen tamamen sevgiyle ilgili başka bağlar oluşmakta ve yoğunlaşmaktadır. Aynı şekilde, duygusal kümeler hiçbir zaman hepten bir değişime ulaşmasa da ortaya çıkan statü farklılıkları bir başka (örneğin yeni değerlerin oluşumu ya da ortak zevklerin paylaşımıyla gerçekleştirilen) benzerlik kurularak dengelenmektedir.

Eskil kültürlerde ve topluluksal gruplaşmalarda daha önce dikkat çeken "açıklanamaz ve doğal" sevgiler, kitle toplumlarında da hatırı sayılır bir yer kazanmış ve her birimizi seçilebilenler alanı dahilinde o ya da bu kişiye yönlendirmiştir. Şimdi, tamamen kişiler arasında yaşanan bu boyutu ele alacağız.

2. Yakınlık psikolojisi – Şüphesiz, kişilere gösterdiğimiz yakınlığın temelinde her insanda var olan bazı şefkat ve ilişki ihtiyaçları vardır. Bu davranışlar soyut ya da dural

bir bütünlük olarak değil, ikili ve dinamik bir anlamda ele alınmalı, ilişkinin iki zıt kutbu aynı anda gözönünde bulundurulmalıdır. Çünkü ancak bir karşılaşmanın karşılıklı çekimi ortaya çıkardığı ve kişiler için az ya da çok yoğun bir haz kaynağına dönüşen ilişkiyi sürdürmek söz konusu olduğu durumlarda "yakınlık"tan bahsedebiliriz.

Bu etkileşim sürecini araştıran çalışmalarda iki genel yönelimden bahsedebiliriz. Bu çalışmaların bazıları kliniktir; duygusal iç yaşantıyla ilgili olaysal çözümlemeler yapar, Freud'un belirlediği bazı gerekliliklere uygun olarak yürütülürler. Diğerleri ise ampirik ve sosyometriktir; kişiler arası çekim ağlarını ve bunu kişiler tarafından nasıl algılandığını, ortaya koyma amaçlıdır, kişilerin tercih ettikleri kişileri kendileri ve başkalarına göre nasıl tanımladığına dikkat çekmektedir.

A) Ampirik nitelikte olmayan çalışmalardan çok önemli sonuçlar elde edilmiştir.

a) Kişiler arasındaki iletişimin zorluk ve belirsizlikleri – bu noktada sosyometri, (daha az bilimsel olmakla beraber) edebi eserlerin önemini doğrular. Kusursuz uyumsal nitelikteki ikili ilişkilerin –yani kişilerin karşılıklı olarak birbirlerini seçtiği ve güvendiği ilişkiler– dar sayılı gruplarda oluşturulan somut ilişkiler arasında beşinci sırada bulunduğu dikkat çeker. Ayrıca, kişilerarası uyumda zaman içinde kaydedilen hatrı sayılır bir gelişme göze çarpmamakta, ilişkilerdeki istikrarsızlık dikkat çekmektedir.

b) Seçimler, beklentiler ve değerlendirmeler dinamiğindeki *baskın süreçler açıkça içe yönelik ve narsisik niteliktedir;* ter-

cih ettiğimiz kişilerin seçim, beklenti ve değerlendirmelerimizi karşıladığını ve kafamızda kendimize dair oluşturduğumuz imaja ya da ideal imajımıza benzediklerini varsayarız. (Karşılıklılık ve benzerlik varsayımı.) Oysa, gerçekte bu varsayımlar ilişkilerimizin yarısından fazlası için geçerli değildir.

c) Genellikle, ilgisiz kaldığımız kişilerden çok tercih ettiğimiz kişileri *idealleştirme* eğilimindeyizdir.

Bu etkileşim oyunlarının bizi kör ettiği anlamına mı geliyor? Bu noktada, sonuçların anlamlılığını sorgulamalıyız; arkadaşlar arasında her türlü öngörüyü yok saymak bize işlevsel ve olaybilimsel olarak imkânsız geliyor; bu öngörü her koşulda sürekli olarak ortaya çıkmayabilir fakat mesafelerin ve yakınlılığın bilincinin temelini oluşturan tek gerçektir ve kişilerin beklentilerinin karşılarındaki tarafından karşılanıp karşılanmayacağını keşfettiği kritik anlarda, devreye girer. Sempati, bulanık bir biçimde algılanan somut benzerlikler dışında içe yönelik ve düşsel benzerliklerde de ortaya çıkabilir.

B) Nedensel soruna yani yakınlık motivasyonlarına dönecek olursak, bu konuda birbirine aykırı nitelikteki iki varsayıma göz atmamız gerekir.

1. Bunların ilki "benzerlik" bir başka deyişle "psikolojik türdeşlik"e dayanır, bu varsayım sosyolojik yaklaşım tarafından oluşturulan statü ve değerlerin kişilik düzeyinde de gücünü sürdürdüğünü gösterir. "Benzerlik" kısmi olarak karşılıklı çekim olgusuyla bu şekilde temellendirilir.

2. "Tamamlayıcılık" varsayımı, bu durumu yaşayan kişilerde, özel kişiliksel bir "farklı olanı sevme" şeklinin var-

olduğu anlamına gelir, buna göre her kişi, karşısındakinin, kendisininkilere aykırı ihtiyaçlarını gidermesine müsaade eder. Bu varsayım, "zıt kutuplar birbirini çeker" yasasıyla uyumludur. Daha önce bahsettiğimiz, seçilenlerin idealleştirilmesi olgusu bu varsayımı doğrular.

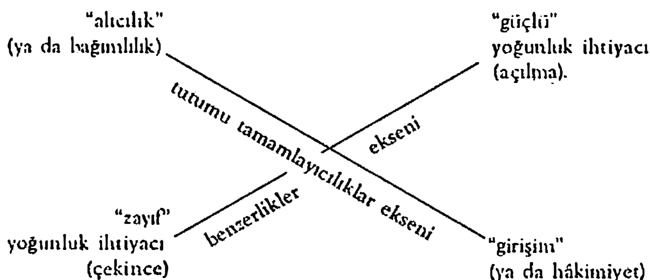
Deneysel ve görgül nitelikteki büyük sayıda araştırmalardan elde edilen veriler birbiriyle, bağdaşmayan, kararsız sonuçların niteliğini değiştirmeye yetmemiştir; bu sonuçları özetleyecek olursak:

- İkili ilişkilerde taraflar arasındaki değerler, tutumlar ve anlambilimsel yollar boyutunda daha net benzerlikler gözlenmektedir.
- Öte yandan, daha detaylı bazı araştırmaların sonuçları, benzerlikten çok tamamlayıcılığın etkisini doğrular niteliktedir.
- Bütün birleştirici teorilere yöneltilen şüpheler, yakınlığın tercihe bağlı olarak kavramlaştırılmasına yol açabilir.

Kişiler arasındaki bu karmaşık uyumu aydınlatmak için, farklı görünümleri göz önünde bulundurmak gerekir:

- Kişiler arasında kurulan her ilişki bazı beklentiler (*alter*'in *ego*'ya karşı bazı davranışları) ve yardımlar (egonun altere karşı bazı davranışları) içerir. Yani somut etkileşimler sırasında her özne şu ya da bu tutuma eğilim gösterir; örneğin bu kişilerden bazıları özellikle bazı girişimler (vermek, almak, yardım etmek) üzerinde yoğunlaşır.

– Etkileşimlerin yoğunluğu ve ifade şekillerini de göz önünde bulundurmak gerekir. Örneğin şefkat görme arzusu az ya da çok yoğun olabilir, gizli bir mesafeden en içten açılmalara kadar değişiklik gösterebilir; bu kişilerin bazıları için dil önemli bir faktör olarak karşımıza çıkarken, diğerleri başkalarıyla, duygularını ifade etmeden iletişim kurmayı tercih ederler. Burada, kişiler arasında ikinci bir uzlaşma ya da aykırılık koşulu ortaya çıkar.

En ideal ikili ilişkilerin geliştiği ve kesiştirdiği bu iki eksenin anlamını ve işlevlerini şu şekilde özetleyebiliriz: "Benzerlikler bir güvenlik kaygısına, tamamlayıcılıklar ise bir bütünleme arzusuna cevap verir."

C) *Uyuşma ya da birleşme* – Analizin bu noktasında, özekdeş yaklaşımların merkezine ulaşmışken, elde edilen sonuçları birleştirerek "yakınlık"ın son anlamını tanımlama noktasına geldiğimizi varsayabiliriz. Bu noktada "bütün

yakınlıkların en azından kişiler arasında narsisik bir birlikle temellendiğini" söyleyebiliriz. Bu birlik bazı durumlarda ayrıcalıklı ve geçici olmakla beraber içeyönelik bir ortaklık[3] haline de gelebilir.

Psikanalizin ve olaybilimin elde ettiği sonuçlara dayandırılan bu tez kişisel ideale kesin bir rol ayırmaktadır. Başkalarının seçimini etkileyen, istikrarın sağladığı hazlarla sevgi bağını bir anlamda besleyen odur. Ancak kişisel ideal düzeyinde "kimlik" ve"başkasılık" faktörleri; güvenlik ve bütünleşme ihtiyacı; "bilinçaltı" ve "yaşantı" yani nostalji ve planlar arasında üçlü bir uzlaşma sağlanabilir.

Rollerin almaşıklığının dahil olduğu karışık bir tahrik ve vekalet oyunuyla iki tarafı hoşnut kılan, sıkı bir tamamlayıcılıktan çok karşılıklı çelişkilerdir.

Ve bu uyuşma, hayal ve fantezilerden doğan bu sevgi temelli ilişkinin önemli görünümleri hakkında bilgi edinmemizi sağlar. Hatta bu anlamda yakınlığı, iki hayalperestin karşılaşması olarak tanımlayabilir ve bu düşsel boyutunun sevgi bağıyla aynı tözden olduğunu savunabiliriz.

En yoğun bağların deneyimi –görüngübilim ve şiir için seçim bölgesi–, ikili ilişkilerden bazılarının birleştirici bir yakınlık düzeyine, bir başka deyişle kişileri ayrılmanın ve gündelik hayatın olumsuzluklarından kurtaran ve hayatı güzelleştiren "biz"e ulaştığını kanıtlar.

Böyle bir deneyimi yaşayacak boyuta ulaşmak, derin bir yarar ve beklenti dışında özel bir uzlaşım şekli ve yakınlık

3) Bu teorinin gelişimi için *Psychosociologie de l'amitié* kitabının XII. bölümüne ve sonuçlarına başvuracağız.

sorununun en önemli anlamını açıklayan varoluşçu tarzlar arasında uyum gerektirir.

II. Sosyometri

Bu yöntem, (Fransızca'ya "fondement de la sociométrie" başlığıyla çevrilen) en önemli eseri "Who shall survive?"ı 1934 yılında yayınlayan J.-L. Moreno'ya kadar uzanır. "Sosyometri" teriminin kendisi bile anlamlıdır: Ölçeği (metrum) sosyal varlığa (socius) uygulamak, "grupların, Moreno'nun kelimeleriyle, bir tercihler ve doğal antipatiler sistemi olan bütün sosyal birliklerin psikolojik coğrafyasını" belirlemek söz konusudur.

Bu amaca ulaşmaya bir ölçüde olanak veren bazı prosedürlerin yakınlıkların incelenmesinde esas rolü üstlendiğini söylemek mümkündür.

Bu prosedürlerin genel prensipleri, terimleri ve gerektirdikleri işlemler dışında sosyal-duygusal algı konusuna yönelik olası büyümelerini, sınır ve gerçek zorluklarını da ele alacağız.

Moreno, sosyometrinin teoriyi pratikle birleştirme özelliğine dikkat çeker, ancak pratiği ya da teoriyi ayrı ayrı ele almak da mümkündür.

Eğer psikoterapik ya da sosyoterapik pratik amaçların peşine düşecek olursak araştırma her bireyin toplumculluğu, grubun diğer üyeleriyle ve grubun kendine has yapısıyla kurduğu ilişki üzerine odaklanmalıyız. Bu yaklaşımda uygulamacı, cevaplardaki olası tereddüt ya da bozulmaların

önüne geçebilmek için klinik anlamda büyük önlemler almak zorundadır. Ancak bu şartlarda içeyönelik sosyal-duygusal bir imaj elde edebilir, bu imajdan yola çıkarak daha sonra uygun hamlenin (soyutlanmış ya da kovulmuş kişilerin yeniden topluma alınması, uyumlu ekiplerin oluşturulması, rekabet içindeki liderlerin ayrılması... vs.) hangisi olduğuna karar verecektir.

Bu düzeyde, seçimlerle, bu seçimlerin sınıflandırılması, yoğunluğu, kaynak ya da yönüyle ilgili bütün belirtiler göz önünde bulundurulmalı ve bunlar grubun da dahil olduğu geniş sosyal çerçevelerde ve toplu paylaşımlar bağlamında değerlendirilmelidir.

Buna karşın, bu etkenler klinikçinin istatistikçinin yerini aldığı geniş kapsamlı çalışmalarda standardlaştırılmaya çalışılır. Hedef bazı çağrısımsal modelleri ortaya çıkarmak, oluşum sıklıklarını karşılaştırmak; bunları, ilişkili olduğunu düşündüğümüz bazı ruhsal ve sosyal süreçlerle açıklamaktır. Hem pratik hem teorik amaç, iletişim ağları ve ilişkisel dinamiklerle ilgilidir.

1. Sosyometrik durum – Öncelikle, burada laboratuvardan değil alan deneylerinin durumundan bahsedeceğimizi belirtmemiz gerekir. Burada sözkonusu olan üyelerinin birbirini yakından tanıdığını bildiğimiz belirli bir gruptur. Bu grup üyelerine, gelecekte yapılacak herhangi bir etkinlik ya da gerçekleşecek bir durum için diğer üyelerden hangileriyle birlikte olmayı tercih edecekleri sorulur. Burada, (haklı olarak "anket" diye de adlandırabileceğimiz) sosyometrik testteki genel anlayışın platonik ve soyut nite-

likte seçimlere değil, somut tercihlere, *hic* ve *mox*'a yoğunlaştığını anlıyoruz. Bu tercih belirlenen bir ya da birkaç kritere göre yapılır: Oyun, iş, yerleşim, güven...vs.[4] Önceden, kişinin yalnızca mümkün olan her şeyi göz önünde bulundurarak yaptığı tercihlerin göz önünde bulundurulacağına dair uzlaşmaya varılmıştır. Moreno, özellikle iki noktaya dikkat çeker, sosyometrik teste somut anlam ve değerini kazandıran bu noktalardır. Seçimler, tasarlanan farklı durumlara göre çeşitlilik gösterebilir (örneğin birlikte çalışmayı tercih ettiğimiz bir arkadaşımızın haftasonları için uygun olmadığını düşünebiliriz.) Ve kişiler, bir sonraki uygulamayla ilgili bir fikir edindiklerinde motivasyonlarını kaybedebilirler.

Bütün bunların dışında, testin düzenlenme koşullarını da göz ardı etmemeliyiz: *Zaman, genel görünüm, cevapların yazılı mı sözlü mü, ortak mı bireysel mi olduğu, kişinin kimliği hakkında bilgi istenip istenmediği* ve son olarak testi öneren, inceleyen ve muhtemelen veri olarak kullanan kişinin statüsü ve üslubu.

Bu etkenlerin hepsi elde edilen sonuçların güvenilirliğini büyük ölçüde etkiler, çünkü bunlar sosyometrik testin genel "havası"nı yaratır. Sosyometrik test duygu, algı ve beklentileri tetikler ve etkin hale getirir, bu açıdan bireysel ve kolektif anlamda sonucu saptırabilecek etkenlerin önüne geçmek zaten zordur.

4) Bu kriterler arasından, karşılıklı olarak gelişmesi muhtemel ilişkilerle ilgili olanları ve grupta bir rol edinmekle (özellikle lider seçimi) ilgili olanları birbirinden ayırmak önemlidir.

2. Kavramsal çerçeve – Sosyometrideki kilit kavram "sosyal atom"dur; bu terimle kişi, ilişkilerinden soyutlanmış olarak değil, tersine kişilerarası ilişki ağlarının merkezindeki özne olarak ele alınır. Bu konuda iki ayrı açılımdan bahsedebiliriz. Bulardan ilki, kişinin çevresindeki şu ya da bu kişiye karşı hissettiği sevgi (ya da iğrenme) ile ilgilidir. (Olumlu ya da olumsuz; güçlü ya da güçsüz) bu açıkyüreklilığe, belirli bir grubun üyelerine uygulanacak bir testle ulaşılabilir, kişi, grubun bazı üyelerini tercih edecek, bazılarını reddedecek, geri kalanlara ise ilgisiz kalacaktır.

İkinci (merkezcil) yönelimde ise, biraz önce özne olarak ele aldığımız kişi, aynı zamanda grubun diğer üyelerinin tercih ettiği, reddettiği ya da ilgisiz kaldığı nesne olarak karşımıza çıkar.

Bu bilgiler, kişilerin gruptaki "sosyometrik statü"lerini anlamamıza yaradıkları için özellikle ilgi çekicidirler: Bazı özneler, diğer üyelerin büyük kısmı tarafından tercih edilirler; bunlar grubun "favori" ya da "liderleri"dir;[5] tersine, bazı üyeler çok az tercih edilir ya da hiç tercih edilmezler, bunlar grubun "soyutlanmış"larıdır. Bu kişileri, seçimlerini dile getirmeyen, ama tercih edilebilen "yalnız"larla, ya da hiçbir şekilde tercih edilmeyen "reddedilmiş" veya "dışlanmışlar"la karıştırmamak gerekir.

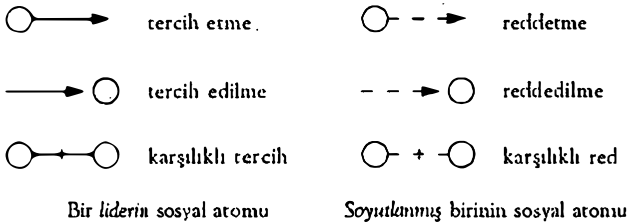
Oldukça kısıtlı sayıdaki üyeler için geçerli olan bu iki uç durumun ortasında "ortalama" koşullardaki kişiler, Moreno'nun adlandırmasıyla average citizens yer alır. Sosyometrik test aynı zamanda; en popüler öznelerin merkezi,

5) Kişilere sunulan seçim kriterlerine göre.

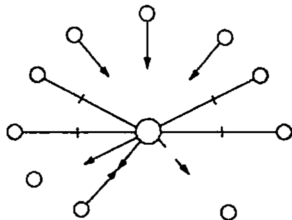
"soyut" ya da "dışlanmış" öznelerinse çevreyi oluşturduğu genelçekim fenomenlerini de gözler önüne serer.

Atomları bir araya getiren çeşitli ilişkiler, tipik görüntüleri ve merkezleri içeren, az ya da çok derin sosyometrik ağları oluşturur. Çiftler, karşılıklı tercihler(dostça ya da düşmanca) ya da üç özneyi birleştiren üçgenler, boyutları kişi sayısıyla değişen çokgenler, ve tekyanlı ya da karşılıklı bir tercihler serisinin oluşturduğu zincirler bu ağın bileşenleridir. Bazı durumlarda incelenen grupta tam anlamıyla bir ayrılma, yani bir tür kopma söz konusu olabilir, bu durum grubun birbirine düşman iki ya da daha fazla parçaya bölünmesiyle sonuçlanır.

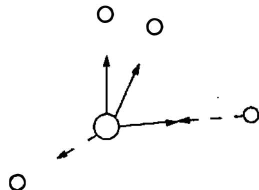
Tablo-3- Sosyometride sıklıkla kullanılan grafik temsiller

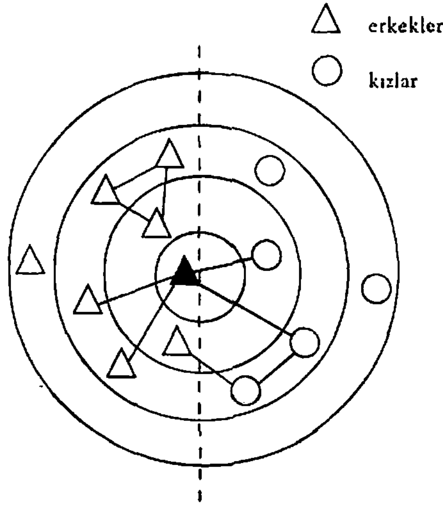

Bir *liderin* sosyal atomu

Soyutlanmış birinin sosyal atomu

Tablo-4- Karma bir grubun kolektif sosyogramı
(Northway'in hedef yöntemi)

Bu tabloda yalnızca karşılıklı seçimlere yer verilmiştir.

I. Bölge (merkez)	≥ 7 kez tercih edilme (liderler)
II. Bölge:	5 ya da 6 kez
III.Bölge:	1 ya da 2 kez
IV. Bölge: (dış bölüm)	0 tercih (soyutlananlar)

Söz ettiğimiz tüm durum ve ilişkiler, birleşerek incelenen grup düzeyinde bir sosyogram halini alacak grafik temsillere elverişlidir. Sosyogram, gruba dair gerçek bir radyografi oluşturur. Ancak oluşumu bazı grafiksel sorunlar yaratabilir.

Sosyometrik testin bireysel ve grupsal sosyal atomlar düzeyindeki (tablo 3) en önemli sonuçlarını (statü farklılıkları, çiftler, zincirler, muhtemel bölünmeler) kolayca sergileyebilmek için basit simgeler kullanmak uygun olacaktır, bu sorun M. Northway tarafından önerilen hedef yöntemi (methode de la cible) sayesinde çözülmüştür. (tablo 4)

3. **İstatistiksel çözümleme** – Sosyomatrisler üzerinde yapılan bu testlerin sonuçlarından yola çıkarak, kişilerin karşılıklı statülerini ve karşılıklı tercih sayısını, matematiksel olasılıklardan yararlanarak tahmin edebiliriz. Başka bir deyişle, bir testin sonucunda ortaya çıkan tercih dağılımının şans faktörü ortadan kaldırıldığında ne kadar anlamlı olduğunu anlayabiliriz.

Bu sürecin avantajı şudur: Basit ve göreli karşılaştırma boyutunu aşarak, şansın yarattığı etkiyi belirlememize olanak verir. Tablolar, istatistikçiler tarafından grubun boyutu, olanaklı seçim sayısı ve önerilen kriterler göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır.

Kusursuz olmamakla beraber, bu analiz grubun bağlantıları, dış görünümü ve farklı üyelerin grupla bütünleşme düzeyi hakkında önemli bilgiler sağlar. Hiç bilinmeyen ya da belirsiz soyutlanmalar, bölünmeler ve gerilimleri aydınlatarak, sosyal terapi boyutunda yeni ve yararlı açılımlar sağlar.

4. **Algısal alana yayılma** – Klasik sosyometrik anket yalnızca seçimlerle ilgili tutumlar üzerine yoğunlaşır. Oysa algısal boyutta, yaşananlarla ilgili olarak neler olduğunu da

sorgulayabiliriz, başka bir deyişle aklımızda şu soru belirebilir: kişiler üye olarak bulundukları gruplarda kendi sosyal-duygusal durumlarını ne şekilde ifade etmektedirler? Bunu anlayabilmek için "Kimi seçiyorsunuz? (herhangi bir kritere göre) sorusuna yeni bir soru daha eklemek gerekir: "Kim tarafından seçildiğiniz ya da reddedildiğinizi düşünüyorsunuz?"

Bu tercihsel ve algısal süreç bileşimi, Amerika'da R. Taguiri tarafından "ilişkisel analiz" adı altında gerçekleştirilmiştir. Bu gelişime paralel olarak, Fransa'da P. Maucorps, J.

Tablo-5- Algısal Görünümler
Temel 10 ikili ilişki tipi

Sembolizm: tercih; tercih edilme beklentisi

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

(ilintisizlik)

Maissonneuve ve son zamanlarda P. Parlebas[6] grup içindeki geçici değişimler ve ağlar üzerine araştırmalar yürütüyorlardı.

Bu duygusal algı konusunun, genel "empati",[7] yani karşısındakinin hissettiklerini anlayabilme probleminin özel bir bölümünü oluşturduğunu söylemeliyiz. Burada söz konusu olan duygular, olumlu, olumsuz ya da nötr olabilir.

Yani bu analiz öncelikle bireysel boyutta toplumculluk incelemesini, grup boyutundaysa farklı ikili ilişki tiplerinin dağılım ve sıklıklarını –tercih ve tercih edilme beklentilerini göz önünde bulundurursak 10 kategori– incelemeye olanak vermiştir.

5 ve 6. tablolarda bu ikili ilişkilerin grafik temsillerini ve gerçekte mevcudu 20'yi geçmeyen gruplar için geliştirdiğimiz tekniğe uygun bir bireysel sosyogram örneği gösteriyoruz. (Çark yöntemi)

Bu tür sosyogramların incelenmesi, statik ve artsüremli bir toplumculluk tanısı oluşturmak açısından yararlıdır. Doğru bir tanı oluşturmak açısından zamanları ve aralıkları uygun bir biçimde düzenlenmiş bir dizi testin bireylere uygulanması gerekmektedir, ayrıca göz önünde bulundurulması gereken pek çok görünüm vardır, bunlardan en önemlileri:

– İlişkisel hacim, yani öznenin dahil olduğu seçimsel ve algısal ilişkilerin bütünü. Bu hacim, öznenin konumuna (yalnız, soyutlanmış ve beklentisiz; ya da, tam tersine, açıkyürekli, popüler ve popülerliğinin bilincinde oluşu)

6) *Sociométrie et réseaux de communications*, PUF, 1992.

7) Empati konusu sayısız Amerikalı araştırmacı tarafından ele alınmıştır.

Tablo -6- Bireysel sosyogram
(Maisonneuve'ün *çark* yöntemi)

– Kişinin "öngörü" yeteneği, yani kişinin diğerlerine karşı gösterdiği, doğru ya da yanlış tahminlerinin oranına göre değişenlik gösteren algısal yoğunluk. Bu tahminlerde iki tür yanlışlık yapılabilir: Düşünmediğimiz kişiler tarafından seçilebilir ya da düşündüğümüz kişiler tarafından seçilmeyebiliriz.

– Kişinin "şeffaflığı" yani aynı fenomenlerin bu kez kişi değil, başkaları açısından açıklığı; eğer diğerlerinin kişiye dair algısal tahminlerinde yanlışlık oranı fazlaysa "opaklık"tan bahsederiz.[8]

8) Agy. P.-M, *Empathie et connaissance d'autrui*, Ed. CNRS.

5. Sosyometrinin önemi – Moreno'nun politik ve terapik müdahaleler ve psisosyolojik araştırmaların neredeyse tamamına uygun olduğunu düşündüğü bu sosyometrik sistem kavramlaştırmasını tamamıyla benimsemek yanlış olacaktır, buna karşın sosyometrinin birçok alanda önemli yararlar sağladığını yadsıyamayız. Öncelikle grubun içindeki insanı daha yakından tanıma konusunda büyük gelişmeler kaydedilmesine olanak vermiştir: Sosyometri, araştırmacı ya da pratisyenin yoğunlaştığı özel bir topluluğun monografik ve klinik anlamda incelenmesini sağlamakla kalmaz, kişi, kişilerarası ilişkiler ve grup yapıları perspektifinde daha genel bir bakışa olanak veren bazı "model"lerin saptanmasını mümkün kılar.

Öte yanda, sosyometrik anket toplumcullук fenomenleri üzerine yapılan kapsamlı araştırmalarda devreye girer; burada yapılması gereken sonuçların psikolojik ya da sosyolojik nitelikteki farklı değişkenlerle ilişkisini ortaya çıkarmaktır. Her durumda en büyük zorluk, yorumlama problemleriyle ortaya çıkar.

A) *Gerçek katkılar* – sosyometrik analizden elde edilen sonuçları, daha önce bahsettiğimiz üç farklı boyutta (kişiler, kişilerarası ilişkiler, grup yapıları) ele almak mümkündür.

Öte yandan kişilerin sosyal uyumu ya da grup içindeki iç ilişkiler düzeyi üzerine yapılan tamamen klinik nitelikteki incelemeleri; ve az ya da çok karmaşık istatistiki araçları devreye sokan çalışmaları (örneğin, kriterler arası korelasyonlara, ikili ilişkilerin dağılım ve değişimine, konum-

larası ilişkilerin matrisyel analizine dayanan araştırmalar) diğerlerinden ayırmamız gerekir.

Bununla birlikte, belirtmek gerekir ki sosyometri, gruplaşmaların doğal yapılarının incelenmesi konusunda büyük ilerlemeler kaydedilmesini sağlamışsa da, psikososyologların önemli kaygılarından biri olan "grupsal bağlılık (cohésion)" sorununu tek başına aydınlatacak güçte değildir.

Bu bağlılık, duygusal olduğu kadar işlevsel iç etkenlerden doğmaktadır, ama aynı zamanda şunlara da bağımlıdır:

a) Grubun kendi çevresi içinde üstlendiği rol ve gruplararası ilişkiler.

b) Grubun dahil olduğu ve işleyen bir parçayı oluşturduğu global toplumun çerçeve ve yapıları.

B) *Dış katkılar* – Sosyometrik verilerin en temel özelliklerinden biri, araştırma hipotezlerinden yola çıkarak zihinsel ve sosyal süreçlerle ilişkilendirilebilinmesidir.

Genelde statüler üzerine çalışırken uç örnekleri –popüler özneler ve liderler ile soyutlanmış ve dışlanmış kişiler–, bağımsız ölçeklerlerle ölçülen çeşitli özelliklere bağlı olarak birbirleriyle karşılaştırırız. Eğer yakınlıkları ya da farklılıkları ele alıyorsak, küçük topluluklar ve ikili arkadaş ilişkilerinin birbirine ilgisiz kişiler ya da düşman topluluklarla ortak yönlerini araştırırız.

a) Sosyolojik faktörler, ekolojik yapının statü ve sosyometrik ağlar üzerindeki etkisine yoğunlaşan incelemelerde

ortaya çıkar. Kişinin konumu merkeze ne kadar yakınsa, başkaları tarafından seçilme oranı bir o kadar yüksektir. İnsanlar arasındaki ilişkiler ne kadar yoğunsa, birbirlerini seçmeye bir o kadar eğilim gösterirler.

Yaş, cinsiyet, etnik yapı, sosyal sınıf, meslek ve görüş benzerliklerinin yarattığı bağdaştırıcı etkiyi de aynı şekilde incelemek mümkündür. Böylece sosyal faktörlerin, yakınlıklar üzerindeki büyük etkisine değinmiş olduk.

b) Psikolojik faktörlerle ilgili olarak, bazı kişisel özellikler ve farklı popülarite, soyutlanmışlık ya da dışlanmışlık konumları arasındaki bağlantıları bulgulama amaçlı araştırmalardan bahsedilir. Ancak bu çalışmalarda kesin ve sabit sonuçlar elde edilememiştir.

Kişileri şu ya da bu seçime yönelten motivasyon sorunu da, yöntemsel yaklaşım ve sonuçların yorumlanması aşamasında karmaşıklaşan birçok araştırmaya konu olmuştur. Burada benzerlik, bazı tamamlayıcılık şekilleriyle iç içe girebilir.Şimdilik sonuçlar konusunda sakınımlı davranmak yerinde olacaktır. Ancak, şüphesiz seçimli yakınlıkların gizemi ilerde, psikososyal analizdeki gelişmeler sayesinde kısmen de olsa açıklığa kavuşturulacaktır. Neyse ki, iki tarafa da hoşnutluk veren mutlu karşılaşmaları her zaman inceleme imkânımız olacaktır.

IV. Bölüm

KOLEKTİF SÜREÇLER

I. Görüş

1. Yaklaşım zorlukları – Görüş şüphesiz, psikososyal özelliğin en açık şekilde göründüğü insani fenomendir. Dış etkiye(kültürel normlar, eğitim, grup içindeki rol) maruz kaldığı ölçüde toplumsaldır; bununla birlikte kişi görüşlerini şahsi seçimlerine bağlı olarak oluşturur: Çevrenin ona zorla benimsettiği değerleri reddedebilir ya da uyumcu bir tutum sergileyebilir; hatta en azından kısmi olarak kamuoyunu değiştirebilir ya da etkileyebilir. Yani görüş paylaşılan, değiş tokuş edilen ya da üzerinde tartışılan bir şeydir; yani hem kolektif psikoloji, hem de kişilerarası psikolojiyle ilgilidir.

Aristoteles'in "politika"sında kamuoyunun etkisi üzerine birkaç gönderme yer alsa da, ve daha sonraki dönemde bu konuda –Machiavelli, Hobbes ve XVIII. yüzyıl sosyal düşünürlerinin etkisiyle– geniş mesafeler katedildiyse de,

"görüş"lerin kesin olarak önem kazanması demokratik gelişmeyle birlikte anılır. Çünkü her şeyden önce bu dönemden sonra görüşlere sistematik olarak (seçimler, kamuoyu yoklaması) danışılmıştır ve bununla bağlantılı olarak bu dönemden sonra görüşler politik (propaganda), ekonomik ya da ticari (reklamcılık) amaçlar için şekillendirilmeye çalışılmıştır. Ve teknik bu etkileme girişimlerine hatırı sayılır imkanlar sağlamıştır.

Anlamlı Anglo-Sakson ifadeyle bu "mass media"ların gelişimi, kentleşme ve kitleleşme gelişimlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Geleneksel toplumlarda kurulan günlük ilişkiler, aynı zamanda haberleşme için de kullanılıyordu, oysa kentleşme ve kitleleşmeyle şekillenen çağdaş toplumlarda, *mass media*nın haberleşme rolünü üstlenmesiyle bu ilişkiler işlevsel ve kusurlu bir hal almıştır.

Amerika'daki somut veri arayışı ve ampirik araştırma düşkünlüğü, 1920'den itibaren, kişilerin farklı (politik, dini, cinsel tutumlar; boş zamanların değerlendirilmesi, satın alma tasarılar vs.) konulardaki görüşlerini saptama amaçlı anketlerin geliştirilmesi ve uygulanmasına yol açmıştır. Sürekli hale getirilen bu nabız yoklama çalışmalarının doğal sonucu olarak, uygulanan metotlarda sürekli gelişme kaydedilmiştir; ancak anketlerden elde edilen veriler yeterli olmamıştır, çünkü incelenen görüşlerin doğuşunu, anlam ve önemini anlamak için bu verilerin yorumlanması gerekmektedir. Fransa'da Jean Stoetzel[1] görüş sorunları üzerinde özel olarak çalışmış ve görüşün üçlü (teorik, teknik ve pra-

1) Fransa'da görüş ve bilgiler üzerine yapılan araştırmaların öncüsü ve ilk Fransız Kamuoyu Enstitüsü'nün kurucusu.

tik) şekillerine yoğunlaşmıştır. Birazdan bahsedeceğimiz gelişimlerin çoğunu onun çalışmalarına borçluyuz.

Kamuoyunu tanımlamak hiç de kolay değildir. Tarde şöyle söylüyordu: "Beden için ruh neyse, kamu için görüş odur: Toplum üyelerinin büyük oranda dahil olduğu güncel sorunlarla ilgili yargıları." Ama fazla genel nitelikteki bu tanımlama, belirli bir konuda, belirli bir toplumun içindeki görüşlerin durumu hakkında bir bilgi vermez. Ayrıca tıpkı özneler gibi görüşü, kitlesel ama aynı zamanda kişisel bir olgu olarak, etken fiillerle tözleştirmeye çalışır: Örneğin, sık sık genel görüşün (ya da kamunun) bir şeyler istediğinden, rica ettiğinden, gerektirdiğinden bahsedilir; ilke olarak benimsenir ya da hiçe sayılır. Sorun şuradadır: Normatif ve ideolojik nitelikteki kaygılar ve farklı şekillerde karşımıza çıkan pragmatik sorular üzerine yapılan bir gözlemler karışımını ifade etmek için oluşturulmuşken, kamuoyu kavramı, netleştirilmesine vesile olan gelişimsel unsurlardan arındırıldığı sürece gerçek anlamını koruyamayacaktır. Yani bir psikolojik kavramlar oyununu belirsiz ve canlı bir popüler psikoloji fikriyle bağdaştıramayacaktır.

Kamuoyunun doğası karmaşıktır çünkü bir taraftan kolektif olduğu kadar bireysel boyuta da kök salmış ve kristalleşmiş bir inanç sistemiyle; diğer taraftan güçlü bir olasılık görünümündeki olaysal süreçlerle, başka bir deyişle "günün olayları" ya da "haberler"le ilgilidir. Öte yandan günün olaylarında gerçek bilgiyi yorumdan ayırt etmek gerek sunucu, gerek dinleyici açısından güçtür. Bir "olay" ancak başka olaylara bağlanırsa ve bir anlam kazanırsa "haber" olur. Yani olay, daha haber haline getirilirken bile bir

referans çerçevesine ya da yukarıda bahsettiğimiz değerler sistemine uygun bir ideolojiye göre yorumlanır.

Nesnellik ve tarafsızlık kavramları bilgi anlamında çok daha sorunsal bir konuma yerleşir, haberlerin kaynağına ulaşmak çoğu kez mümkün olmamaktadır, çünkü kaynaktan çıkan ham bilginin haber haline getirildiği süreçte, kısa bağlantılardan ve güvenilirliği sorgulanan tanıklıklardan yararlanılır.

Ancak bu tedbirler, tarafsız haber kaygısı ile habercinin ikna ve propaganda isteği arasındaki uçurumu yok etmeye yetmez, bu da gönderici gibi alıcıyı da haberleri büyük bir dikkatle değerlendirmeye iter, bu kişiler şu noktaları göz önünde bulundururlar:

- Bilinçsiz faktörlerin devreye girmesi, olayların ve haberlerin algılanmasında farklı boyutlarda bozulmalara ya da eksikliklere sebep olabilir.
- Haberi daha genel bir yorumlama sistemine dahil etmeden önce, farklı perspektiflere başvurmak yararlı olacaktır. Bundan gerçeğin bu bakış açılarından birinde olduğu sonucu çıkmaz, ama bu gerçeğe bir tür karşılaştırmalı eleştiri yoluyla yaklaşmak mümkündür. Bazı durumlarda ise hemen fikrimizi kendimize saklamamız gerektiğini gösteren işaretler alırız.

2. Kamuoyu yoklamaları – Sosyal psikolojinin görüş alanında yaptığı araştırmalar, önceki denemecilikle karşılaştırıldığında son elli yılda büyük yol kat etmiştir. Bu ilerlemelerden en belirgin olanları şu şekillerde karşımıza çıkar:

- Toplumu temsil eden, farklı genişlikteki katmanlı örneklemlerde yapılan yoklamalar.
- Uzlaşma ya da anlaşmazlığı ifade etmenin ötesine geçen, fikirlerin ifade ettiği yazılı belgeler ya da cevapların içerik çözümlemesi.

Burada belirli bir popülasyonun şu ya da bu konudaki[2] fikirleri hakkında bilgi edinmek için geliştirilen anket tekniklerinden detaylı olarak bahsetmeyeceğiz. Sadece, örneklemlerin, J. Stoetzel'in ölçülü bir şekilde formülleştirdiği altın kuralını belitmekle yetineceğiz: Her zaman "uygulamanın gerçekleştirileceği uygun sayıda kişiyi uygun şekilde seçmek" gerekir, yani teknik açıdan iki ayrı sorunla karşı karşıyayız:

a) Elde edilen sonuçların orantısal olarak anlamlı olması için başvurulacak örnek-öznelerin sayısının belirlenmesi. Bu tamamen matematiksel bir sorundur.

b) Örneklerin neye göre seçileceğini belirlemek: Örneklemler asıl grubun homojen bir altkümesi, grubun minyatür temsili olacak şekilde oluşturulmalıdır. Bu tamamen sosyolojik bir sorundur.

Farklı sorunlar (kurumlar, olaylar, kişiler, ideolojiler, cinsel ya da sanatsal sorunlar) üzerine yapılan kamuoyu yoklamaları sayesinde:

1. Uygulamanın yapıldığı popülasyon içinde, görüşlerin güncel global dağılımını öğrenmek mümkündür.

2) Anket örnekleri için bkz. *Revue Sondages*, J. Stoetzel ve A. Girard "Les Sondages d'opinion, PUF; J. Stoetzel, *Les valeurs du temps présent*, PUF.

Eğer grafiksel terimlerle anlatacak olursak, x eksenine (herhangi bir konuda) ki görüşleri pozitiften negatife doğru, y eksenine ise bu görüşlere sahip, karşı olan ya da tarafsız kalan öznelerin sayısını yerleştirirsek:

- ya olumlu görüşün hüküm sürdüğünü (şekil) şeklindeki bir eğri.
- ya negatif görüşün hüküm sürdüğünü gösteren (şekil) şeklinde bir eğri.
- ya popülasyonun ilgisizliğini gösteren çan eğrisi ya da normal eğri(şekil). Bu, konunun, olumlu ya da olumsuz görüş uyandırma ihtimalinin eşit olduğunu ve tutumların birbirini dengelediğini gösterir. Başka bir deyişle, görüşler, negatif ya da pozitif bir kamuoyunu oluşturacak şekilde, bir noktada yoğunlaşmamıştır.
- ya da kamunun açıkça iki karşıt görüşte yoğunlaştığını gösteren (şekil) şeklinde bir eğri elde ederiz.

2. Bu dağılımın farklı demografik ve psikososyolojik değişkenlerle (özellikle cinsiyet, yaş, yerleşim tipi, ekonomik düzey, sosyo-profesyonel statü, politik tercihler, ya da tutumları etkilediği düşünülen her türlü faktör) oluşan yapısını daha detaylı bir şekilde incelemek mümkündür.

Anlamlı korelasyonlar, örneğin bir tutumla bir sosyal kategori arasındaki, ya da farklı tutumlar arasındaki ilişkiler (örneğin ekonomik ve dini) bu şekilde ortaya çıkarılır. Ama bu noktada korelasyonu kesinlikle nedensellikle karıştırmamak önemlidir: İki fenomen birbirleriyle ilişkili olarak çeşitlilik gösterebilirler, ancak bu çeşitlilik gizli bir üçüncü etke-

ne de bağlı olabilir. Ayrıca zamanından önce yapılan yorumlamalara güvenmemek ve hipotezleri yalnızca bütün anlam ögelerini karşılaştırdıktan ve eleştirdikten sonra kurmak gerekir. Bu noktada, içerik analizinin sağladığı niceliksel malzemeye başvurmak çalışmayı çok daha değerli kılabilir.

3. Kamuoyu ve özel görüş. Ara süreçler – Sonuç olarak, belli bir popülasyonda, herhangi bir konudaki görüşlerin dağılımı üzerine yapılan sistematik araştırmalar görüşün iki ayrı durumunun varlığını ortaya koymaktadır: Bazen, bireysel cevaplar birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkar, bazense olumlu ya da olumsuz tavrı sergileyen bir konumda birleşir. Bu yoğunlaşma J. Stoetzel'inkine benzer şekilde tanımlayacağımız "kamuoyu" varlığının göstergesidir: Belirli bir grubun üyeleri arasında şu ya da bu soruya yöneltilen baskın tutum, özneler, çoğunluğun onlarla aynı görüşte olduğunun bilincinde olabilecekleri gibi olmaya da bilirler.

Bu benzerlik fenomeni herhangi bir değerin öznelerin çoğunluğu üzerindeki (fikir, kişi, korku, umut) nüfuzunu gösterir. Buna karşın, özel görüşlerin çeşitliliğinin, şansın devreye girdiği bir dağılıma yaklaşma miktarı, grup üyeleri arasında bağlantı kopukluğunun, şüphe ve çatışmanın yoğunluğunun göstergesidir. Bir çatışma söz konusuysa, görüşlerin kısmi olarak iki karşıt görüşte kendini gösterdiğini görürüz ki bu, bölünme olaylarının habercisidir.

Dağınık görüşler durumundan yoğunlaşma durumuna geçiş ideolojik ve politik değişimlerin işareti ve tetikleyicisidir.

Bu değişimler nasıl gerçekleşir? Öncelikle söylemek gerekir ki kitle iletişiminin, kişisel görüşler üzerinde doğrudan etkisi yoktur. Bu değişimleri anlayabilmek için incelenen her ortamda, dar sayılı grupların (aile, komşuluk, iş ortamı, sendika vs.)birbirlerine göre konumunu göz önünde bulundurmak gerekir. Herhangi bir grubun üyesi olan kişiler öncelikle propaganda ya da dış akımların dayattığı tutum değişikliklerine direnç gösterir. Bu çevre kontrolü, sertlik anlamında engelleyici olarak kendini gösterir, kişi ortak alışkanlık ya da inançları sorgulamak istediği an dışlanma korkusuyla karşı karşıya kalır, bu yüzden de pozitif dayanışma duygusuyla varolan modellere sadakat gösterir. Bu durum, bir süre sonra bir döngü haline gelir; "Kimse hiçbir şeye inanmaz, ama herkes başkalarının buna inandığına inanır ve bu böyle sürüp gider..."

Yani değişimler, bireysel değişimlerin ayrı ayrı ortaklaşmasından değil, toplantı ve konuşmalarda gelişen karmaşık etkileşim süreçlerinden doğar; bu durumda kişi artık yalnız, kararsızlıklarıyla, tereddütleriyle başbaşa değildir, bu da yerel normlardan uzaklaşma korkusunu azaltır ve önceden sempati duyulan yeni bir görüşün benimsenmesini sağlar.

Kurt Lewin daha önce söz ettiğimiz çalışmalarında, grup konuşmalarının genel sosyal değişimleri kolaylaştırıcı etkisi üzerinde durmuştur; Paul Lazarsfeld, özel olarak, nüfuzlu kişilerin politik ve seçimle ilgili özel ve toplu konuşmalardaki rolünü ortaya koymuştur. Bu kişilerin özel öneminin iki sebebi vardır: Kendi grupları içinde itibar görüyor olmaları, farklı gruplarla bağlantıları sayesinde gruba yeni fikirlerle gelmeleri ve bu şekilde değişikliklere vesile olmaları.

1. Kavramlar ve süreçler – Yüzyıl önce Durkheim, "bireysel temsilleri", ilkleri barındıran "kolektif temsiller"e aykırı bir konuma yerleştirmişti. Ona göre, din, akıl, bilim "tam toplum"dan, kişi ve grupların birleştiği kavşaktan doğmuştur; düşüncelerimizin genel kategorileri, temel inanç ve kavramlar kolektif kökenlidir. Durkheim, ruhsal hayat için böyle kapsamlı (zaman zaman bilincimizden de öteye geçen) ve düzenleyici (insan aklı için referans oluşturan) bir kavramlaştırma önerir. Öte yandan bu süreçlerin somut incelenmesinin ne şekilde yapılacağı konusunda fikir belirtmez.

S. Moscovici ve birçok araştırmacı aynı konuyu "sosyal temsil" başlığı altında ele alarak pratik ve işlevsel öneminin büyümesine vesile olmuş, ayrıca detaylı bir tanımlama yapmışlardır: "Bu, sosyal olarak düşünülmüş ve paylaşılmış, pratik hedefleri olan, sosyal ya da kültürel bir topluluğun ortak gerçeğinin oluşturulmasına katkıda bulunan bir bilinç şeklidir, fiziksel ve sosyal[3] dünyada kurduğumuz ilişkileri yönlendiren, birikimlerin yayılmasını ve anlaşılmasını, farklı grupların kimliğini ve ifadesini, süreklilik ve değişimlerin anlamını garanti eden bir tür "ortak bilgi"dir. Bu zihinsel temsiller –tıpkı resim, tiyatro ya da politikadaki gibi– uzakta olduğu ya da yokolduğu durumlarda temsil ettikleri nesneyi var ederler, özetle bu nesneleri simgesel an-

3) D. Jodelet, *Les représentations sociales*, PUF. Bu eser, bu konuda yayınlanan çalışmaları listeler.

lamda muhafaza ederler. Ayrıca bu sosyopsişik kimya dahilinde duygusal faktörler, birazdan bahsedeceğimiz gibi bilişsel faktörlerle birleşir.

Bu temsillerin oluşumunda iki ayrı süreç devreye girer: Bunlardan ilki, temsil edilen nesnenin (bu nesne para, grup, kadın, sağlık, delilik olabilir) türüne bağlı olarak fikir ve imajlarını oluşturan "nesnelleştirme" sürecidir. Bu nesneyi gösteren taslak, olumlu ya da olumsuz değerlendirmelerin hedefi haline gelir ve bazen temsilin sert çekirdeğini oluşturan bir ya da daha fazla stereotip çevresinde yoğunlaşabilir.

İkinci süreç, yani yerleşme süreci, bu taslağın, ona gerçeğin sosyal yorumlama ve referans sistemini sunan ve sabitliği değişkenlik gösteren bir fikirler evrenini besleyen kolektif anlayış içinde kök salmasıyla ilgilidir. Bu fikirler evreni sabit değildir çünkü sosyal temsiller basmakalıpçılığa eğilim gösterseler de yavaş gelişirler.

"Sempatik insan" ve "ideal insan" temsillerinin artsüremli gelişimlerini saptamaya ve yorumlamaya çalıştık. Yirmi yıl arayla tabakalı sosyoprofesyonel bir örnekleme uygulanan iki benzer anket (1957-1977) öncelikle önemli kategorisel çeşitliliklerle dolu güçlü bir basmakalıpçılığın varlığını ve ısrarını ortaya koymuştur. İkinci anket, bu çeşitliliklerin azaldığını, bazı normların oluştuğunu ve bir başka ideal profilin ortaya çıktığını göstermektedir.

Daha detaylı açıklayacak olursak, burada bazı sıfatların (dürüst, ciddi, zeki) öncelikli seçimiyle açığa vurulan normatif tutumlarda bir gerilemeye şahit olmaktayız. Bu gerileme aynı zamanda bazı baskın özelliklerin nüfuzunu artır-

mıştır (neşeli, anlayışlı) 1950'lerin istikrarlı ama yapmacık "sempatik insan" ideali yerini daha dingin ve hoşgörülü "sempatik insan" idealine bırakmıştır.

En çarpıcı değişim belki de günlük planda, değer sistemlerinde ve sanatlardaki "bedene karşı tutumlar" da gerçekleşmiştir... 19. yüzyıla has "sertliğe" aykırı olarak bugün bir tür "bedencilik"in varlığından sözedebiliriz. Bu değişim, baskıcı ve geçerliliğini yitirmiş bazı kurallardan azat edilme arzusunun şiddetiyle yakından ilişkilidir.

2. Stereotipler ve önyargılar – Stereotipler ve önyargılar, çeşitli sosyal temsilleri geliştikleri ortamlara bağlı olarak etkileyen türeme ve kristalleşme türleridir. Ayrıca duygusal faktörlerin önemini ve bu süreç için bilişsel faktörlere sağladığı üstünlüğü de gösterirler.

A) *Stereotipler* – Stereotipleri, herhangi bir kişi ya da nesneler kategorisiyle bağdaştırılan bir tür algısal şema olarak tanımlayabiliriz, bu şemalar belirttikleri kelime çevresinde yoğunlaşmışlardır ve bu kategorilerin özgüleştirilmesinde ve temsilinde kendiliğinden devreye girerler; ulusal, etnik ya da sosyo-profesyonel stereotipler bu tanımlama dahilinde yer alırlar. Stereotiplerin ifadesinde kullanılan en önemli kelimeler arasında, sıfatlar (özellikle de aşağılayıcı sıfatlar) çoğunluktadır.

Stereotiplerin doğuşunu incelemek dinamik açıdan önemlidir. M. Sherif 1956'da bu konuda daha sonra çok sayıda replikasyonlarla doğrulanan, çarpıcı sonuçlar doğuran bir deney yapmıştır. Deney, iki gruba ayrılan bir çocuk

topluluğu üzerinde uygulanmıştır, ortamdaki rekabet kısa süre sonra gruptakiler ve gruptan olmayanlar arasında karşıtlığa sebep olmuştur. Karşılıklı aşağılayıcı stereotip yüklemleri bu noktada devreye girer, her iki grubun üyeleri de karşı gruba dair düşüncelerinde uzlaşma sağlamışlardır, ve karşı grubu bu stereotipler çerçevesinde kategorileştirerek algılarlar.

Diğer araştırmalar, stereotiplerin ortaya çıkışının ve varlığını devam ettirmesinin, birleşmiş ya da ayrı gruplar arasındaki bazı ilişki fenomenlerine uygunluk gösterdiğini ortaya koymuştur. (örneğin kadın-erkek, yaşlı-genç, köylü-kentli, ve etnik kökeni çoğunluğunkinden farklı üyeler) Stereotip, bu noktada potansiyel bir tehlikeye karşı korunma ve değerlendirme yolu olarak karşımıza çıkar, hatta bazen bu rekabet ilişkilerine bağlı olarak gelişir.

B) *Önyargılar* – Önyargılar ve bir bilgiye dayanılarak oluşturulan yargılar arasındaki ilişki, doğrudan algı ile klişe arasındakiyle aynı niteliktedir. Tıpkı klişeler gibi önyargılar da her birey kendi fikrini oluşturmadan önce, kamuoyunda mevcutturlar, ayrıca bazı bilinçsiz itkilerle de bağlantılıdırlar.

Irksal ve dini önyargılar, bunların en önemlilerindendir. (Cinsel tabulara dair) ahlaki önyargılar ve sınıf önyargıları bugün kısmen de olsa gücünü yitirmiştir. Önyargıların bir başka özelliği de hepsinin bir ideolojiden doğmuş olmasıdır.

Gerçekte, bir önyargı alınır, saklanır ve akılcı doğrulamalarla desteklenir: Irksal antipatiyi meşrulaştırmak için

bazı tarihsel gerçeklere ya da kişisel deneyimlere başvurulur; böylece bu tutum daha tutarlı, sistematik bir görünüm kazanır.

Ancak ırksal önyargı, yalnızca agresif duygulardan (ilkel ya da akılcı hale getirilmiş) yola çıkılarak açıklanamaz, burada söz konusu olan her şeyden önce sosyal bir fenomendir: Sapkın nitelikte olsa da, bazı açılardan nevrotik bir semptom olarak değerlendirilse de önyargının hüküm sürdüğü toplum ya da grupta uygunlaştırıcı işlevi vardır. Irçkılığın önüne geçmek için verilen türlü ahlaki söylevin ya da gösterilen bireysel çabanın sonuçsuz kalması bu yüzdendir; ırksal önyargı ancak ortaya çıktığı süreçte etkili olan psikososyal koşulların tamamında meydana gelecek bir değişimle silinebilir: Kesin güvenlik, çıkar çatışmalarını kısmen de olsa durduracak bir çözüm.

Kısacası, bir önyargı ancak hüküm sürdüğü gruba rakip (ya da rakip olarak görülen) gruplar açısından bir gerilim ya da dayanışma simgesi olarak kullanılma geçerliliği kalmadığında tamamen ortadan kalkar. Bu noktada, ayrıma, angaryalara ya da şiddete sebebiyet veren kolektif önyargıların ortadan kaldırılmasına yönelik sosyal müdahale sırasında, aynı anda sosyal psikoloji, psikiyatri, bilimler, ekonomik ve politik eylemlere başvurulmasının gerekliliğini anlarız.

3. Sosyal kategorileme ve yüklem

A) Yüklem kavramı bugün sosyal psikolojideki bazı eski kavramların tamamını kapsar: Her bireyin, bulunduğu konumla bağlı olarak insani çevreyi yapılandırma (basit ya da

karmaşık) süreçlerini belirtir. Yüklem, yalnızca negatif stereotiplerin oluşum ortamını ve muhafaza edilmesini sağlayan belirgin risk ve rekabet durumlarında devreye girmez, bizimkinden farklı bir grubun (gerçek ya da hayali) varlığı ayrımcı imaj ve tutumları tetiklemeye yeter. Yaşanan deneyimler ve bazı laboratuvar deneyleri de bu olguyu doğrulamıştır.

B) Ayrıca her özne, oluşan etkileşimlere anlam katmaya ve bunların sebeplerini aramaya eğilim gösterir. Bu noktada, aktöre niyet ve sorumluluk veren "iç yüklemle", kurumların ağırlığı ve yaşananların sonucuna dayandırılan "dış yüklemi" birbirinden ayırmak gerekir.

Örneğin okuldaki başarısızlık ya çocuğun tembelliğine, ya öğretmenin veya ailenin yetersizliğine, ya sınıfların fazla kalabalık oluşuna ya da daha geniş boyutta eğitim hatta toplum sistemlerinin bozukluğuna bağlanır.

Bu farklı bilişsel ve duygusal mekanizmalar dışında gözlemci kadar aktörde de gözlenen "yüklemsel yanlılık" üzerine sayısız araştırma yapılmıştır.[4]

III. Etki süreçleri

Etki süreçleri, sosyal psikolojinin en önemli başlıklarından biridir. Amerika ve Fransa'da bu konu üzerine sayısız

4) Örneğin J.-C. Deschamps, *L'attribution et la catégorisation sociales*, Berne, P. Lang.

araştırmalar yapılmıştır; bunların çoğu farklı gerekli araçların yardımıyla, yazılı ya da sözlü talimatlara harfiyen uyularak, asistan "arkadaşların" yardımıyla laboratuvarlarda gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalar sırayla "uyum" ve "çoğunluk etkisi"ne ve son dönemde "azınlığın rolü" ve "değişim süreçleri"ne dair fenomenlerin aydınlatılmasına vesile olmuştur.

Otoriteye bağımlılık üzerine yapılan araştırmalar farklı yönelimlerle yürütülmüştür. Öte yandan, ayrımsal çalışmalar, genel baskın görüşü benimseme eğiliminin durumun açıklığı, kişi ifadelerinin kamusal boyutu, baskın bir konsensüsün varlığı ve derecesi, etki kaynağının prestiji gibi farklı etkenlerle şiddetlendirildiğini göstermiştir.

Öte yandan Milgram ve ekibi tarafından gerçekleştirilen şaşırtıcı deneyleri, bazı etki ve otoriteye itaat[5] tarzlarının sınırı aşan etkilerini ortaya koymuştur.

Bu deneyler, hafıza üzerine yapılacak (sözde) araştırma için küçük ilanlarla bir psikoloji laboratuvarına çağrılan kişilerinin büyük çoğunluğunun deneycinin ardı arkası kesilmeyen buyruklarıyla birer işkenceciye dönüştüğünü göstermiştir: Hiçbir şeyden habersiz özneler, diğerlerinin –bunlar aslında deneycinin asistanlarıydılar– hafızasını kelime çağrışımları yoluyla kontrol etmekle görevlendirilmişlerdi. Her yanlış, etkisi hafiften tehlikeliye doğru artan elektrik şoklarıyla cezalandırılacaktır. Deney, hafızayı kontrol eden özne üç güçlü şok verdikten sonra sonlandırılır. Aslında bu şoklar tamamen hayalidir; asistanlar acı çekiyor gibi

5) *La Soumission à l'autorité*, Ed. Calmann-Lévy.

görünmektedirler, ancak özneler bundan şüphelenmemişlerdir, huzursuz bir ifadeyle görevlerini yerine getirmiş, asistanları her yanlışta daha şiddetli bir şokla cezalandırdıklarını düşünmüşlerdir; ve aralarından çok azı kendisine verilen rolü yerine getirmeyi reddetmiştir. Bu durum, kendini birçok durumda otonom gören öznenin, geçici olarak da olsa bazı yapılara dahil olduğunda otoriteye düşünmeden itaat etme eğilimini göstermektedir. Çünkü, bu uygulayıcı rolünü üstlenmemek, onu "uygulanan" konumuna getirebilir, yani elektrik şoklarına maruz kalmasına sebep olabilir. Bazı hiyerarşik bağlamlarda ve toplama kampları ortamında tarihsel olarak gözlenen süreçlerle laboratuarda yeniden karşı karşıya gelmek dehşet verici olmuştur.

Etkin azınlıkların etkisi – Bu deneyin sonuçları, bir insanın ya da azınlığın kaçınılmaz olarak gerçek ya da simgesel bir bağımlılığa teslim olacağını mı gösteriyor? S. Moscovici'nin öncülük ettiği bir araştırma akımı bu sonuca itiraz eder.

Bu akım, uyumculuk üzerine önceden yapılan bütün araştırmalar için hareket noktasını oluşturan klasik uyumsal modele karşı çıkarak; psikososyolojik teoriye dahil olur. Önerilen yeni model, eskinin aksine etkileşimci ve kapsamlı niteliktedir. İlke olarak şunu ileri sürerler: Grubun her üyesi, sınıfından bağımsız olarak etki kaynağı ve alıcısıdır. Bu etkinin hedefi sosyal değişiklik, kontrol ya da istikrar olabilir, bu değişiklik bir kararsızlıktan, ya da ele alınması gereken bir çatışmadan doğabilir. Ayrıca bulgu ve değişim kaynağı olarak azınlıkların rolüne odaklanan bir başka sosyal etki psikolojisinin geliştirilmesi uygun olacaktır.

Bu tezi desteklemek için "azınlık etkisi" üzerine yapılan orijinal deneylere başvurulur. Bunlardan biri renk ayrımına dayanmaktadır: Katılımcılara normalde "mavi" olarak algılanan diyapozitifler gösterilir. Deneye katılan 10 kişiden ikisi diyapozitifleri görür görmez renklerinin "yeşil" olduğunu söyler. "Yeşil" diyen kişileri o anda yüzde 5'ten yüzde 10'a fırlar. Kişiler kararsızlık gösterdiğinde bu oran yeniden düşer. Yani, azınlık, uzlaşmacı bir tavırda olmadığı koşullarda yalnızca "sürükleyici" etkiye sahiptir.

Ancak bu durumda söz konusu olan gerçek anlamda sosyal değişim değil, algısal bir yanılgıya bağlı cevap değişikliğidir. Sosyal değişim olgusunu laboratuvarda gerçekleştirmek mümkün değildir, gerçekleştirilse de teorik model ve işlemleştirme arasında büyük farklılıklar olacağı kesindir.

Ayrıca, bu noktada değişikliğin altında yatan ideolojilerin gerçek değerlerini ve sistematik olduğu sürece çoğunluğun etkisinden daha büyük görünen azınlık etkisini sorgulamak da önemlidir. Çünkü azınlık etkisi, birçok durumda "kurtarıcı" olarak ortaya çıksa da yaratıcılık ve zorbacılık arasında gidip gelen değişimin diyalektiği kapsamında zaman zaman zorlayıcı ve baskın da olabilmektedir.

IV- İletişimlerin pragmatik incelenmesi

Bir süredir (kitapta da daha önce kullandığımız) iletişim terimi, özellikle reklamcılık sektörleri ve kamusal ilişkilerde bolca ve farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Açık-

lamasını sosyal psikolojide bulan bu kavram, psikososyologların her şeye rağmen vazgeçemediklerindendir. İletişim süreçleri psikolojik ve sosyolojik dilbilim araştırmalarıyla bağlantılı olarak deneysel yöntemlerle incelenmektedir.

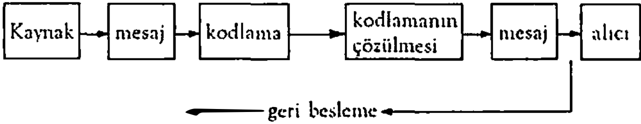
1. Şema, unsurlar, değişiklikler

a) İletişim geniş anlamda, ve günlük düzeyde her türlü mesaj alışverişi olarak karşımıza çıkar; bu süreç boyunca gruplar ve kişiler arasında farklı anlam aktarımları gerçekleştirilir. Her iletişim devri, birçok unsuru içinde barındırır:

- Gönderici ve alıcı (hedef), bunlar kişi, grup hatta makineler olabilir.
- Hem kendine has bir anlamı, hem de bilgilendirme, sorgulama, buyurma(belgesel ya da işlemsel iletişim), endişelendirme, kaygılardan kurtarma, kandırma, ya da yalnızca doğal ya da tepkisel (yukarda bahsedilen) duygusal ya da tüketici iletişim) olarak başkalarına karşı ya da başkalarıyla birlikte ya da başkalarının karşısında duygularını ifade etme amacını içeren mesaj.
- Kendiliğinden işleyen ifade ve aktarma yolları:
- İşaretler sistemi (bakışlar, sözler, farklı kodlar)
- Doğrudan ya da dolaylı (aracı) ağ
- Ve çeşitli sosyoteknik biçimler (görüşme, toplantı, not ya da mektup, telefon, radyo vs.)
- İletişimin kurulduğu ve sürdürüldüğü ortam ya da bağlam farklı psikososyal etkenleri kapsar: Karşılıklı konum, önceki tutumlar ve gönderici ve alıcının karşılıklı algısı, yerel hava.

Ardından duygusal etkenler işlemsel faktörlerle iç içe geçer.

GÖNDERİCİ ALICI

b) Kodlama (anlamın işaretlere dönüştürülmesi), mesajın iletilmesi, kodların yorumsal olarak çözülmesi altsüreçlerini göz önünde bulundurursak göndericinin alıcıyla iletişim kurma arayışına girdiği andan itibaren iletişimin farklı bozulma/değişme tehlikelerine açık olduğu görülmektedir. Mesajın alıcıya ulaşmasından sonra tepki oluşacak ve alıcı göndericiye bir başka mesaj iletecektir. Bütün bu işlemler sırasında farklı karışıklıklar söz konusu olabilir.

Yani bozulmalar, iki kişi, bir grubun üyeleri ya da dar sayılı veya kitlesel toplumlar arasında kurulan iletişimi için bir tehdit oluşturmaktadır.

Gönderme düzeyinde karşılaştığımız bozulmaların bir kısmı istemsizdir. (unutma, karıştırma) Öte yandan aktarılan bilgide, korkunun, düşmanlığın, güç sağlama ya kullanma arzusunun etkisiyle ortaya çıkan kasıtlı bozulmalar da söz konusu olabilir.

Bunun bir örneği propagandadır: Propagandacılar bireylerin rahatsızlık ya da kararsızlıklarından istifa ederek tekrarlama, yıldırma ya da nüfuz etme işlemleriyle yoğunlaştırılan ve güçlendirilen bazı gizli azınlık görüşlerini bir akım haline getirirler.

Alma düzeyindeki bozulmalar korunma ve yansıtma mekanizmalarına bağlı olarak duygusal ya da sosyal hiyerarşiler ve referans sistemlerine bağlı olarak ideolojik niteliklidir. Çoğu durumda aynı anda duygusal ve ideolojik kökenli bozulmalara da rastlanır. Bu iki kaynak sık sık birleşmektedir.

İletim düzeyinde bu süreçler birikimli etkilerin ardından az ya da çok yankı uyandıran dedikodulara yol açar.

2. Sözlü ve sözlü olmayan iletişim -- Çevremizdeki kişilerle gündelik ilişkilerimizde sık sık sözlere ve beden hareketlerine başvururuz. Mesajlarımızın ve bu mesajı iletirken kullandığımız üslup ve temsile kaynaklık eden, temsil ve duygu karışımını hesaba katmayarak insanlar arasındaki alışverişi sibernetik bir modele indirgese de sözler ve işaretler aktarım sırasında sık sık aynı anda devreye girer.

Bütün ilişkiler, etkileşimde bulunan kişilerin sosyal kimliklerinin (yaş, cinsiyet, statü, rol ve kişilerin karşılaştığı ortam) etkisiyle şekillenir.

Hem psiko-sosyologların, hem dilbilimcilerin hem de semantikçilerin yakından ilgilendikleri özel alışveriş ya da "konuşma" süreci üzerine birçok çalışma gerçekleştirilmiştir.[6] Bunların sonuçlarına dayanarak her türlü iletişimde taraflar arasında bir tür "kontrat" olarak adlandırabileceğimiz (açık ya da gizli) anlaşmaların ve iletişim stratejilerinin varlığından bahsedebiliriz. Aktörlerin konuşmaların-

6) Bu çalışmalar ve temel başlıklar için bkz. B. Rimé, R. Ghiglione et M. Roquette, *Psychologie sociale*, yön. S. Moscovici, PUF, 1998.

dan (fiillerin, sıfatların, dolaylamaların kullanımının anlamı) aralarındaki ilişkinin şeklini ortaya çıkarmayı amaçlayan pragmatiğin önemi de bundan kaynaklanır.

El, kol, baş hareketleri, mimikler, bakışlar bazen sözlerle birlikte, bazense sözlerin yokluğunda devreye girer. Bedenin şekil ve simgelerine odaklanan "bedensel" göstergebilim bu konuda çalışmalarını sürdürmektedir, bedenin simgeledikleriyle ilgili başka çalışmalar da gerçekleştirilmiştir.[7] Bunlar görgül, klinik, bazen de etnolojik yaklaşımlarla düzenleme süreçlerini, bir kinesiğin temellerini, ya da bazı kültürel kodların kurala bağlanmasını hareket noktası olarak kabul etmişlerdir.

Bakışlar özellikle anlamlıdır. Başlangıçtaki bilgilendirici işleve sahip olmak dışında bakışlar yakınlık düzenleyicileri olarak devreye girmektedir; yeni tanışan iki kişi arasındaki yakınlık ne kadar artarsa, göz temaslarının sayısı ve süresi bir o kadar azalmaktadır.[8] Bakışların yoğunluğu da önemli ipuçlarından biridir, örneğin "yıldırım aşkı"nın ifadesi bu yoğunlukta saklı olabilir.

V. Tarz

Şüphesiz davranışlar üzerindeki sosyal etkiyi en somut biçimde inceleme fırsatını ve buna bağlı olarak bireysel "takip etme", "yansıtma" ya da "reddetme olgularının canlılığını tarz –ya da tarzlar– sayesinde buluruz.

7) Age.
8) Age.

Tarzların devreye girdiği sayısız alan vardır; belli bir esnekliğe sahip bütün alışıldık davranışlar (giyinme ve beslenme tarzı, mobilyalar, sanat, oyun) çerçevesinde potansiyel olarak rol oynar.

Aslında tarzlar, toplumlarımızda özel olarak giysi ve takılar konusunda gelişmiştir. Günlük konuşmalarımızda sık sık telaffuz ettiğimiz "moda" kelimesi de tarzlarla ilişkilidir. Moda özellikle bayan giysileri için önemlidir. Bu noktada, "gelenek" (coutume) ve "giysi" (costume) ile "alışkanlık (habitude) ve giyim (habit) kelimelerin etimolojik olarak kökenlerini aynı olduğunu ve sosyal işlevlerle bağlantılı olduklarını söylemek aydınlatıcı olacaktır.

1. Modanın psiko-sosyal etkenleri – Modellerin kural olarak kabul edildiği istikrarlı ve geleneksel toplumlarda moda fenomenine yer yoktur. Öte yandan değişken, esnek toplumlarda değişikliklere ortam sağlanmıştır, değişim bu tür toplumlarda kolaydır; ekonomik ve teknik kaynakların artışı dışında yapı ve fikirlerin gelişimi bireyleri değişikliğe teşvik etmektedir.

Ancak bu toplumlarda, bahsettiğimiz faktörler yanında psikososyal faktörler de devreye girer: Geçerlilik süresi değişen örneklerin (yıldız, top modeller, eğlence ortamları) taklidi, prestij ve bugünün havasını[9] ifade eden bazı gizli zevk ve endişeler.

9) "Look" kişinin sıklıkla giysileri yoluyla açığa vurduğu dış görünümü ve davranışı anlamındadır. Bkz. Obalk Soral ve Fascher, *Les mouvements de la mode*, Laffont, Poche.

1850'lere doğru Thackeray'in tasviriyle "kısa süreli ve geçicilikle dikkat çeken snob psikolojisi"ni ve züppeliğin sosyal işlevini birbirinden ayırmak gerekir. Züppenin kendisi ne yaratma ne de ayrım yapma yeteneğine sahiptir; ancak her türlü geçici modanın aracı ve dinamik yandaşı olduğu ölçüde bu modanın gösterilmesine, savunulmasına ve kuralcılara dayatılmasına büyük ölçüde katkıda bulunur.

Moda bugün daha önce bahsettiğimiz, acı alayın abartıldığı bazı marjinal akımlarla birleştiğinden çoğul boyutta önemini yitirmiştir.[10]

2. Modanın gücü ve önemi – Modanın etkisini açıklamak için birçok değişik neden önerilmiştir.

Uyguncu tutum – Diğerleri gibi olma, dikkat çekmeme kaygısı bireyleri modaya uymaya mecbur eder. Dikkatler iki ayrı nokta üzerinde yoğunlaşmıştır: Bir şeyin moda olduğu ve modasının geçtiği an. Gülünçleşmekten korktuğumuz için demode olmaktan korkarız.

Ayrımcı tutum – Modayı kişiliklerine uydurma kaygısı taşıyan kişilerde gözlenir.

Gerçek "ölçülü" kişi, "fark edilen" kişi, Simmel'in tasvir ettiği gibi, tuhaflık ve uygunculuk arasında denge kurarak "risksiz bir maceraya atılan" kişidir.

Oyuncu tutum – Moda, bazıları için süslenme dışında yenilenme, değişme fırsatıdır; bazen kibarlıkla bazen en-

10) Dış görünüş kaygısı, ideal modeller ve günümüzün bedensel pratikleri konusunda bkz. *Le corps et la beauté*, PUF, 1999.

dişeyle sürdürülen bir oyundur, sınırı aştığında kişinin kendisini kaybederek telaşla yeniden bulmaya çalıştığı bir tür "proteizm"e benzer.

Gençlik kaynağı – Belki her zaman, belki de son otuz kırk yılda modayı takip etmek yaşıyor olmanın göstergesidir; gerçekte olduğundan genç görünme dışında bugün bulunulan toplumsal sınıfı doğrulama amacı da taşır.

Peki bu farklı tutumları ortak bir nedenle birleştirmek mümkün müdür? Flügel'e göre[11] bu neden rekabettir. Bu tez şüphesiz benzersizlik kaygısı için olduğu kadar kıskançlığın varlığını hesaba katmadan düşünemeyeceğimiz taklitçi tutum için de geçerlidir; farklı görünümlerin kazanılması oyunun zevki dışında rekabetin varlığını da doğrulamaktadır. Modanın devingen, dinamik ve polemik yaratan gücü bu şekilde açıklanabilir.[12]

11) J.-C. Flügel, *Psychology of clothes* (Fr. çev. *Le rêveur nu*, Aubier).
12) Bkz. L'Empire de l'éphémère (Gallimard) G. Lipovetsky.

SONUÇLAR

I. Psiko-sosyal araştırmaların güncel konu ve alanları

Eksiksiz olmamakla beraber, son zamanlarda yayınlanan ya da hazırlanma aşamasındaki çalışmaların büyük kısmını birkaç büyük başlık altında toplayabiliriz.

Bu başlıklar bir ölçüde birbirine bağlıdır, burada herhangi bir kritere göre sıralanmamışlardır; ayrıca birçoğu tek başına özel gelişmeler kaydedilmesine vesile olmuştur.

a) *Temsiller, görüşler, yüklemler, iletişimler* – IV. Bölüm'de incelediğimiz süreçlere, ideoloji, kural ve değer sistemleriyle ilgili araştırmaları eklemek gerekir.

b) *Sosyalleşme, farklılaşma ve değişim süreçleri* – Bunlar bir taraftan bağlılıklarla ve sosyal öğrenmeyle (temel kurallar, eğitim, kültürlüleşme) ve bu süreçte meydana gele-

bilecek farklı durumlarla (marjinallik, sapma, suçluluk), diğer taraftan sosyal kümeler içindeki üretim ve yaratıcılık fenomenleriyle ilgilidir.

c) *Dar sayılı grupların incelenmesi* – Bu, sosyal psikolojinin bütünüyle haksız yere karıştırılacak kadar eski bir başlıktır. Bu konuda da, alanda ya da laboratuvardan gerçekleştirilen araştırmaların farklı boyutlarından bahsetmek uygun olacaktır:

- Güç ve otorite ilişkileri
- Düzenleme ve bozma süreçleri
- Etkileşimler ve (kitabın III. Bölüm'ünde ele alınan) kişilerarası yakınlık.

d) *Topluluk ve örgütlerin incelenmesi* – Burada bahsedilen topluluk ve örgütler, kentte ya da kırsal bölgede bulunabilirler, yaşanılan bölgeyle, eğitim ya da meslekler gibi farklı konularla ilgili olabilirler. Yapılanma (statüler ve roller) ve gerginlik (çatışmalar, tartışmalar) fenomenleri birçok araştırmanın konusu olmuştur, bu çalışmaların sonuçları dar sayılı gruplarla ilgili boyutları yeniden karşımıza çıkarır.

e) *Metodolojik ve epistemolojik sorunlar* – Bu sorunların bir kısmını giriş bölümünde ele aldık. Diğerleri kavram ve metodların düzenlenmesi, seçimi, teorilerde gizli ön sorunsallıkları, kaynakları ve bilimler arasındaki konumun yanılgılarıyla ilgilidir. Hassas konulardan biri de klinik ve deneysel yaklaşımların muhtemel birleşimi ya da farklılaşmasıdır.

f) Sosyal pratik ve research-action *alanı* – Bu alan, bazen temel incelemelere sıkı sıkıya bağlı olarak, bazense bunlardan bağımsız şekilde kendiliğinden gelişmiştir. Bu başlık, 20. yüzyıl boyunca gerçekleşen sosyal ve teknik çevrenin sayısız dönüşümlerinden kaynaklanan kolektif ivedilikleri de kapsar. Bu kitapta bu konuya yer veremediğimizden, bu başlığı sıralamanın sonuna yerleştirdik.

II. Psiko-sosyolojik müdahale ve ilişkisel şekillenme

İnsanı incelerken bilim ve eylemi birbirinden ancak keyfi olarak ayırabiliriz. Psikososyolog ağırbaşlı gözlemci rolünü üstlenmekle yetinmez, ve incelediği nesneyle doğrudan ilişkili bazı sosyal pratikleri göz ardı edemez.

Bu pratiklerin gelişimin başka bir yerde[1] incelediğimizden, burada yalnızca doğasına ve sonuçlarına kısaca değineceğiz.

Bunların bir kısmı bir topluluğun ve üyeleri arasındaki ilişkinin düzenlenmesinde devreye girer. Topluluk dışında endüstri, üniversite, hastane örgütleri ya da farklı dernekler; ya da açık alanda bulunan farklı kümeler (kırsal popülasyonlar, bir semtin gençleri, vs.)[2] söz konusu olabilir. Müda-

1) Psikososyolojik müdahale ve şekillenmeyle ilgili sorunları şu eserimizde daha derin şekilde inceledik: *La dynamique des groupes*, "Que sais-je", no. 1306

2) Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. J. Dubost, *L'intervention psychosociologique*, PUF.

hale –ya da danışma– isteği sistemi ve genel ortamı etkileyen açık ya da gizli karışıklıkların (sistem işleyişinde az ya da çok ciddi bozukluklar, etkinliğin düşmesi, duygusal rahatsızlık) ardından, grubun sorumlularından gelir. Yapılması muhtemel değişimler, hem üyelerin tutumları ve kendi aralarındaki ilişkileri; hem de organizasyonun yapısını kapsayacaktır; müdahaleyi, seminer şeklindeki grup pratiklerinden ayıran da budur.

– Bunlar, "ilişkisel şekillenme" olarak adlandıracağımız süreçle ilgilidir. "Toplantı", "konuşma stajı", "gelişim grubu", "seminer" gibi farklı kelimeleri kullanırken bahsettiğimiz şey aynıdır: Kaynak ve sonuçlarını aramak amacıyla grup fenomenlerine ve kişilerarası iletişim zorluklarına daha duyarlı hale gelmek. Kullanılan prosedürler hedeflenen düzeylere ve yerel duruma göre değişiklik gösterir ama hepsinin ortak noktası bu eğitimi veren kişinin, yönlendirici olmayan bir tavır sergilemesi ve bazı değerlere gönderme yapmasıdır.

Bu değerlerin ilki, farklı şekillerle karşımıza çıkan "aydınlatma"dır: Eksiksiz bilgi, yöntemlerin karşılaştırılması, etkileşim şekillerinin ve motivasyonlarının bilincine varma. Ancak bazı eğitim koşullarında bu "bilincine varma" tamamen zihinsel bir süreçtir, çünkü grubu ve kişiyi duygusallıklarıyla bağlayan dinamik bir deneyim sırasında gerçekleşir. Tam da bu sebepten ötürü tutumların değişim kaynağı haline gelebilir.

Bir diğer temel ilke ilgili kişilerin haberi olmadan, yani kişilerin onayı ve rızası olmadan gerçekleştirilen eylemle temellenen düzenleme prosedürlerinin bir kenara bırakıl-

masıyla ilgilidir. Farklı durumlara göre bu düzenlenme, özel amaçları elde etmek için karmaşık strateji halini ya da bir karmaşıklık ve ortaklıkla kişiyi kandırma şeklini alabilir.

Sosyal psikolog, "daha iyi iletişim kurmaları ve işbirliği yapmaları için kişilere ve gruplara, bazı değişiklikler yaparak yardım etmek" olarak tanımlayacağımız müdahale sırasında ne olursa olsun katı bir teknisyen gibi davranmaz, müdahalenin anlamını samimi bir şekilde sorgular. Ancak müdahaleyi talep eden kişiler, haddini aşan girişimleri sorgulamalı ve grup için özel olarak geliştirilen uygulamanın saygınlığını değerlendirmelilerdir.

KAYNAKÇA

W. Doise, *L'explication en psychologie sociale*, PUF, 1982.

J.-C. Filloux ve J. Maisonneuve, *Anthologie des sciences de l'homme*, c. 2, Dunod, 1993.

D. Jodelet vd., *Les représentations Sociales*, PUF, 1994.

J. Maisonneuve, *Introduction à la psychosociologie*, PUF, "Sup", 9. baskı Refondue, 2000.

– *La dynamique des groupes*, PUF, "Que sais-je"? (13. baskı).

– *Tribulations de la psychologie sociale en France*, Connexions içinde, sayı 68, 1996.

J. Maisonneuve ve L. Lamy, *Psychosociologie de L'Amitié*, PUF, 1993.

– Marc ve Picard, *L'interaction sociale*, PUF, 1989.

S. Moscovici, *Les minorités actives*, PUF, 1979.

– *Psychologie sociale*, PUF, yeniden basım, Ref. 1998.

J. Stoetzel, *Les valeurs du temps présent*, PUF, 1983.

L. Festinger vd., *L'échec d'une prophétie*, Fransızca çev., PUF, 1993.

S. Freud, *Psychologie collective et analyse du moi*, *Essais de Psychanalyse*, Payot, 2001. "Grup Psikolojisi ve Egonun Analizi."

E. Goffman, *Les rites d'interaction*, Ed. de Minuit, 1974.

–*La présentation de soi*, Ed. de Minuit, 1973.

A. Levy, *Psychologie sociale* (Textes fondamentaux), Dunod, 1990.

K. Lewin, *Psychologie dynamique*, PUF, 1959, 3. baskı, 1967.

R. Linton, *Le fondement culturel de la personnalité*, Dunod, 1960.

S. Milgram, *Soumission à l'autorité*, Calmann-Lévy, 1974.

T. Newcomb, *Manuel de psychologie sociale*, PUF, 1970.

F. Heider, *The Psychology of Interpersonal Relations*, New York, Wiley.

Lindzey ve Aronson, *Handbook of Social Psychology*, New York, Random House, 1985.

Sherif ve Sherif, *An Outline of Social Psychology*, New York, Harper.

H. Tajfel, *The Social Dimension European Developments in Social Psychology*, Cambridge University Press, 1984.

SOSYAL PSİKOLOJİ

JEAN MAISONNEUVE

Türkçesi: Evin AKTAR

SOSYAL PSİKOLOJİ VE PSİKOLOJİ ARASINDAKİ İLİŞKİ SOSYAL BİLİMLERDE TANIMLANMASI EN GÜÇ İKİLİKLERDEN BİRİNİ OLUŞTURUR. HER İKİ ALANIN KÖKENLERİ KADAR KOMŞU DİSİPLİNLERLE ARALARINDAKİ İLİŞKİNİN DE YARATTIĞI BİR DURUMDUR BU. NE VAR Kİ, SOSYAL PSİKOLOJİ DİSİPLİNİNİN SON YILLARDA GÖSTERDİĞİ GELİŞME, ONU BAŞLI BAŞINA BİR ARAŞTIRMA ALANI HALİNE GETİRMİŞTİR. BU KILAVUZ KİTAP, SOSYAL PSİKOLOJİNİN KAVRAMLARINA VE KURAMLARINA GENEL BİR BAKIŞLA YAKLAŞMAKTADIR.

Kültür Kitaplığı: 8; Psikoloji: 2

ISBN 975-298-164-X

D